

Sokszoros megtorlás: vendetta

VOLT-E HALÁLOS PARANCS?

Amikor októberben a magyar hadsereg kivonult Bácskából s Malinovszkij marsall parancsnoksága alatt a Vörös Hadsereg átlépte a Tiszát, az oroszok árnyékában, mintegy védelme alatt bevonultak a védtelenül hagyott területekre Tito partizánjai, a Népfelszabadító Hadsereg.

Ezek a szerb csapatok azzal a szigorú elhatározással érkeztek Bácskába, hogy „a leghatározottabban kell fellépniök az ötödik hadoszlop, különösen a svábok és a magyarok ellen”.

Az ötödik hadoszlop alatt a kivonult „ellenség” hátrahagyott bomlasztó és harcos szervezeteit és tömegeit kell érteni.

A Népfelszabadító Nemzeti Bizottság és a Vörös Hadsereg a szükséges együttműködés végett idejében megállapodott egymással. A partizánok kezdettől fogva ismerték véres feladataikat.

A katonai közigazgatás bevezetéséről Joszip Broz Tito a következőket mondja: „A Bánát, Bácska és Baranya felszabadulása megköveteli e területeken a helyzet mind gyorsabb normalizálását és a népi demokratikus hatalom normális működésének megteremtését. Azok a rendkívüli körülmények, amelyek között e területek a megszállás idején éltek, valamint annak szükségessége, hogy *minél gyorsabban és teljesebben hártssunk el minden olyan szerencsétlenséget, amelyet népeinknek okoztak a megszállók és az ideleptített idegen elemek, s a gazdaság teljes mobilizálása a népfelszabadító háború minél sikeresebb folytatása érdekében megköveteli, hogy kezdetben minden hatalom a hadsereg kezében legyen.*”

Ivan Rukovina vezérőrnagyot nevezték ki a katonai közigazgatás parancsnokául, ő állandó és közvetlen kapcsolatban volt magával Titóval, a főparancsnokkal.

Rukovina már első parancsszerű felhívásában, október

22-én felszólította csapatait „a nemzeti jövő és a területek délszláv jellegének megőrzésére”.

Ez a mondat a meglévő és kialakult etnikai viszonyok megváltoztatására ösztönöz.

Az újvidéki Slobodna Vojvodinában, a Vajdasági Népfel-szabadító Egységfront lapjának 1944. október 28-i számában a JKP Tartományi Bizottságának egyik tagja összefoglalja mindazt a felülről sugallt szándékot, amit a harcos partizánok fejébe kellett táplálni: „A német és magyar hódító hor-dákat ugyan szétvertük, illetve nyugat felé vetettük, de az általuk széthintett mérges gyomot még nem irtottuk ki gyö-keresen... Az idegen elemek tíz- és százezrei, akiket azokra a területekre telepítettek, ahol elődeink irtották ki az erdőket, csapolták le a mocsarakat, megteremtve a civilizált élethez szükséges feltételeket – még mindig lövöldöznek a sötétből harcosainkra s az orosz kato-nákra, és mindent megtesznek, hogy megakadályozzák a helyzet normalizálódását, arra készülve, hogy ebben a szá-munkra nehéz helyzetben a kellő pillanatban ismét hátunk-ba döfjék a kést... A nép érzi, hogy szükség van erre a határozott lépésre, s hogy szükség van olyan energikus lépé-sekre, amelyek biztosítják Bácska jugoszláv jellegét.”

A cikk címe: *Történelmi határozat*, mutatja, hogy nem egyé-ni elmeszüleményt tartalmaz, hanem a legfelső vezetés irány-elveit, amely nem riad vissza kétszeres – múltbeli és jelen idejű – történelemhamisítástól.

A múltbeli, hogy a szerbséget őslakosságként említi, akitől a századok folyamán elvették földjét a betolakodó idegen elemek. A jelenbeli torzítás, hogy a betolakodott nép egyike, a magyarok sötétből lövöldöznek a partizán harcosokra – feltételezve azt az orvlövész harcmodort, amit a Bácskában visszamaradt dobrovoljacok és csetnikek a bevonuló magyar katonákkal szemben alkalmaztak.

A valóság persze az, hogy a bácskai magyarok, bár lett volna fegyverük, egyetlen puskalövést sem adtak le sem a hatalomba lépő szerb partizánok, sem az átvonuló orosz katonák ellen.

A magyarok elleni megtorlás, a vérbosszú eleve bele volt

iktatva a partizánkomisszárokba, akik állandó függő kapcsolatban voltak irányítóikkal, Rukovina tábornokkal. Rukovinának viszont Tito generalisszimusztnak kellett értesítenie minden elhatározásáról és beosztottjai minden „harci” eredményéről. Summa summarum: elképzelhetetlen, hogy a főparancsnok, Tito, legalább hétről hétre ne értesült volna arról, hogyan s hol tartanak a „fasiszta” bácskai magyarok likvidálásával, lemészárlásával.

A jugoszláv kormány, mihelyt az ideiglenes magyar demokratikus kormánnyal felvehetette az érintkezést, lakosságcsere igényét jelentette be, mégpedig úgy, hogy negyvenezer bácskai magyart ajánlott fel ugyanannyi magyarországi délszláv lakosság Bácskába költöztetése fejében.

Ez a kívánság nemcsak azért évült el, mert a maradék Magyarország szerbjei, horvátjai nem kíváncsiak Tito Jugoszláviájába, hanem azért is, mert a jugoszláv illetékesek számot vetettek azzal, hogy a felajánlott negyvenezer magyart ők már helyben áttelepítették a másvilágba.

Jovan Veselinov Zsarko, a Tartományi Pártbizottság titkára 1945. április 5-én kijelentette: „Megváltoztattuk álláspontunkat a magyarokkal szemben, szükséges fejleszteni bennük azt az érzést, hogy ebben az országban élnek és érte harcolnak.”

Ez a törekvés azonban nem sikerülhetett egykönnyen: a feledés meg a mély hallgatás fátylát, sőt tilalmát kellett borítani a mértéktelen vérbosszú borzalmas heteire.

Veselinov Zsarko *Az autonóm vajdaság születése* című könyvében igyekszik elhatárolni magát azoktól a véres, vérengző cselekményektől, amelyek az ő titkos tevékenységének hatáskörén kívül történtek Bácskában 1944 késő őszen: „Kezdték felütni fejüket a sovinszta elemek, akik bosszút követeltek az egész magyar lakosság ellen. Emiatt a felszabadulás első napjaiban súlyos hibákra és kilengésekre került sor, s azok nem maradhattak következmények nélkül. Ahelyett, hogy a megszállók igazi cinkosait vonták volna felelőségre, azokat, akik részt vállaltak a megszálló hatalom által végrehajtott gonosztettekben, egyes helységekből olyan magyar nemzeti-

ségű polgárokkal is leszámoltak, akiknek a fasiszták vadállati tetteihez semmi közük nem volt.

A jugoszláv központból érkező egyes emberek és a Bácskába szállingózó hivatlan személyek is bizonyos nehézségeket okoztak nekünk. Ez különösen a Népvédelmi Osztályra (OŽNA = Odeljenje za zastitu naroda) vonatkozik, melynek tagjai egy időben olyan felhatalmazással rendelkeztek, hogy letartóztatásokat is foganatosíthattak anélkül, hogy értesítették volna a tartományi politikai vezetőséget...

Az OZNA később UDB néven vált hírhedtté: (Uprava drzsavne bezbednoszi = Államvédelmi igazgatóság), az ÁVO rokon testületként.

Ezzel a vélekedéssel Jovan Veselinov Zsarko nem maradhatott sokáig a Tartományi Pártbizottság élén, Újvidéken.

A halálos parancsokat nem az ő részvételével adták ki és hajtották végre.

Későbbi szóbeli közlése: „Értsétek meg, ami akkoriban történt, azt nem lehet elválasztani a Párttól. Arról vitának helye nem volt.”

BEZDÁNI EMBEREK

1.

Akkor május délután, amikor a Vígyszínház előtt ajánló sorokat róttam frissen megjelent könyvembe az olvasni elszánt vásárlók neve alá, hosszas szemlélődés után odamerészkedett mellém egy falusi öltözetű ember, kezében a *Hideg napok* még látszólag olvasatlan példányával, kérdő pillantásomra így szólt szerényen:

– A bezdániak benne vannak?

Nem nyúltam a könyv után, az egyszerű öltözetű férfi láthatóan nem igényelte kézjegyemet, a bezdániak híre érdekelte, s én tudtam, könyvemig az ő hírek nem jutott el.

A Vígyszínház előtt ültem, néhány méternyire a közúti és körúti forgalomtól, tűző napon, bár sátor alatt. A könyvárus leányok már érkezésem után említették, hogy délelőtt kere-

sett valaki Bezdánból, de bizony ők nem tudják, hol lenne az a Bezdán.

Így aztán nem ért meglepetésként a felém suttogott kérdés.

– Benne kellene lenniök?

– Benne bizony – mondta a bezdáni ember –, mert az hozzája tartozik, azt nem szabad elfelejteni.

– Mért gondolja, hogy Bezdánnak benne kellene lennie egy ilyen vékony könyvben?

– Amiatt, ami ott történt.

Azt kérdezhettem volna, ugyan mi történt ott emlékezni-való, de csupán arra mutattam kíváncsiságot: mikor? Tudom, az időponton, a napon, a pontos órán való emlékezés mindig gyöngéje az egyszerű embernek, de még az iskolázottak legtöbbszörének is, ha állításuk tévedésén tetten próbálják érni őket. Ám a bezdáni embert nem riasztotta meg a váratlan, mert másodlagosnak vélhető érdeklődés: nyelvén volt a dátum, mert nyilván húsz év óta ott volt gondolatai előterében:

– Ezerkilencszáznegyvennégy november harmadika, reggeltől késő délutánig.

Kezökben könyvemmel, várakozva már többen gyűltek körém, s bár én a kimondott két évtized előtti esemény folytatását kétszer is megismételtem biztatásul, emberem csak annyival tudta folytatni:

– A futballpálya – és újra – a futballpálya...

Észre kellett vennem, idegenek, ismeretlen, beavatásra méltatlan hallgatódzók előtt nem mondhat többet.

Elhatároztam hát, hogy amint a „méltatlan” dedikációt kérőkkel valamelyest végeztem, elviszem a közeli vendéglőbe emberemet, hogy hallgatását négy szemközt feloldjam.

Már az étlapot böngésztem, ebédelni való fogásokat ajánlottam, de ő fejét ingatva tagadta, hogy éhes lenne, s csak annyira engedett kínálásomnak, a poharába töltött szekszárdi vöröset szájához emelte. Ekkor újra emlékezetébe idéztem, immár harmadszor, ama november harmadikát.

– Én szerencsémre még másodikán este lóháton elindultam Bajára – kezdte végre a bezdáni ember –, mert a sógo-

rom izent, hogy Julisunk mindenórás és hát ő angyalbőrben, mert még nem vetkőzött ki a katonaságból, nem tudja még, maradhat-e mellette. Anyám nem mert indulni, apám sem mehetett, mert otthon élte át az idő nagy részét, még az éccaka jófelét is, katonaszökevény, a padláson töltötte, a kémény mögött. Az öcsém még a tizenhatot sem rúgta el, gyerek még, hogy várandós nénénk mellett emberkedjen. Így aztán engem ért a kötelesség meg a szerencse.

– Akkoriban lóháton nem lehetett veszélytelen – vettem közbe együttérzőn.

– Egész úton engem senki meg nem állított, bár még az árokpartok is tele voltak menekülőkkal, különösen a torlódásos útkereszteződések táján.

– Hogyan őrizte meg emlékezetében azt a napot, ha Bajára kellett utaznia.

– Anyám őrizte meg nekem annak a napnak s az előtte való estének minden óráját.

Elhallgatott, de én most nem biztattam, csupán azzal, hogy teletöltöttem poharát.

– Édesanyám mondta, alighogy ellovagoltál, fiam, már alkonyattal kezdtek átszivárogni ladikokkal a Dunán a fegyveres partizánok, lövöldözés hallatszott, de jajgatás még nem, mert úgy tetszik, vaktából s a levegőbe lövöldöztek. Reggel aztán, kora reggel a kisbíróval kidoboltatták, hogy mindenki saját érdekében gyülekezzen a futballpályára, halálbüntetés terhe alatt, senkinek sem szabad otthon maradni, még a betegeknek sem. Apám is lekaszálódott a kémény mellől, ahonnan hajnalonta tisztálkodás végett mindennap le szokott amúgy is jönni, azt is gondolták, hogy a katonaszökevényesség már úgysem érvényes, s vissza sem megy a padlásra, mert a magyarok által meghirdetett szökevény-felkoncolási veszély véglegesen elmúlt – hát megtisztálkodva, kiborotválkozva, anyámmal s öcsémmel együtt elballagott a dobolási parancs szerint a futballpályára. Itt már szólt a gramofon. Szerb partizánindulókat játszott, de néha feltették, talán biztatásul, azt a lemezt is, hogy Szép vagy gyönyörű vagy Magyarország, s mingyárt utána, hogy Horthy Miklós

katonája vagyok... A géppisztolyokkal övezett partizánok nem voltak többen húsznál, egy partizán nő volt a leghangosabb közöttük. Ott tolmácsok által kihirdették, hogy a tizenhat és ötven közötti férfiak maradjanak a futballpályán, a többieknek, öregeknek, nőknek, gyerekeknek pedig el kell hagyni a falut, a tanyák felé, senki nem mehet haza, majd csak akkor térhet vissza mindenki a házához, amikor erre engedélyt hirdetnek. A partizánok fegyverrel tuszkolva elkezdték terelni a népet a tanyákhoz vezető úton, már akkor nagy sírás-rívás támadt az asszonyok között, hogy a falu népét így kétfelé osztották. Félelem fogta el a kifelé indulókat, de a pályán maradókat is. Őcsém, hogy még nem töltötte be a tizenhatot, s apám, mert jóval elmúlt már ötven s tudottan csak póttartalékos volt, indulni akartak a többsége néppel, de minél jobban emelgették tiltakozva a kezüket, annál inkább lökdösték őket a korabeli férfiak maradó csoportjai közé. Különösen az említett partizán nő marasztalta őket még géppisztolya tusájával is, durván. Száztizennyolcan voltak a halálra kiválasztottak, de a partizánok nem egyeztek abban, hogyan végezzenek velük. Elsőre lekísérték őket a Duna-partra, ott géppisztollyal a folyóba lőtték egy részüket, ezek között volt apám meg őcsém. Talán a víz sodrását nem találták elég gyorsnak, mert egyiket-másikat mingyárt megakasztotta holmi limányos áramlás. Ezért tanakodás, veszekedés után a maradékot elkezdték terelni Zombor felé. Ezek aztán ott Zomborban hetekig nem kaptak enni, a barakkokból naponta tízével húzkodták ki az éhen holtakat. Az a nép, akinek nem volt szabad visszamenni a házakhoz, elszéledt a határban, a távolabbi tanyákon. Anyám is csak egy jó hét múlva került haza, teljes árvaságban, a megtépázott udvarba. Bujdosásában gondolt ő arra, hogy elgyalogolhatna, eljöhetne Bajára, Julisunkhoz, aki mondom mindenórás volt, s az otlétem második hetén le is babázott egy négykilós kislúval. De anyám nem indult, féltette az istállóban, az ólakban hagyott jószágot, s hogy ő bármely pillanatban visszatérhet a határból, megégetni őket. De amikor napok múltán hazatért, már a tehén nem

volt a helyén, valakik elkommunikálták. Még szerencse is tán, mert a jászol mellett döglött volna meg étlen-szomjan. A malacoknak is hült helyüket találta, csak néhány riadt tyúk jött elő anyám hívására. Aki otthon megbúva nem ment ki a futballpályára, az a fenyegetés szerint nagyon megjárta. Többeket a kutakból mentettek ki holtan, mások testét meg a trágyadombokból kellett kivonszolni, kinek keze, kinek lába dermedt ki a mocsoksírból, mintha jelentkezni próbált volna, hogy no, segítsetek, itt vagyok.

– Mi történt aztán?

– Aztán semmi. Amikor édesanyám visszatért a tanyákról, attól fogva semmi bántódása nem volt, utóbb még ki is dobolták, hogy akinek valami bántódása volna, jelentse, s azt is, ha valamiben hiány támadt volna távollétében a háza körül. De hát mindenki tudta, kifosztva találták az udvarokat, kamrákat, s anyám nem volt kin keresse a tehenet, a sertéseket. Azok, akik másodikán érkeztek ladikkal, azok akkorra már kicserélődtek. Úgyszólván nem maradt gazdája a gyilkolásoknak. Egy Bosnyák nevű bezdáni ember, aki a jugó hadseregben főhadnagy volt, s aki egyiküket-másikat mintha ismerte volna is, és mert ő tiltakozva próbált szót érteni velük, odalépett a géppisztolyosok vezetőjéhez, már a Duna-parton, s mondta, magyarázta szerbül, hogy ilyet nem lehet csinálni, ezért még megütik a bokájukat, hiszen ezek csupa ártatlan emberek, ezek a jugoszláv államnak hűséges állampolgárai lesznek. Azok meg üvöltözve verni kezdték az egykori főhadnagyot, hogy ne pofázzon itt senki hűségről, s hogy itten senki sem ártatlan és mindenki gyilkos, áruló, s akár az egész falut ki lehetne végezni, hogy irmagja se maradjon. S ott az elsők között, apámékkal együtt lőtték le ezt a Bosnyák nevű falunkbélit.

– És semmi egyéb ellenállás nem volt?

– Nem, semmi! Pedig a százakkal szemben nem lehettek olykor többen hűsnál, de piszokul fel voltak fegyverkezve, pisztolyok meg kézigránátok lógtak róluk mindenfelől. Bár – én máig sem értem – a házak zugából még évek múlva is össze lehetett volna szedni annyi puskát meg kézigránátot,

amit a katonaszökevények hoztak haza, vagy hagytak nálunk futtokban, átöltözés után, szinte eldobálva fegyvert, lőszert. De a bezdániak, akik hazahoztak s elrejtettek minden katonai felszerelést, dehogy gondoltak rá, hogy a partizánok ellen, az életük mentéségre elő kellene venni a puskát meg a miegymást. Sokan azt tervezték, hogy a kézigránát milyen jó lesz majd, ha lecsendesül a világ, a robbantó halászathoz. Vagy a puska vadászatra, ha majd előássák a kert végéből.

– Úgy gondolja, hogy vissza kellene bosszulni mindazt, ami akkor a bezdániakkal történt?

– Dehogy! Hiszen én nem is tudnám megmondani, hogy kin kell megbosszulni a dolgot. De nem is tudom, valaki megtalálhatná-e azokat, akik ezeket a gyilkolásokat elkövették. Én csak az öcsémre gondolok, aki kora miatt sem lehetett bűnös egy szemernyit sem, és az apám, akiről az anyám esküvéssel fogadta, hogy semmi vétke nem volt.

– Hát akkor mit akar, mire számít – kérdeztem halkán, s szerencsémre, mert ettől az ő hangja erősödött meg.

– Mit? Hát hogy tudják: ártatlanok voltak! Ártatlanok valamennyien! Hirdessék ki, hogy ezek és ezek, itt és itt, ekkor és ekkor, név szerint valamennyien ártatlanul haltak meg és lettek áldozatok.

– Semmi egyéb? S a bűnösöket ne keressék, ne üldözzék?

– Azokat úgysem lehet már megtalálni, azok elrejtőztek, meg azok, akik emlékezhetnének, tanúskodhatnának, mind meghaltak, éppen az ő fegyvereik által. De nem hallottam, nem olvastam róla, hogy tudná valaki, hol és hányan pusztultak el, mert félnek beszélni, rettegnek az életben maradtak de még csak emlékezni is azokra a napokra. Nagyon szigorúan tiltja Bácskában a hatóság, hogy valaki is emlékezni próbáljon, s ha valaki beszélni próbál, azt elviszik. Emlékezni és beszélni csak azokról szabad, ami Újvidéken történt – itt könyvemre tette kezét –, és hát írni is csak arról lehet, úgy látom, pedig...

– Igen – ismertem el –, még ideát nálunk is csak arra szabad emlékezni, amit mi követtünk el, amit a mi nevünk-

ben követtek el 1942 januárjában. A többit még a magyar kormány szerint is el kell felejteni, mert az megtorlás volt, amit még a béketárgyaláson is jogosnak tekintve hallgattak el.

– De hát nem volt jogos, mert csupa ártatlan embert mészároltak le!

Bezdáni emberem egy hajtásra kiitta poharát, s valósággal megtáltosodott:

– A ránk parancsolt feledés minket sújt legjobban! Magyarokat! Elképzelhető-e, hogy akad valaki, aki saját népéről csak a jót felejtí el, s más népek tetteiből csak a rosszat, a gonosztságot. S hogy megátalkodottan csak saját gonosztettekre emlékezik, és nem jut eszébe semmi mentség, semmi jó cselekedet, viszont az ellenséget tisztának, gáncstalannak látja és szinte dicsóítí, ártatlannak, ártalmatlannak állítíja, és amikor valami ádáz-gonosz tett jut mégis eszébe, azt hősiességnek, elkerülhetetlen bátorságnak minósíítí, ha az ellen követte el, bár tudnia kellene, hogy a vérengzési hajlam nagyon különbözik a bátor vitézségtől.

Meglepett, gyanakodni kezdtem, hová tart gondolata, teljesítményem irántí vátat sejtettem követelésében, s csak annyit jegyeztem meg, érzem a felejtésre adott parancsolatok veszélyét s visszásságát is, de én azt remélem, hogy akad majd bátor szerb író, aki utánam megíríja majd azt, mit követtek el az ő népe nevében 1944 ószén a Bácskába behatoló szerb partizánok.

Rövid gondolkodás után azt mondta emberem:

– A szerbek közül senki sem fogja meggyónni, ami Bezdáiban és Bácskában történt.

– Tehát mégis valami bosszúállást!

– Nem! Semmi bosszúállást. Nincsen kin és nincsen ki. Mert én már nem indítok pört és nem fogok fegyvert. Csak az ócsémet sajnálom, hogy úgy halt a vízbe, még csak meg sem ismerte a férfíeletet. Ha tudom előre, hogy mire jut, bizony isten, magam mentem volna apámmal, s ha úgy lehetne, őtet küldtem volna Bajára, nénénkhez, aki, már említettem, mindenóras volt.

– Ennyi?

– S még azt kell beleírni, hogy a többi száztizenhat is teljesen ártatlan volt.

Elhatároztam, teljesítem kívánságát, s – egyelőre – nyilvánosságra viszem, amit tőle megtudtam a partizánok bosszúállásáról s a bezdáni büntelen áldozatokról.

Megkérdeztem, hol találom meg, ha tudakolni akarnék még valamit arról az őszről.

– Nem szükséges megtalálni engemet, mert ha a fülökbe jut, hogy én adtam az értesítést, s megtudják, én szegtem meg a kiadott hallgatási parancsot, nem mehetnék többé haza, s ha megpróbálnám, véretem vennék.

Erős kézfogással búcsúztunk, s noha a színház előtti sátorban kitanulta, láthatta a dedikálás mikéntjét: hogy az író a „megajándékozott” neve alá megbecsülő ajánlással odarója a maga nevét, erre az ajánlásra beszélgetésünk s borozgatásunk után sem tartott igényt. Csak utólag bizonyosodtam meg felőle, azért, nehogy megkérdezzem s neki meg kellene mondania nevét. Szinte úgy érezte, azzal is veszélyezteti jövő biztonságát, elárulja bezdáni voltát.

Még aznap megírtam találkozásomat a *Bezdáni ember*-rel, s néhány nap múlva az Egyetemi Színpad közönsége előtt előadtam, amit a 118 meggyilkolt emberről tudtam.

Hallgatóságomat észrevehetően meglepte e nem ismert tragédiák híre.

Reméltem, hogy a könyvnapos tapasztalatom hírét közvetlenül a *Hideg napok* olvasatához mellékelhetem.

Sajnos beszámolómat, a *Bezdáni ember*-től kapott értesüléseimet csak hosszú esztendőök múlva merte közölni a Kortárs. Közös bátorságunkat akkor is diplomáciai bonyodalom követte: éppen egy Tito-látogatás szenvedett némi halasztást miattunk, a jugoszláv partizánszövetség pedig persona non grátának, nem kívánatos személynek minősített. Alighanem károsnak is, kötelek hallgatás megtörése miatt.

Bácskából származott Heidelbergbe dr. Varga András mérnök, az ottani egyetem tanszékvezetője, ő nem félti életét a bosszúálló megtorlástól, a maga módján, mert „külföldiként” mersze és lehetősége volt utánanézni a véres ősz eseményeinek, ezért újat tud nekünk mondani többek között Bezdánról is, ama napok Bezdánjáról, s meg tudja nevezni a vérszomjas szerb partizán gyilkos alakulatot. Ismeretei és kutatásai egy részét rábízta Zelei Miklósrá, aki a *Képes* 7 című hetilap 1990. szeptember 15-i számában adta közre az életveszélyes történeti adatokat.

A heidelbergi magyar egyetemi tanár úgy tudja, hogy a Horthy-Magyarország karhatalmi alakulatai, a magyar királyi rendőrség és csendőrség 1944. október 8-án vonult ki Bácska északi nagyvárosából, Szabadkából, a szovjet csapatok október 14-én érkeztek oda, Szeged felől törve előre. Zomborba október 20-án, Újvidékre csak két nappal később. A szerb csapatok, Tito partizánalakulatai csak ezután léptek, szivárogtak Bácska területére.

Kiemelt figyelmet szentel a tudósítás Bezdánnak, a Duna bal partján 50 kilométerre fekvő magyar községnek. Úgy tudja, Bezdánba 1944. november 3-án 9 órára dobolták össze a falu lakosságát a futballpályára, válogatás nélkül kicsitnagyt, férfiakat, nőket, azon a címen, hogy fontos közmunkáról fognak intézkedni, s ezért halálbüntetés terhe mellett mindenkinek ott kell lenni. Az összegyűlt tömegből különválasztották a 18–19 éves korosztályok valamennyi férfitagját, súlyt vetettek rá, hogy a jó nevű futballcsapat, a BFC valamennyi játékosa is köztük legyen. Ezzel a követelésükkel a rendelkező partizánparancsnok némi cinizmussal, legalább átmenetileg a visszamaradó lakosságot akarta megteveszteni, hogy a faluból való kihajtásukat riadalom és zavar nélkül teljesíteni lehessen.

Ásóval és kapával összesen 122 férfit tereltek a zombori országútra az isterbácsi erdő szélére. Nem több, mint 15 géppisztolyos partizán kísérte, ösztönözte az engedelmes,

enyhén aggódó csapatot. Ott meglepetésszerűen két nagy vermet ásattak velük, két méter mély, széles gödröket. Némelyek akkor már sejtették a földmunka célját. Akkor erősödött fel ez a balsejtelem, amikor azt a 13 éves fiúcskát, aki apja kezét fogva együtt jött a faluból a férfiak számára összeállított csapattal, egyik lágyabb szívű partizán elszakítván a többiektől, haza akarta, próbálta küldeni a futballpályára. A gyermek azonban úgy látszik nagyon apásnak bizonyult, nem akart tágitani. S mert a dolog sürgősnek mutatkozott, nemigen törődtek tovább a fiúval. Hanem a terjedelmes gödrök elkészülvén, ásót, kapát, lapátot gúlába rakatva, az ásott partra arccal felsorakoztatva géppisztolyosorozatokkal sárba lötték legelsőbb a futballcsapatot, aztán válogatás nélkül, gyerekestül a többieket. Úgy látszik, senkinek sem jutott eszébe, hogy ásót ragadva harcba lehetne szállni a gyér számú géppisztolyosokkal. Amikor az utolsó test is belebukott a tömegsírba, lovas futárt menesztettek a foci pályára azzal az üzenettel, hogy „kész a munka”. Az ottan őrködő partizánok erre a hírre hazaengedték a mit sem sejtő tömeget, az új özvegyeket s a friss árvákat.

Gyanítom, hogy azért a távoli szapora géppisztolykattogásra felfigyelvén a jobb hallásúakban azért balsejtelem ébredhetett.

Néhány nap múlva egy bolgár csapat egység érkezett Bezdánba. Nem közli a tudósítás, vajon a partizánok ekkor elvagy továbbvonultak-e már, véres műveleteiket további falvakra kiterjesztendő. A bolgár parancsnoknak elbeszéltek a november harmadikán történeteket. Ez a bolgár tiszt engedélyt adott rá, hogy a tömegsírt kihantolják s a halottakat méltón és tisztességesen eltemessék. Ez a külön sírokba történő, egyházilag megszentelt temetés november 28-án esett meg. Ekkor derült ki, hogy az áldozatokat tizenötösével csuklójuknál fogva dróttal kötötték össze. Lám, e művelet láttán még kibontakozhatott volna a szabadkezüek fellázadása, amit az imént igényeltem. De nem, a legfelül sárba lött emberek is odanyújtották még végül is kezüket a rozsdás dróthuzalnak. A község háza pincéjében s némely udvarokon

még negyven felismerhetetlenségig megcsonkított holttestet találtak, s a Ferenc-csatorna vizében további huszat. Ezeket is a két nagy tömegsír tetemeivel együtt temették el. Harminchét halottat az embertelen csonkítások miatt nem tudtak azonosítani a hátramaradtak. Ezeket közös sírba tették nevök felsorolása és kőbe vésése nélkül.

Dr. Varga kinyomozta a vérengző gyilkos csapat nevét: a rémtetteket az 51. partizándivízió 12. udarna brigádja követte el, a paracsnok és a politikai tiszt – komisszár – parancsai és felelőssége szerint.

3.

Egyetlen község véres őszéről kísérlek meg hiteles jelentést írni egyelőre, de a hallgatást parancsoló utókor különbözőre módosítja az emlékezéseket. Aki szóra meri nyitni a száját, még mindig tart, sőt retteg a megtorlástól, mert a szerbek, a partizánok visszatérésének őszéről Jugoszláviában magyaroknak nem szabad emlékezniök: sem gyermekeiknek, sem egyéb érdeklődőknek nem szabad elmondaniok, mit őriznek lelkükben azokról az embertelen napokról, az embermészárlás borzalmairól emlékezetükben.

Vajon meg lehet-e érteni, vagy éppen nem szabad megérteni, hogy csaknem öt évtized múltán emberek százazreinek gondolkodását fagyos terror abroncsába szorítani miképpen lehetséges. Ha a véres titoktartás államilag, szinte törvényileg s büntetés, tán halálbüntetés terhe alatt elrendelt tilalmát teljesen feloldani nincs módunkban – több tétova emlékfoszlány egymás mellé illesztéséből talán összeáll, ami akkor és ott megtörtént.

A Vigszínház előtti könyvsátorhoz járuló harmincnyolc éves férfi, mert nem volt jelen az életveszélyes napokban, s nyilván csak anyja elejtett szavaiból merített névtelen bátorságot, hogy a húsz év előttiekre figyelmeztessen – mint látni fogjuk, elég pontatlanul, akaratlanul is kisebbítve a gyilkosok bűnét.

Ám nem akarnak névvel, nevökkel nyilvánosságra kerülni, akik átélték, megélték a rettenetes idejét, de a fenyegetettség acélhálója lelkük félelmén tapadt.

Részletek jutottak kezembe a bezárni L. Gy. 1944-ben írott feljegyzéseiből. De R. F., K. T. és M. Gy. sem akarnak 1974-ben elmondott emlékeikkel név szerint szerepelni.

1944. október 21-én, szombaton éjjel tizenegy órakor a katonaság után a csendőrség is elhagyta a községet. Többen mondják, hogy az oroszok már bevonultak Zomborba. Az ablak sarkából figyelem az utcát – írja L. Gy.

Október 22. Hajnalban a túlsó oldalon Dóka Marci háza előtt fegyveres férfiakat láttam. Húszan-huszonötön lehetnek. Kiráypárti csetnikiek voltak. A korczaiban erdőben bujkáltak, s a front ideértével előjöttek. Délelőtt a község házára vonultak, kitérték a jugoszláv lobogót, s kinevezték a községi vezetőket.

Október 30. A kert végében gödröt ástunk, s az értékesebb edényeket, ágyneműt, ruhafélét elástuk. A rádiót és a kerékpárt mi is bevittük a község házára. A csetnikiken kívül egy-egy orosz katonát is látni az utcán. Az emberek járnak-kelelnek, templomba, temetőbe mennek. Az első napok feszültsége lassan felenged.

November 2-án délelőtt Zombor felől hosszú sor parasztkocsi érkezett. Az eleje a község házábanál, a vége a Stein-féle házban is túl volt. A kocsik mögött a katonák, a tizenkettedik brigád katonái. A parancsnokság a Drimóczi-féle vendéglőbe kvártélyozta be magát. Este lövöldözésre lettünk figyelmesek. Tíz-tizenöt perces tűzharc után a partizánok elfoglalták a község házat. Azt beszélnek, hogy a csetnikiek mind meghaltak.

November 3. Az utcán rengeteg az orosz és a partizán katona. A kocsiján fegyverrel és lőszerrel megrakott teherautók. Kiss fakereskedő házában az oroszok vágóhidat rendeztek be. A vendéglőket, iskolákat megszállták, a nagyobb házakba kórházakat telepítettek.

Kilenc óra felé Frank Paliék háza előtt láttam, hogy öt-hat fegyveres partizán bement a túlsó oldalon egy házba. Rosz-

szat sejtve meggyorsítottam lépteimet, hogy mire kijönnek, messzire legyek tőlük. A fiatal férfiakat vitték munkára. Feltűnt, hogy senki sem vitt semmilyen szerszámot sem magával.

A kisbíró járja a falut, az utcasarkon kidobolja, hogy délután egy órára mindenki legyen a futballpályán, mert a tizenkettedik brigád parancsnoka beszédet fog tartani.

Az idő szomorú, borús volt, az eső szemerkélt. A futballpályán nagy tócsák voltak. Kikerestünk egy szárazabb helyet jó messzire a tribüntől, de körül voltunk véve katonákkal, minden tizenöt-húsz lépésre egy-egy partizán állt gépfegyverrel.

Pattanásig feszült volt a helyzet, félreérthetetlen volt, hogy a község lakosságát halomra akarják lőni. Hétezren lélegzetünket visszafojtva vártuk, hogy mikor szólalnak meg a géppisztolyok.

Nem láttam, hogy mi történt a tribünön, csak azt vettem észre, hogy három orosz tiszt érkezett lóháton. Aki a tribün közelében álltak, később elmondták, hogy valamennyiünket agyon akartak lőni. Juszt János, aki a községházán a népbizottság alelnöke volt, letérdelt, és összetett kézzel könyörgött a parancsnoknak, hogy kegyelmezzen meg a falunak. Többen hallották, hogy az orosz tisztek szitkozódva mondták a partizánoknak: „elég volt a vérengzésből, engedjék haza a népet”.

A tribün felől hallani lehetett a parancsot, hogy este hat óráig mindenkinek el kell hagyni a községet, legalább hat kilométer távolságra el kell menni a szállásokra. A nők és a gyerekek elmehetnek, de a tizennyolc és negyven év közötti férfiak maradjanak ott.

Lett olyan roham, amilyent még életemben nem láttam. Mindenki futott, amerre látott, de a katonaság mindenkit visszakergetett. Csak egy út maradt a gépház felé. Arra egy mély árok húzódott, tele vízzel, s csak egy helyen volt rajta három-négy lépésnyi széles fahíd korláttal. Erre törtetett a tömeg egymást lökve, taposva, jajgatva, kiabálva, sikoltozva, mintha egy tébolyda örültjei szabadultak volna ki. A híd

két oldalán egy-egy fegyveres partizán állt, minden férfit, aki át akart menni, visszakergettek. Amikor a tömeg engem is a fahídra sodort, úgyszólván guggolva mentem, talán még a kalapom se látszott ki. A tömeg sodort bennünket, s végre túlértünk a hídon. Futott mindenki a töltés felé s onnan haza.

Délután mi is elindultunk a sógorunk tanyájára. A sarokhoz közeledve láttuk, hogy a futballpályán félreállított férfiakat négyes sorokban kísérik Zombor felé. Az út tele volt menekülővel. Kocsik mentek magasan megrakva ágyneművel, mások – majd megszakadva a teher alatt – talicskát toltak. Nehezen lehetett előrejutni, mert az út teljes szélességében özönlött a sok hadi jármű. Lóvontatású ágyúk, harc-kocsik, teherautók.

R. F. emlékezése:

Kidobolták, hogy mindenki legyen a futballpályán. Senkit ne találjanak otthon, csak olyan beteget vagy aggot, aki nem tud járni.

A futballpályán aztán körülvettek bennünket golyószórókkal. Az egész falu ott állt, s várta a sorsát. Közben az oroszok csinálták a telefont a Dunára, s a telefonparancsnok látta a sok népet, meg hogy golyószórók vannak lefektetve körül. Kérde a katonáktól, hogy:

– Mi történik itt?

Azt mondja:

– A parancsnok programbeszédet tart.

– Hol a parancsnokság?

Azt mondja:

– A harmadik épület, az az emeletes ház.

Mindjárt fel a ló hátára, aztán indíts! Nem telt bele tíz perc, jött a partizánparancsnokkal. Mi csak azt láttuk, hogy mikor leért oda, ahol a golyószórók voltak, durr, oda a bikacsikkal, olyant, hogy csak úgy ropogott. Olyanokat oda-csapott. Azt mondja:

– Menjen mindenki haza!

Akkor a partizánok, hogy ne maradjanak szégyenben, azt mondták, hogy a férfiak negyvenéves korig maradjanak ott

munkára. Akkor ötszázvalahányat összeszedtek, négyes sorokba állították, irány Zombor. Egymás mellett mentünk az Andrással. Mikor odaértünk a Kozorához, elkiáltja magát a partizán:

– Három lépést jobbra s balra távolodjatok és csőre töltsétek!

Úgye, ott volt az erdő, négy kilométer hosszan. Azt mondja az András:

– Ne félj, ez csak egyet lő előttem.

A partizán éppen így az András előtt ment. Aztán amikor elhagytuk az erdőt, akkor jöttünk rá, hogy ők féltek.

– Vissza a puskát, lépjetek a csoport mellé!

Hát beértünk Zomborba. Számolják, hatan hiányoznak. Persze, hiányzott a Pázmány Miska, a Hordósi Joca meg akiknek a Kozoránál volt a tanyájuk, azok abba a sötétbe – esett, dörgött, villámlott –, azok megléptek. Hirtelen lefeküdtek, és amikor elment a csoport, ki a tanyákra.

Akkor bevittek bennünket a tüzelraktanyába, ami a vasút mellett van. Így feküdtünk a szalmán, így élivel egymás mellett. Csak bezdániak ötszáznál többen voltunk három teremben. Négy napig nem kaptunk egy falatot sem enni. Naponta bejött egy partizán, s puskatussal végigvert rajtunk. Azt akarták, hogy valaki visszaüssön, s legyen ürügyük a kivégzésünkre.

December első napjaiban aztán kezdtek hazaengedni bennünket. Hatodikán már ötvenen elmentek. Mi csak másnap kerültünk sorra. De a Tomasics Toncsit, Horváth Guszit, a Töröt, ezeket nem engedték haza, ezeket ott tartották túszként.

November 4. Alig virradt még, felkeltem, kimentem az udvarra. Húztam egy vödör vizet a kútból, s derékig levetkőzve jól megmosakodtam. Csípős hideg volt, de egy cseppet sem fáztam, sőt, a hideg víz kihajtotta belőlem az álmoságot.

Javában törülködtem, amikor nagy jajgatásra lettem figyelmes. Magamra kapva az ingemet, a bejáró ajtóhoz futottam, s kérdeztem, hogy mi a baj? Valaki mondta, hogy a Libis Pistát agyonlőtték.

– Hol és kik?

– Tegnap egy óra után a partizánok Isterbácon, ahová kikísérték.

Libis Pista tegnap a feleségével jött a futballpályára, de két partizán leállította, és magával vitte.

Úgy látszik, hogy amitől féltem, bekövetkezett: a partizánok Isterbácon vérfürdőt rendeztek. A férfiakat nem munkára vitték, hanem kivégzésre. A verejték is kivert rajtam, elgondolni is rettenetes, hogy százhuszonegy ártatlan embert kivégeztek.

R. F. emlékezése:

Az unokaöcsémnél, Kiss Lajosnál is volt két partizán:

– Öltözz föl, gyere velünk munkára!

Erre kiszaladt a két gyerek, az egyik az egyik lábát, a másik a másik lábát fogta Lajosnak. Az egyik partizán megszólal magyarul:

– Ezek a te gyerekeid?

– Az enyémeik.

– A jóistenit! – azt mondja –, akkor eredj be, nem kell sehová menned!

Egy óra múlva jött másik kettő, s azok elvitték. Szegény nem gondolt arra, hogy elbújt volna valahova. S elvitték, s ő volt a harmadik, akit agyonlőttek.

A Janit elengedték, mert ő a jugoszláv hadseregben főhadnagy volt, de ő követelte, hogy a többieket is engedjék el. Amikor aztán ez a Julka elkezdett lövöldözni, a Jani nekiugrott, és már majdnem a kezében volt a géppisztoly, kicsavarta a Julka kezéből. Akkor megijedtek a partizánok, aztán lőttek, mindegy, ha agyonlövik a Julkát is. A Jani húsz golyót kapott, a nő egyet sem. Ő volt az első halott Isterbácon.

A Limburger Tóninak az apósa meg az utolsó volt. Mikor bejöttek a partizánok, akkor a parancsnok azt mondta a Tóninak:

– Te vagy, akinek a házat a németek beszarozták, mert nem mentél el SS-nek?

– Én.

Adtak neki igazolványt.

– Járhatsz, kelhetsz szabadon. Nincs senkid Isterbácon?

– De, az apósom elvitték.

– Hát – azt mondja – ugorj biciklire, gyere utánam!

A partizánok lóháton, ő meg biciklivel. De mikor odaértek, olyan száz méterre, akkor gőzölgött, füstölt a rét, halomban feküdtek a hullák. A partizán csak annyit mondott:

– Antal, elkéstünk, forduljunk vissza.

A Tóni volt az első, aki tudta, hogy Isterbácon mindenkit agyonlőttek.

K. T. emlékezése:

Bosnyák Jani amikor meghallotta, hogy a partizánok Isterbácra vitték ki az embereket, felhúzta szerb tartalékos egyenruháját, és utánuk eredt. Akkor ért oda, amikor az első tíz embert kivezették a pincéből. Tökéletesen tudott szerbül, és kérte a Julkát, hogy engedje el az embereket, mert ezek ártatlanok, nem vétettek soha a szerbeknek. A Julka felszólította, hogy menjen haza, de ő önként a többi közé állt, s ő volt az első, akit agyonlőttek.

M. Gy. emlékezése:

A partizánok mentek házról házra, azt mondták, hogy a Kígyósi hídja le van robbantva, meg kell csinálni. De nem oda vitték őket, hanem Isterbácra. A Majoréknak volt Isterbácon a legszebb házuk, annak a pincéjébe zárták be őket, s onnan hozták fel őket tízesével. Ilyen kézzel tekerős gramofonjuk volt, és partizánindulókat játszottak. Ott volt a sógorom, Magyar Miska is. Hát annak legénykorában kiverték a szemét, olyan ágrólszakadtnak nézett ki. Azt mondták, elmehet, de hátra ne nézzen.

– Hát – azt mondja –, nem szaladtam még száz lépést se, már hallottam: drrr, drrr, drrr! Az isterbáciak a padlásokról lesték: szólt a gramofon, itták az üvegből a pálinkát, és a Julka meg két férfi géppisztollyal kaszálta le őket.

R. F. emlékezése:

A Nyárai Rudi Pestről jött haza, ott dolgozott mint szövő. Az édesapja meg Bezdánban. Így egymást átkarolva lőtték keresztül őket. A Braun Jóska is Isterbácon halt meg. Ilyen nyomorék volt a keze-lába. Szűcs volt, zsidó lányt vett feleségül. Őt is kivitték, s ő mondta, hogy zsidó lány a felesége.

– Nem, te is sváb vagy!

Nem halt meg mindjárt, elmászott egy szalmarakásra, s ott kiabált, hogy jöjjenek, segítsenek rajta, mert elvérzik.

A partizánok már elmentek, de nem mert senki odamenni, s úgy vérzett el.

November 5. vasárnap. Az orosz sereg alig fél kilométerre vonul tőlünk az országyúton Bezdán felé. Autó autó után, szekér szekér után. Ágyúk, harckocsik, teherautók, tele katonával. A vonulás tegnap óta tart. Úgy látszik, az orosz sereg Bezdánnál akar átkelni a Dunán.

Az öreg Libis visszajött Isterbácról. A fiát – a kivégzés helyén – ideiglenesen elföldelte. Temetetlen halottak, a hozzátartozók nem mernek odamenni, félnek, hogy őket is agyonlövik. Ő mondta el, hogy a kivégzettek közt van Csépe tanító, Amrein Pista, Láng Péter, Láng János, Balla Imre, Horváth János, Kiss János, Kiss Imre, Mari József, Sipos József, Pócz János, Turi Sándor, Midlinszky István a két fiával, Gyórfi János, Kisbéri György, Major Pali, Mazák János, Szántó Józsi, Varga Feri, Kedves Jani, Jankovits Feri.

Este a tanyán levő nagyobbik szobában mindnyájan összeszegyültünk, gyertyát gyújtottunk, és késő éjszakáig imádkoztunk az elhunytak lelki üdvéért.

K. T. emlékezései:

Bosnyák Janinak az anyja volt az első, aki ki mert menni Isterbácre. A halottak alól huzgálta ki a Janit, a vejét és az unokáját. Egymás mellé fektette őket, földet dobált rájuk, aztán az erdőből ágakat hozott, és azokból az ágakból csinált ideiglenesen keresztet a sírjukra. Zokogva, jajveszékelve jött ki a tanyákra. Kibírhatatlan lehetett a fájdalma, a Szűzmária szenvedése nem lehetett nagyobb, mint az övé.

November 24. Az orosz katonaság kéthetes ostrom után átkelt a Dunán. A katonaság hajnaltól késő estig vonul az országúton, de minél többen kelnek át, annál többen érkeznek Zombor felől – írja L. Gy.

December 6. Amíg a lakosság a szállásokon volt, a monostoriak kocsikkal jöttek fosztogatni. Ágyneműt, bútort, értékes holmit – mindent elvittek.

Voltak néhányan, akik az utasítás ellenére sem mentek ki a szállásokra, nem akarták egyedül hagyni a házat. A Kedves Pista bácsi is otthon maradt. Amikor a partizánok rátaláltak, puskatussal úgy összeverték, hogy többször az eszméletét is elvesztette. Aztán a Horváth Sándor pincéjébe zárták, de az a pince tele volt emberekkel. Minden reggel felhajtották őket, de őt mindig visszalökték:

– Te sztári vagy, mehetsz vissza!

A fiatalokat az udvaron kivégezték (ő csak a lövéseket hallotta), később a trágyadombba elásva találták meg őket.

December 8. A templomban már misét tartottak. Vajda Lajos káplán, akit a partizánok november 3-án Zomborba vittek, hazaérkezett. A Győrfiéknél kapott ellátást és szállást. Az asszonyok napokig takarították a templomot. Több kocsi szemetet és trágyát hordtak ki, mert a katonák a templomba bekvártélyozták magukat, és a lovaikat is ott tartották. A templom közepén még tüzet is raktak, meglátzott a helye.

December 10. Az élet lassan megindul, az emberek hozzáviszik a híreket. Nincs olyan bácskai falu, ahol a partizánok ne szedtek volna áldozatokat. A katolikus papok közül huszonnyolcat végeztek ki, köztük volt a becsei apát, akit úgy vertek agyon, s Dupp Bálint csurogi plébános is, akit Becsén végeztek ki. Topolyán a városháza mögötti tóba dobálták a halottak százait, Temerinben, Péterrévén, Bajmokon a haláraitéltekkel ásatták meg sírjaikat. Újvidéken a futballpályán lőtték halomra a magyarok ezreit. A Tisza menti falvakban a folyóba lőtték áldozataikat. A bácskai svábokat a gákovói, szögesdróttal körülvett, szabad ég alatti lágérbe vitték, s addig tartották ott őket, amíg éhen haltak. Élve

eltemetésről, karóba húzásról, felnégyelésről is hallottam. Zomborban nyakig földbe ásták áldozataikat, s aztán tankkal eltaposták őket.

K. T. emlékezései:

A kivégzéseket a bácskai falvakban egy Julka nevű nő irányította. Amerre elvonult a tizenkettedig brigád, mindenhol vérfürdőt rendezett. Az a Julka azt mondta, hogy minden kivégzett szerbért tíz magyar halálával kell bosszút állni. Hétezer kivégzett szerbet emlegetett, s hetvenezer magyar halálát akarta. A batinai ütközetnél esett el, mikor keltek át a Dunán. Egy lövedék letépte a kezét, s aztán Bezdánba hozták elsősegélyre. Az Ilus, akinek az urát szintén Isterbácon végezték ki, a segélyhelyen dolgozott, s látta, amikor meghalt. A batinai hegyen a harminc méter magas gránit emlékmű tetején az ő szobra áll, s az oszlop oldalán is látni, ahogy mennek át a Dunán.

R. F. emlékezései:

A Lacit, a sógoromat kerestem, mentem a faluban, s mindenhol kerestem. A nagy malomban kilenc halottat szedtünk fel, a főutcán, Stein Miklósnál hetet, a Knipp-féle iskolában ötöt, Flesz Miskánál is ötöt. A Puszta utcán Szécsényi Pistánál is felvettünk hetet. Aztán kettőt, egyet, hármat – az udvarokba, trágyadombokba voltak elásva, kutakba bedobva.

Az Új utcán hosszú árok volt. Azt mondták nekik: ha elszaladtok, akkor megmenekültök. Szegények, össze voltak drótozva egymáshoz. Aztán nemhogy szaladtak volna együtt, jobbra-balra rángatták egymást, ezek meg hátulról belelőtték őket a gödörbe. Ezek heten voltak.

A Tallósi Józsi bácsinál a kút a folyosón volt megásva. Így húzták, és bent a konyhában megengedték és folyott. Áprilisban rendbe akarták tenni a kocsmát, nyitni akart. Próbál vizet húzni, nem megy. Hát fölnyitják a kutat – olyan deszkákkal volt letakarva –, majdnem a tetejéig hullák voltak benne. Elment jelenteni, azt mondták:

– Nem szabad kiszedni őket, be kell tömni.

Akkor volt olyan, nem bírom megérteni, földbe volt ásva, és ilyen laposra széjjel volt nyomva a feje. Láttam olyat is, hogy végig volt hasítva, a nyakától leig, és a szíve kint volt. Mikor kiástuk, így találtuk meg.

December 16. Zomborban a topolyai erdőszel találkoztam. Topolyán a hegyoldalban sötétedéskor végezték ki az embereket. Megásatták a sírjaikat, egy gatyára vetköztették őket s aztán belelőtték a gödörbe. Kora reggel, amikor kiment, még mozgott a rájuk hányt föld. Zomborban ezerhatszáz kivégzett emberről beszélnek.

1945. március 12. A kivégzettek hozzátartozói többször kérték a szerb vezetőket, hogy eltemethessék halottaikat, de nem engedték meg. „A kutyák vigyék széjjel a csontjaikat”, mondta mindig a parancsnok. A halottakra csak egy kis földet dobhattak, kinek keze, kinek lába volt kint. Megjött a melegebb idő, az isterbáci halottak napról napra elviselhetlenebb bűzt árasztottak. A bolgár katonaság közbenjárására végre a szerb vezetők is beleegyeztek, hogy rendszeren a temetőbe eltemessék őket.

Adjon Isten örök nyugalmat nekik, nekünk pedig békés szívet, hogy harag és gyűlölködés nélkül élhessünk ezen a földön, ahol apáink és nagyapáink éltek. Az isterbáci föld már beitta az áldozatok véréét.

4.

Szűcs Márton nyugalmazott bácsszőlősi esperesplébános és Kovács József nyugalmazott martonosi plébános a bácskai plébániák domustörténeteit s a falvak papjainak lelkiismeretét megvizsgálva, összefoglaló emlékeztetőt írt *Halottak hallgatása* címen requiemként 40 000 ártatlanul kivégzett bácskai magyarért.

A bűnök számadását feljegyezni vakmerőségnek minősül, de nyilvánosságra hozni éltökben, Bácskában maradotként

nem volt bátorságuk. Requiemjük merész kezek közvetítésével csak holtukban kerülhet nyilvánosságra.

Az 1944. év október–november havában – írják a kegyesbátor plébánosok – vérfergeteg zúdult Bácska szelíd rónáira. Ennek a vérzivatarinak legkevesebb negyvenezer magyar esett áldozatul. Ezeknek legnagyobb része teljesen ártatlan volt, minden komolyabb ok nélkül esett áldozatul a vérszomjas bosszúnak. Ugyanis: aki bűnösnek érezte magát a szerbek bántalmazásában 1941 és 1944 között, az idejekorán elmenekült, és így a kegyetlen bosszú az itthon maradt tökéletesen ártatlan magyarokat sújtotta. Teljesen alaptalan, sőt hamis egyes politikusoknak (persze szerb politikusoknak) és jugoszláv áltörténészeknek az az állítása, hogy ezek a lemészárolt magyarok mind fasiszták, azaz háborús bűnösök lettek volna. Ennek az írásnak az a célja, hogy rámutasson a meggyilkolt magyarok 99 százalékának ártatlanságára. S hogy akit bűnösnek találtak, azt is törvényes eljárással kellett volna felelősségre vonni, ahogy az Magyarországon történt az Újvidéken s környékén esett atrocitások miatt. A szerzők eleve tiltakoznak az ellen, hogy ezt a beszámoló írást bárki is bosszúra sarkallásnak minősítse (hiszen ennek semmi értelme sem lenne), tehát az egyedüli és kizárólagos cél rámutatni arra, hogy a lemészároltak túlnyomó többsége teljességgel ártatlan volt, vétlen minden megtorlandó cselekedettől.

Bezdán kisebbségben élő szerb lakossága 1941-ben és 1942-ben nem szenvedett üldözést, és semmilyen hátrányos megkülönböztetésben nem volt része.

Október végén orosz csapatok vonultak be a faluba. Pár nap múlva – november 3-án – partizánok is jöttek az oroszok után. Reggel kilenc óra körül összedobolták a falut, férfiakat, nőket, gyermekeket egyaránt, mindenki jöjjön a futballpályára. Az összegyűjtöttekből kiválasztottak 122 férfit, akiknek ásót vagy kapát kellett hozniok. Ezt a 122 férfit megfelelő partizánország kíséretében kihajtották az isterbácsi erdő szélén levő tanyára, és itt pajtákba zárták őket, néhányukat pedig elhajtották gödröt ásni. A tanyán az egyik jólelkű partizánőr megkérdezte a gazdaasszonytól: „Van-e rokona a pajtában

lévők között?” Az asszony azt mondta nekik: „Az unokaöcsém ott van.” Az őr jólelkűen csóválta a fejét: „Kár, hogy ott nincsen hátsó kijárat, mert ott kiengedtem volna, de hát így nem lehet!”

Mikor a gödröket ásó részleg elkészült a munkájával, akkor az őrok elküldték a tanya lakóit: „Most menjetek el innen egy órára, mert nekünk itten most dolgunk van.”

Ezután átkísérték a pajtában lévőket is a gödrök szélére, majd sortüzet nyitottak a mit sem sejtő emberekre.

A lemészároltak közé került egy 13 éves fiúcska is, a gypmester fia. El akarták választani apjától, de a gyermek ragaszkodott apjához, és nem akart tőle megválni.

A kivégzést irányító vadkegyetlenségű vérszomjas partizánnot Bojkának hívták. Ez azt mondta az apjához ragaszkodó gyermeknek: „Lőjétek agyon a kölyköt is! A gonosznak még az írmagját is ki kell irtani!” – És agyonlövötte a fiút is.

Ezután Bojka elővette harmonikáját, s az ártatlanul megölt, védtelen magyarok temetetlen tetemei fölött diadalmas harci indulókat énekelt. Amikor ezzel megvoltak, fehér lovas futárt küldtek a futballpályán maradt partizánokhoz a következő hírrel: „Gotova je!”, azazhogy: „Kész!”

Ekkor az ott lévő partizánok az asszonyokkal, gyerekekkel a plébánost kiküldték a tanyákra, a maradék 500 férfit pedig a két káplánnal bekísérték Zomborba a Kronich-palotába. Ezek úgy délután két óraker történtek.

Jóval később a partizánokat a bolgár katonák váltották fel. Ezeknek a parancsnoka aztán megengedte, hogy a lemészároltakat exhumálják. A tömegsírt március 28-án nyitották fel. Akkor kiderült, a megölt áldozatok kezeit tizenötösével egymáshoz kötötték a gödrök felé menet, s úgy végeztek velük a megásott tömegsír szélén.

Már előbb, még november 18-án megtaláltak a községháza pincéjében s az utcákon további, részben felismerhetetlenségig megcsonkított, részben azonosíthatatlan holttesteket, valamint a Ferenc-csatorna vizében még 20 hullát.

Prolich György földmívest a határban szállították le kocsijáról, s ott helyben lőtték agyon.

Schmidt József apját akarta megmenteni, azért azt mondta, ha édesapját kiengedik, akkor elárulja egy az erdőben telepített ellenséges rádióleadó helyét. Ezt csak időnyerés végett találta ki, hogy apját menekítse. S mert az adóállomásnak nem bukkanhattak nyomára, rettenetesen megkínnozták Schmidtet, s végül iszonyatosan megcsonkítva végezték ki.

Amíg a kivégzések folytak a kiürített faluban, a szomszéd község, Monostorszeg sokác lakói fosztogattak Bezdánban, s kirabolták az őrizetlen hagyott házakat. Az is lehet, hogy a dobolás parancsa ellenére otthon maradt öregeket ők, a monostorszegieket gyilkolták meg.

A kivégzetteket a bezdáni római katolikus plébánia halottkönyvébe az 1944-es év végén, illetve 1945 elején jegyezték be a könyv 242–254. lapjaira. Némi célzás történt arra, hogy a mézárulás nem a helybéli szerbek lelkén szárad, hanem a partizáncsapatok parancsnokai s elsősorban a Bojka nevű partizánno felelős a 183 ártatlan ember pusztulásáért.

A kivégzett bezdániak a bejegyzés sorrendje és életkoruk szerint:

Csapó Ferenc 33	Miovács Mihály 18
Fejes Sándor 35	Zezula Sándor 20
Kanizsay János 16	Midlinszki József 19
Midlinszki István 40	Szkerlesz Imre 38
Kedves János 46	Varga Ferenc 33
Molnár Sándor 37	Lang Péter 28
Macskál Károly 52	Kiss István 18
Bosnyák János 35	Oberreiter György 19
Kalmár Péter 29	Virág János 28
Szakács Kálmán 30	Kiss János 30
Hettyei Mihály 25	Nagy József 42
Knoll Mihály 37	Balla János 44
Limberger József 48	Kartalis István 45
Csapó József 23	Brettréger János 29
Kiss János 32	Mári Ferenc 39
ifj. Csapó Ferenc 19	Stein István 51

Stein Ádám 45	Csépes Jenő 37
Pócz János 17	Pampulik József 18
Bálint István 32	ifj. Kiss János 17
Sipos Imre 40	Kazák János 18
Hummel József 26	ifj. Schmidt József 22
Fitza József 42	Flesz Mihály 53
Szingler Ferenc 31	Anrein István 45
Kubik Pál 45	Takács Szinon 24
Balla Imre 37	Fatay László 30
Lovász Sándor 30	Magyar István 21
Plesz József 17	Kisbéri György 20
Kiss János 43	Németh János 17
Szarka István 18	Hummel Rudolf 48
Hódosy Bálint 20	Magyar József 43
Gyórfy János 43	Zsámboki István 37
Kelsek Gyula 16	Braun Jakab 53
Horváth János 44	Nagy János 22
Braun József 38	Kedves Sándor 43
Nagy Antal 21	ifj. Mári Ferenc 13
Sziklika Mihály 20	Neveda János 19
Hettyei József 20	Szekszindler Simon 18
Spolarits János 52	Leiffer János 53
Baron M. 52	Veiner Sándor 45
Elmer Antal 24	Sipos K. József 17
Kőszeghy Gyula 27	Kovács György 51
Libis István 35	Lengyel György 49
Szántó József 40	Mafer Pál 33
Bodrogvári Ferenc 39	Koller László 22
Kidlinszki Ferenc 18	Kleer Géza ?
Szabó Izsóf 44	Zarubeszki Gyula 48
Kiss Lajos 31	Szabó Imre 44
Kiss Imre 20	Ismeretlen
Varga László 25	Flesz Ferenc 54

Az összesítésben kiderül, hogy a halottkönyvbe nem került bele minden megtalált, kiásott halott. A felismerhetetlenné foszlott vagy az azonosíthatatlanságig megcsonkított áldoza-

tok holttestét a közös sírokba adataik számbavétele nélkül temették.

A 102 számon tartott katolikus áldozat közül 20 éven aluli: 25; 21–30 éves: 24; 31–40 éves: 22; 41–50 éves: 19; ismeretlen korú: 3.

Foglalkozás szerint meggyilkoltak 10 tanulót, 2 tisztviselőt, 1 tanítót, 7 kereskedőt, 11 iparost, 10 munkást, 17 földművest, 12 napszámost, 5 vendéglóost, 2 hajóst, 1 kupecet, 1 gyepmestert, akit dögésznek is mondtak, 3 ismeretlent.

A felsorolásból megtudjuk, hogy a jugoszláv hadseregben viselt főhadnagyi egyenruháját magára öltő Bosnyákot Jánosnak hívták, s mindössze 35 évesen érte a partizánok géppisztolysorozata. Gyanítható, hogy a Vígsház előtti könyvsátornál hozzám közeledő bezdáni ember apját Flesz Ferencnek hívták, odahalt öccse nyilván a 17 évesnek bejegyzett Flesz József volt. A gyepmester, dögész, akihez fiacskája oly tragikusan ragaszkodott, Mári Ferencként került a halottak fekete könyvébe.

A mézárásokat a jugoszláv politikusok és államvédelmi szervek mindenáron igyekeztek eltüntetni, elhallgatni, s csírájában igyekeztek elfojtani minden emlékeztető vallomást és adatgyűjtést. Ha ilyesmit észleltek, a megtorlás nem maradt el.

Hála a két boldog emlékezetű plébánosnak, akik helységről helységre haladva, egyházi tevékenység leple alatt a legnagyobb titokban végezték adatgyűjtő munkájukat.

*

Különböző értesülések alapján a Bezdánban történt mézárás előzményei, az embergyűjtés, emberterelés körül bizonytalanságok keletkeztek az egyes emlékező leírásokban. Magam is bizonytalankodtam ama napok s annak a nevezetes november harmadikának részletezésében. Íme: a magyar katonaság október közepén vonult ki Bezdánból. Néhány napig, ugyancsak visszavonulóban, 30–40 csendőr tartózkodott Bezdánban, de mikor híre terjedt, hogy az oroszok már Zomborban vannak, szombaton, 21-én ők is felkerekedtek.

Másnap, vasárnap, csetnikek érkeztek szedett-vedett fegyverzettel hadonászva, többen monostorszegi sokácokat vélték felismerni közöttük. Riogató lövöldözésekkel félemlítgették a lakosságot, derekasan rabolgattak, pénzt, ékszert kerestek, s vedlett gönceiket takarosabb ruhákra cserélték, sapkájuk által valami katonás külsőt azért mindnyájan megőriztek.

Amikor neszét vették a Vörös Hadsereg közeledésének, odébbálltak.

Az orosz csapatok rengeteg fogatolt és motoros járművel, harckocsikkal, vasárnap, 29-én foglalták el minden ünnepélyeskedés nélkül Bezdánt.

Mindszentek napján megérkeztek a 12. partizánbrigád katonái, s a Drinóczi- és a Hermann-féle vendéglők helyiségeiben szállásolták el magukat. Igazából csak 3-án, pénteken fogtak hozzá, hogy megvalósítsák érkezésük célját.

„Körülbelül két hete már, hogy a kivonuló német csapatok átkeltek a Duna nyugati partjára. Kisebb-nagyobb partizánegységek folyamatosan érkeztek községünkbe. Egy hete érkezett hozzánk három orosz lovas felderítő, akik az elmaradt magyar katonáknak írást adtak, hogy mehetnek haza. Örültünk, hogy milyen jó emberek az oroszok. A német visszavonuláshoz képest szinte béke volt és nyugalom. Nem bántottak senkit, 3–4 nappal előbb érkeztek kb. 2–3 száz orosz, lovas kocsikon. Felkérték a község elöljárói a lakosságot, hogy tehetsége szerint élelmet juttasson a katonáknak, mert nincsenek megfelelően ellátva. A lakosság eleget tett a kérésnek. November 3-án reggel 7 órakor egy partizán jött be az udvarunkba, és közölte velem és a nővérem férjével, hogy robotba kell menni. Kérdeztük, hogy milyen szerszámot vigyünk. Azt mondta, hogy van ott minden, nem kell semmi. Kimentünk az utcára, akkor láttuk, hogy házról házra járva szedik össze az embereket. Csoportonként 20–30 fős kísérettel indítottak bennünket a községünkben 2–3 km távolságra levő Isterbác nevű tanyacsoport felé. Csoportunkat egy nagyobb tanya zárt udvarára kísérték, ott már több

ember lézengett, várakozott. Nem éreztük, hogy különösebben őriznének bennünket. Tíz órakor megváltozott a kép. Géppisztolyos, golyószórós partizánok vették körül az állítólag munkára begyűjtött embereket. Az udvaron felsorakoztatták őket. Megkezdődött a válogatás. Felszólították az ott lévöket, hogy álljanak ki a sorból a kubikosok, napszámosok. Ezeknek rövid beszédet mondtak, és elvezették őket. Illetve ezt megelőzve kiszólitották a német anyanyelvűeket és a szállásiakat. Feltételezem, hogy a Szálasi-párt tagjait akarták kiszedni. Nálunk a tanyákat szállásnak nevezték, és onnét is begyűjtöttek kb. 15–20 embert. Ezek mind szegény bérlők és kisparasztok voltak. Utána felszólították, hogy álljanak ki a sorból az iparosok, kereskedők, értelmiségiek és az iskolázottak. A kiállítás után a még sorban állókat egyenként kikérdezték, hogy hozzátartozóik közül van-e olyan, aki a német vagy a magyar hadseregben katonai szolgálatot teljesít, aztán kinek mennyi földje, vagyona van. Akinek több háza vagy 20 holdnál több földje volt, vagy öltözékénél fogva intelligensnek tűnt, nem földművelőnek vagy kisiparosnak, azt a már kiállított csoportba küldték. Mi kevesen, akik a sorban maradtunk, kivezenylödtünk az udvaron kívüli kertbe, és nekünk is elmondták kb. ugyanazt, amit a kubikosoknak. Utána elengedtek bennünket. Akik ott maradtak, azokat a tanya zárható helyiségébe hajtották, majd kisebb, 10-es csoportonként a tanya mögött lévő árok partján halomra lötték. Amíg mi odavoltunk Isterbácon, nyolc óra tájban kihirdették a községben, hogy déli 12 órára mindenki, még az ágyban fekvő betegek is a futballpályán jelenjenek meg, mert házról házra járnak, és akit otthon találnak, azt a helyszínen agyonlövik. Az egyik tervük az volt, hogy a futballpályán fogják végrehajtani a mészárlást. Ez azonban nem következett be, mert megjelent egy fehér lovas partizán tiszt, aki beszélt valamit az ott lévő parancsnokkal. Mi ezt a lovas tisztet előzőleg, mielőtt minket elengedtek, ott láttuk Isterbácon. Így a futballpályán a továbbiakban az történt, hogy a férfiakat 16–60 évig összeszedték, és mintegy 5–600 embert Zomborba hajtottak, ott bezárták őket egy épületbe,

és három napig géppuskákat kapura irányozva tartották őket. Sem enni, sem inni nem kaptak, sem a szükségleteiket nem volt módjuk elvégezni.

Az otthon maradt asszonyoknak, gyerekeknek, öregeknek két órán belül el kellett hagyni a községet.

Ebben az időben még több-kevesebb kivégzés történt. Én ekkoriban már 13 km-re egy tanyán a padláson, szénában rejtőzködtem többedmagammal.

Egy hónap eltelte után, miután némileg biztonságosabb lett a környezet, a helyi parancsnokság felszólította a lakosságot, hogy jelenjünk meg. Összegyűjtöttek bennünket, és közölték velünk, hogy jelentkezünk önként a Petőfi brigádba. Aki nem jelentkezett, 99% azt munkaszolgálatra vitték. Engem is Zomborba, Sztapárra, majd januártól Monostorszrege, ahonnan 1945. május 8-án megszöktünk.

A nevemet, miután még most is hazajárok időnkint, és talán vannak olyanok, akik keresztbe tennének nekem, a nevemet ne közölje, hiszen ezt, amit leírtam, a község idősebb lakosai igazolják.”

„Láng Péter bezdáni lakos ezen a pénteken reggel udvarán tevékenykedett, fát aprított vagy söprögetett, mikor a partizánok arra kísérték ismerőseit.

- Hová lesz a menetel? – kérdezte derűsen.
- Egy kis testedzésre – szólt a tréfás válasz.
- Rátok fér – legyintett Péter.

De a partizánok benyúltak érte az udvarra, s az Isterbácra induló menetbe sorolták őt is.

A halottak listáján 28 évesen ott van az ő neve is.”

A csatorna hidját magyar utászok őrizték, a híd alá volt aknázva. Az volt a parancs, hogy visszavonulásuk percében maguk mögött robbantsák fel a hidat. Csakhogy az utászok átöltözni és maradni akartak.

Amikor a csetnikek megérkeztek, a magyar utászok a végleges hatalomnak vélték őket, s megalkudtak velük, ha menedéket kapnak, megkímélik a hidat s átadják fegyverei-

ket. A csetnikek ráálltak az alkura, s mikor a fegyverletétel megtörtént, az egész utászrajt lemészárolták, ott, az épen hagyott híd mellett.

„November 3-án reggel 5 kor keltem, és a villából mentem előre az első házba, csapódott a kisajtó, és ezt meghallotta Édesapám, aki a lovakat tisztította, csutakolta, meg két tehén is volt. A visszafoglalás előtt kapta még Édesapám a magyaroktól a behívólevelét. Édesanyámmal úgy döntöttek, hogy kibujdosik a tanyánkra, a Szigetre, ott nem fogja senki keresni, és a két borjút is vitte magával. Nagy volt a boldogság, mert a magyar bevonulást is Édesanyámmal ott vészelte át a három gyerek.

1944. november 2-án este már sötétedett, mikor jött haza Édesapám a két borjúval. Este, amikor lefeküdtünk, azt mondta Édesapám, vége a háborúnak, most fogunk boldogan élni. És reggel az utolsó szava az volt hozzám: imádkozz értem is, gyermekem. Első péntek volt, kilencedet tartottam. A szent mise végén körülvettek bennünket, a gránátokkal az övükben és géppisztollyal felénk fordulva álltak a partizánok, és a férfiakat, akik szintén kilencedet tartottak, mindjárt külön terelték lökdösve, és onnét vitték őket Isterbácra. Az igaz, aki az első pénteket megtartja, nem hal meg szentség nélkül. Nem tudom, hányan voltak, de mind áldoztak. Mire hazaértem, már mondta Édesanyám, hogy Édesapát elvitték a partizánok, mert a tankokat kell kiásni, mert nem tudnak továbbmenni. Édesanyám kérdezte, nem kell-e lapát, azt mondták, ott minden van, nem kell semmi. Délelőtt folyamán ment a kisbíró dobbal, és felolvasta, aki csak mozogni tud 12-re a futballpályára kell menni, mert akit otthon megtalálnak, azt lelövik. Két óra körül kezdtek bennünket összeterelni ránk irányított gépfegyverekkel, három óra tájban félreverték a harangokat, és akkor kezdték őket lelövöldözni. Édesapám is az elsőik között lehetett. Este el kellett hagyni otthonunkat, és Édesapám már nem jött haza. Édesanyám fogta be a lovakat, és ennivalót meg pár ruhát tettünk a szekérrre. Készültünk, hogy kimegyünk a tanyára, erre

bejött az udvarunkba két orosz, és kifogták a lovakat és elvitték, már ahogy meg tudtuk értetni velük, hogy adjanak másik két lovat. Hoztak is másik két póniszzerű lovat, de minden szerszám nagy volt. Mikor Édesanyám kisebbre vette a szerszámokat, Édesanyámmal és Édesapám Édesanyjával elindultunk, jóformán úgy toltuk a kocsit meg a két kihajszolt lovat. Későn értünk ki. Másnap már hallatszott, hogy akiket összeszedtek, azokat háromkor lelőtték. Nekik megmondták, hogy az egész falu a futballpályán van, és ha ellenállnak, akkor az egész falut lelövik. Reggeltől délután 3-ig kínozták őket állítólag a pincében, aztán a pajtában. Egy partizán nő lóháton ült, az asztalon szólt a lemezjátszó, és tizesével hajtották be őket a vízbe, de előtte, aki jól fel volt öltözve, levetkőztették. Volt, aki csak alsónadrágban maradt. Édesapámnak a bakancsait vetették le, meg a télikabátját és az óráját is elvették.

Édesanyám is elment keresni Édesapámat, de nem találta. A kivégzés közben német repülőgép fényképezett, és akkor hárman átszöktek a vízen és megmenekültek.

Mikor Édesanyám visszajött, hogy nem találta Édesapámat, egy kicsit bizakodtunk, mert a víz után az erdő volt, és az erdő másik oldalán az Édesanyám tanyája, azt hiszem, 3 hold földdel. Bujdostunk a tanyán, amikor láttuk, hogy katonák közelednek. Egy kis idő múltán jött lóháton egy nemzetőr. Édesanyámat kereste, és megmondta, hogy az Édesapám is ott van lelőve. A hozzátartozók is mentek, és egy ásónyomra beföldelték, mert fagyott volt a föld.

A nemzetőr megmondta, hogy volt még két Hangyás-üzletes fiú, ők hercegszántóiak voltak, meg akik alul voltak, eltakarta őket a víz és nem tudták eltemetni. Egy sírt ástak, ahová 24-et befektettek, és az egyik nemzetőr még azt mondta, nézzük meg át a vizet, és kézenfogva mentek a vízbe, egyszer az egyik megbotlott, mindjárt mind odament és érezték, ez még egy ember. Próbálták kihúzni, de nem tudták, bementek a tanyára Isterbácra, nem tudom már két vagy négy lovat fogtak be, és láncon kampóval a nyakánál

a kabátjába beakasztották, és a lovak tudták csak kihúzni, és 25-iknek befektették a sírba. Édesapám volt az.

Édesanyám nővére férjhez ment, és ott volt egy 20 éves fiú, a padláson bujdosott, Zezula Sanyinak hívták. Oda is be mentek, férfit kerestek. Mondja nagynéném: itt van az uram! A válasz az volt: ez már öreg! Fiaatalabb nincs? Mondja nagynéném: a fiam bujdosik a padláson. Ez kell nekünk! Hívja le!... Őt is ott lőtték le. A két nagymama, akik egy ajtót emeltek le és talicskára rátették és azon tolták haza, befektették az ágyba. De a két nagymamát kizavarták, az ágyban megtalálták a fiút, és azt hitték, hogy ez egy partizán, és ki akarták végezni a falut, és jött egy nemzetőr, aki megnyugtatta őket, hogy a fiút ott lőtték le Isterbácon, a két nagymama megmenekült és mi mindnyájan.

Az új megszálló csapat a bulgárok voltak, őket kértük, hogy segítsenek eltemetni őket a temetőbe, és 45. március 25-én megkezdődött az exhumálás. A falu bejáratánál messzes hordót és cipőfertőtlenítőt tettek. Senki se ki, se be nem jöhetett a faluba, és azt mondták, ha hullamérgezés áll fenn, akkor mindnyájan meghalunk. Három sort megástak a temetőben és kocsi kocsit ért, két koporsó volt egy kocsin, a kocsik után a hozzátartozók. Az eleje a temetőben volt, mi még akkor indultunk. Édesapám belső zsebében volt a húgom és az én fényképem, egy 10 pengős volt az arcra, ez világosabb maradt, de a többi a vérével van itatva. Ez a fénykép megvan nekem. Mikor bent voltunk a temetőben, két partizán Édesanyámat és engemet bevittek a Községházára, ledobtak minket a pincébe, a plébános úr keresett bennünket és nem talált, és azt mondta, hogy addig nem temet, míg mi ott nem vagyunk. Így kiengedtek bennünket. A plébános úr együtt járt a nagyapával iskolába.

Be merészkedtünk menni az otthonunkba, 60 db fehér angóranyúl volt egy szobában, 40 db birka, 2 tehén, 2 borjú, talán 100 vagy annál több tyúk, libák, kacsák. Anyadisznó, süldők, minden ki volt rabolva és az üzlet (Édesapámék kereskedők voltak) minden üres volt. Édesanyám meg az öcsém a kendergyárba jártak dolgozni. A kendergyárból

miénk volt egy rész. Engemet meg minden 24 órában fegyveres partizánok kísérték a Dr. úr házába a sérült partizánokat kiszolgálni. Rettenetes volt. A plébános úr jött esténként, megkopogtatta a botjával a kaput és könyörgött Édesanyámnak, Rózsikám menekülj a gyermekeiddel, mert életedre törnek. Egy bulgár teherautóval éjjel Hercegszántónál átmentünk a határon és ott egy árokba lepakolt minket. Mikor kivirradt, mentünk a rendőrségre jelentkezni. Rettenetes volt mindenhová elmenni, minden követ megmozgatni, hogy legyen egy kis pénzünk. Annyi pénzünk volt, hogy Bajáig felköltöztünk.

Én Amrein Márta Anna vagyok, a húgom Mária Barbara, az öcsém Róbert, az anyám Amrein Istvánné született Horn Rozika volt, Édesapám Amrein Istvánt 45 éves korában gyilkolták meg.”

„Bácskából származó Zarubszky Gyula 1941-ben mindenét pénzzé tette Budapesten és visszament szülővárosába, Zomborba. Az ottani Elefánt szállodát és vendéglőt bérelte és vezette, 1944 őszéig. Soha nem foglalkozott politikával, de magyar emberként élt a városban családjával. Gyermekeként több nyarat töltöttünk náluk, így 1944-ben augusztusig mi is ott éltünk Zomborban, budapesti rokonok.

Gyula bátyám Édesanyám hívására sajnos későn, csak október valamelyik napján indult volna vissza Magyarországra lovas kocsin feleségével és anyósával. A Duna-hídon azonban már nem engedték át őket a német katonai visszavonulás miatt. Így tértek be egy parasztházba Bezdánban, hogy ott megvárják, míg átjuthatnak a Dunán. Néhány nap múlva a közben megérkezett partizánok kidobolták, hogy minden férfi jelentkezék. Őt egy szál ingben vitték el az udvarról. A gyülekezőhelyen, ahogy később nagynéném elmondta, különválasztották az iparosokat és az egyéb foglalkozásúakat. Egy közeli pincébe vitték őket. Itt maradt fenn nagybátyám utolsó üzenete a pince falába róva: *„Zarubszky Gyula, Zombor, agyonlőnek!”* 35 éves volt. Hogy mért, azt soha

nem tudtuk meg, csak gondoljuk, hogy Tito partizánjai meg akartak szabadulni a magyar férfiaktól.

Nagynéném visszatért Zomborba, kerestette férjét. Majd hónapokkal később a kibontott tömegsírból, fogorvosa segítségével azonosította férje tetemét, így névvel ellátott kőtábla őrzi emlékét a bezdáni temetőben. Nagynéném pedig idős édesanyjával 1945 nyarán hivatalos engedéllyel visszajöhettek Magyarországra, mindenét otthagynva.”

E néhány hét alatt a Vörös Hadsereg alakulatai, egészen december elejéig, amíg a német utóvédek által felrobbantott híd helyén megépített pontonhídon át nem vonultak Baranyába, megszállva tartották Bezdánt. Heteken át verették tüzérségükkel a batinai (Kiskőszegi) hegyet, s többször megkísérelték a pontonhíd összeállítását, de azt meg a túloldali magyar meg német tüzérség akadályozta célzott tűzcsapásokkal.

A szállásokra, tanyákra kiülőzött lakosságot néhány nap múlva visszaengedték. Addigra a bosszúálló partizánok is továbbálltak, más falvakban is eleget tenni vérszomjas parancsaiknak.

A papok, a plébánosok által készített összeírás 183 Bezdánban előkerült holttestet számolt össze. Ebben az összegzésben nincsenek benne a Zomborban elpusztultak. Némely makacs emlékezők szerint 1944 ősze 350 bezdáni áldozatot szedett.

ÚJVIDÉKBŐL ISMÉT NOVI SAD

„1944. október 23-án a kora reggeli órákban Todor Gavrilovics Rilc, az újvidéki partizánosztog politikai biztosa kitűzte az új Jugoszlávia csillagos zászlaját az újvidéki városháza tornyára.

A nap folyamán a 7. vajdasági brigád is bevonult a tartományi fővárosba. A város apraja-nagyja ott tolongott az utcákon, hogy köszöntse felszabadítóit. Mindenfelé ötágú

csillagos, -vörös és nemzetiszínű zászlók lobogtak. Jelszavak harsogtak, a pártot és Josip Broz Tito elvtársat éltették.

A föllelkesült és ujjongó újvidékiek elvegyültek az egyenruhás harcosokkal, és együtt ünnepelték a nagy eseményt.”

Az újonnan kinevezett tartományi párttitkár, Jovan Veselinov Zsarko élte meg így Újvidék szerb népe körében a város Novi Saddá változtatásának történetét.

Az újvidéki magyar polgár Szigethy György élményei és érzelmei erősen különböztek a szerbek ünneplő hangulatától:

1944. október 20-án az utolsó rendfenntartó csendőralakulatok is sorsára hagyták Újvidéket.

Az első szovjet és partizáncsapatok október 22-én érkeztek meg.

A város nem hivatalos feje e három nap idején Olimpia nevű szerb pap volt.

Néhány partizántiszt kíséretében egy szovjet őrnagy is jött autón.

Nagy zsiveli ováció volt.

Az őrnagy kikászálódott az autóból, s ebben a percben megérkezett egy orosz katonai teherautó is, oroszokkal és partizánokkal. A tisztet felemelték a platóra a kezében szorongatott ötliteres demizsonnal. Az őrnagy szájához emelte a demizsont, jót húzott belőle, majd elmondta a hőn várt üdvözlő, városfoglaló beszédet.

– No, zdrasztvujtye.

Óriási éljenzés.

Utána egy partizántiszt tolmácsolta Tito elvtárs és a népfelszabadító hadsereg üdvözlését. Aztán Olimpia köszöntötte a felszabadító testvéreket.

Azon az éjszakán megkezdődött a terror Újvidéken.

A szerb lakosság mint felszabadítókat ünnepelte a szedett-vedett öltözetű partizánokat azért is, mert egy üveg pálinkáért hajlandók voltak felkeresni a házigazda magyar ellenségét, és otthonában szó nélkül agyonlőni.

Az átvonuló bolgár csapatok, ha időben érkeztek segítségül, sok magyar életét mentették meg.

Október 23-án megkezdődött a várost kettészelő vasútvonalról nyugatra lévő telepen a magyar férfilakosság összefogdosása. Géppisztolyos partizánok éjjel hurcolták el lakásukból a magyar férfiakat, rendszerint egy helybeli lakos útmutatása és vezérlése alapján. Fosztogató, bujkáló fasiszták után kutatva dúlták a magyar otthonokat.

Lányok és asszonyok sokat szenvedtek tőlük.

A városi csőcselék más módon is a fegyveresek kedvében járt: nappal szemügyre vették és kikémlelték a magyarlakta házakat, hol vannak fiatal lányok és asszonyok. Azokhoz aztán odakalauzolták a részeg partizánokat és a szovjet katonákat, ellenszolgáltatásul aztán ők raboltak a fegyverek védelme alatt.

A németek gyűjtőhelye a Most Sumadijska utcában volt, a csavargárban. Aki nem adta oda értékeit önként, agyonlőtték.

A magyarokat a volt dunai téli kikötőbe hurcolták. Az egykori magyar folyamórség laktanyájába. Az úgynevezett Hadi-szigetre. Ez volt a központja az öldökléseknek. A túlélők elbeszélése szerint itt napokig, hetekig tartották fogva a férfiakat. De volt az elfogottak között sok 14–15 éves fiú is, leventék, mint veszélyes fasiszták.

Október 25-én egy szakasz, láthatólag illuminált fegyveres kíséretében egy partizántiszt jelent meg a táborban. Zseblámpája fénye mellett egy papírról 300-nyi nevet olvasott fel. Mikor befejezte a névsort, zsebre vágta lámpáját, intett embereinek, azok közrefogták a kiválasztottakat, s eltűntek velük az éjszakában. Kis idő múlva géppisztolyok kattogása hallatszott, majd teherautók motorját kezdték bőgetni.

Egyik ott lévő ismerősöm szerencséjére még 1944 nyarán az amerikaiak széjjelbombázták a vasútállomás melletti vilanytelepet. Világítás nem volt sehol. A sötét mentette őt meg. Amikor felolvasták a nevét, a félelemtől nem jött hang ki a száján. Amikor az ismételt szólításra sem jelentkezett, a tiszt tovább olvasott, mintha mi sem történt volna. A nevét többé nem olvasták fel. A lakásukból elhurcoltakat a lista alapján végezték ki. De egyébként október 24-én hurcolták

el a Hadi-szigetre, s csak reggel látta, hogy ott szoronganak vagy négyezren. Akiiket kiszólitottak úgy százasaival, azokat negyedóra múlva géppisztolyok tüze terítette le. Dermedt félelemben várakozva érezték, tudták, itt *azért kell meghalniok, mert magyarok.*

Az elhurcolásokat eleinte név szerinti feljelentések alapján a *Népvédelmi Osztály*, az Odeljenja za zastitu Naroda nevében foganatosították. Ez a szerv volt a későbbi rettegett UDBA elődje.

Valamennyi elhurcolt férfi azért maradt szülőföldjén, mert ártatlannak tudta magát minden előző időben történt atrocitásokban. De utóbb kiderült, nem holmi háborús tett a fő bűnük, hanem az, hogy magyarok.

Második este megismétlődött az előző napi jelenet. A partizántiszt mosolyogva közölte, ezek mind hazamehetnek. S hogy az újból kiválasztott százak elvonultak, csakugyan nem hallatszott lövöldözés – és később kiderült, senki sem ért haza közülük.

Ötönap kaptak némi vizet és kenyeret.

A hét végén orosz katonák elvittek vagy száz embert a repülőtér rendbe hozására. Ezek közül sokan életben maradtak.

Az első hét leforgása alatt ezen a szigeten mintegy 1500 személyt tüntettek el. Legnagyobb részét a Dunába lőtték őket, egy részük a vágóhíd mögött elterülő dunai árterületen, a Káty község felé vezető országút és a Duna között húzódó, „Sanghaj”-nak nevezett területen van elhantolva. Ez a terület 1941-től 44 őszéig határterület volt – árterület. Itt a magyar műszaki csapatok futóárkokból, földből és fából kezdetleges védelmi vonalat építettek. Ezek az árkok lettek a későbbi tömegsírok. Minden vasútállomáson, úton, vonaton partizánok cirkáltak, ha valakit engedély nélkül találtak, könyörtelenül lelőtték.

A partizánok az összeszedett férfiak nagy részét agyonlőtték, az elfogottak kisebb hányadát munkára hajtották, de útközben közülük is sokat megöltek, köztük a két ferences szerzetest is: páter Köröstyös Krizosztom házfőnököt és pá-

ter Kovács Kristófot. Kifosztották a rendházat is. A szovjet csapatok bevonulása előtt Svraga Ferenc belvárosi esperesplébános áttelefonált Krizosztom atyának, mintegy tanácsot kérve, a menekülést vagy a maradást meggondolandó. S ezzel csaknem egy időben Tallián, aki rokona is volt a rendház fejének, átszólt: – Testvérem, az utolsó vonat közelesen indul! Készüljetek.

Mindez reggeli mise előtt és után történt. Bár hétköznap volt, a szentmisére olyan nagy tömegben érkeztek a hívek, hogy felerészt kint rekedtek. E látvány hatására azt telefonálta Krizosztom az esperesnek és főkapitány rokonának:

– Nem hagyhatom itt híveim nyáját, nem szakadhatok el tőlük, nagy szükségük lesz rám.

Ferences társainak azonban nem tiltotta meg, sőt ajánlotta a távozást. Ám két szerzetes, páter Mihály és az előbb említett páter Kristóf vele maradtak a rendházban.

Amikor szedték a férfiakat, talán véletlenül, a fegyveresek a templomos rendházat kihagyták a gyűjtésből. De egy szomszédban dolgozó magyar cipész figyelmeztette őket: ott is vannak férfiak. A partizánok a hajlott hátú, beteges mozgású Krizosztomot maradásra intették, de ő:

– Ha nem engeditek el szerzetes testvéreimet, engemet is vigyetek – kiáltással követte a két fiatalabb ferencest.

Krizosztomot és Kristófot kálváriájuk során agyonverték, agyonlőtték. Mihály atya túlélte a szenvedéseket, s naplószerűen beszámolt az átéltekről, a történekekről.

„1944. október 24. Tegnap volt Kapisztrán Szent János ünnepe. A bácskai Újvidék fölött darabokra szaggatott felhők húznak Budapest felé, úzött idegességgel. A felhők alatt vadludak vonulnak délnek, félelmetes gágogással, mintha csak azt mondanák: Hát kár, hát kár azokért, akik itt maradnak.

Behúzódnak rendházunkba. Valaki megjegyzi: – Már csak szerbek és becsületes magyarok maradtak Újvidéken.

Van ebben valami rettegő, titkos öngazolás, valami elkövetkező vád ellen.

– Tito partizánjai mért bántanak azokat, akik csak jót tettek – mondom.

De tudom, mindenki azt gondolja már: *itt mindenki bűnös, aki magyar*. Maga a magyarság a bűn.

1944. október 25. A kórházba ma is bemegyek beteglátogatáson. A mi zászlónk már eltűnt homlokzatáról, már az ő zászlóik csattognak fenn. Egy suhanc rohan el mellettem. Újságot szorongat markában: »Novi Sad, Novi Sad«, ez az új lap címe. Sapkájáról vörös szalag úszik utána.

Az örök már szerbek. Ragadozó karvalyként méregetik az embert.

Este didergő családi melegséggel bújunk össze. Egymás élettörténetével tesszük elviselhetőbbé a mellünkre szorult csendet. Visszapillantunk, mint a haldoklók.

Házfőnökünk, Köröstyös Krizosztom atya rendi nevének védszentjét emlegeti, Aranyszájú Szent Jánost, aki küzdelmes életét számkivetésben töltötte... *Nomen est omen?* Most úgy érzi, védőszentje tartogat számára valamit. Lángoló magyar hazafi, bácskai küldetésére önként vállalkozott, ott-hagyva a békés szécsényi rendház vezetését. Az erdélyi bevonuláson katonalelkészként vett részt.

Kovács Kristóf jászberényi születésű atya, vállán a Kisjézust hordozó védszentjével. Remek nevelő, különösmód hívő tenyerjős. Saját tenyeréből sokszor kiolvasta: *rövid éltű leszek!* Ezt mutatja életrajzom, mégpedig erőszakos halállal végzem! – mondta.

Én, Mihály, a sátánverő arkangyal védenca, almáskamara-rási sváb szülők izzó magyar gyermeke. Mindnyájan fiatalok vagyunk még. Élhetnénk még soká. Noha Krizosztom atya mindég gyöngélkedő volt. Köszvényes hajlottsága miatt »öreg«-nek szólítják a hívek.

Egymásnak meggyónunk. Tanuljuk a pápai áldást, a Ró-dex felhatalmazásait rendkívüli esetekre.

1944. október 26. Hajnal óta katonacsapatok vonulnak át városunkon, mintha üldöznék azokat, akik hamarabb indul-tak szembe a Dunával. Délelőtt partizánok szállják meg az utcákat.

Ajtóverések, dörömbölések puskatussal. A késlekedőknél betörik az ajtót. Fegyverdörrenés, káromkodás. Egyre sűrűbb jajgatás. Minden férfit tizennyolctól ötvenig elhajtának *igazolásra*.

Minden utcából megduzzadt folyóként dől a kihajtott tömeg, mint vágóhíd felé a barom.

Néma, hallgatag marsolás. Senki sem hiszi, hogy csak igazoltatás lesz.

Nem tudunk szerb óreinkkel beszélni. Magyarázzuk, hogy Krizosztom atyát engedjék el. Talán engednék, de ő nélkülnk nem megy, inkább marad.

Menet rohangált bennünk a félelem – tarkólövés lesz? Talán hideg már az októberi víz? Vagy ez már nem lesz lényeges.

Monaricába megyünk. Sokan vagyunk. Késő estig özönlenek az újak. Csupasz padlóra fekszünk. Köpenyemet főnköm fájós dereka alá csúsztatom.

Lövések egyesével, sorozatban.

Temerinből kilencszázan érkeznek, lapáttal, csákánnyal. Tömegsírunkat ássák meg? Mindenki erre gondol.

1944. október 27. Egész nap semmi. Izgatottan várunk.

Örökké apróbb csoportok dőlnek be mellénk.

Éjjel tíz óra tájt hosszú listával lépnek be hozzánk, vagy 300 nevet olvasnak fel. Krizosztom atya is köztük: »Mehetnek haza. Folytathatják munkájukat. Mivel már késő van, most mindjárt nem indulhatnak haza, nem biztonságosak az utcák. A kettes pavilonban töltik az éjszakát.«

Reggel még a pavilonban nyüzsögnek.

Már dél felé járunk, a kettes pavilon még most sem üres.

Este szigorú parancs: lefeküdni! Az ablakhoz senki sem mehet!

Az ablakok alacsonyak, fekve is kilátni rajtuk. A kettes pavilon előtt két sor fegyveres. Katonazene zendít rá.

A közelebb ülők minden mozzanatot tolmácsolnak: »Most kinyílik a pavilon ajtaja.« »Hármasával összekötözve jönnek ki a rabok.« »A katonák puskatussal verik őket.« »Megtortannak.« »Rogyadoznak.« »Aki nagyobb ütést kap, térdre rogyik, elterül.«

Elhajtották őket. A zeneszó elnyomta a puskalövések dörögését.

1944. október 29. Hírek jönnek, hogy az öreg ferences papot nagyon megverték! Agyonverték.

Más hírek szerint megnyúzták, úgy ölték meg, mert széke-lyeket telepített dobrovoljac házakba. Az utóbbi igaz, de a megnyúzást nem hihetjük. Ezekben a napokban ilyen hosszadalmas gyötrési módszerrel nem gyilkoltak errefelé: sem türelmük, sem idejük nem volt effélékhez. Az a valószínű, hogy Krizosztom atya jámborsága, mely még a hallgatag együttműködést is megtagadta, s beteges, gyenge külseje a hirtelen agyonverést vagy agyonlövést provokálta kísérőiből maga ellen.

Ejjel megint százakat szólítanak közülünk. Kevés idő múlva halljuk a sorozatfegyverek kattogását.

1944. október 30. Ismerkedünk a tábor embereivel. Mások baja feledteti a miénket, mi is feledtetni próbáljuk a másokét. Kristóf könnyen barátkozik, van lényében valami bűbáj. Mágnes ő, és vasporként vonzza magához az embereket.

Nem tudunk beletörődni Krizosztom elvesztésébe. Pedig maga vállalta sorsát.

– Nekem egyszer van alkalmam, hogy életemet Egyháza-mért, Hazámért feláldozzam, nem futok el az alkalom elől – mondta, mikor ősz elején az újvidéki zárda értékesebb kelyheit, egyházi ruháit felvitte Budára, a Páter Provinciális-hoz, aki marasztalta, mert a szerbek bosszúállók.

– Budára jöve telemmel nem a magam irháját, hanem a rend értékeit óhajtottam megmenteni – háritotta el a Budán maradás lehetőségét.

Este borzalmas hírek: az elhagyott lövészárkokba ötszáz mártír került.

1944. november 1. Kompon átvisznek a túlpartra, Péterváradra. Kristóf mellettem sántikál. Szemében a lenyugvó nap sugarai búcsúzkodnak. Harangzó.

– Kristóf! Vajon már nekünk harangoznak?

Hosszú várakozás, majd sürgető parancs:

– Futás! Futás! – Futnunk kell, mert az örök lovai eltipor-

nának. Nyolcszáz fogoly vad lihegéssel torpan meg a várkapu előtt. A kapun nagy halálfej, alatta az írás: *Memento mori!* De hiszen másra sem gondolunk.

A mellettünk álló őr megkérdi Kristóftól:

– Hány óra van?

Kristóf megmondja, s mosolyogva veszi tudomásul, hogy az őr elveszi az órát: – Úgysem lesz rá többé szükségem...

Föld alatti kazamaták. A hangulat síri. Az emberek egymás után jönnek gyónni. A katonatiszteket elviszik.

1944. november 2. Jön a hír, csak kétszázan maradnak itt, a többi továbbhajtják. Igyekszünk a visszamaradók közé húzódni.

De hangzik az ádáz kiáltás:

– Papovi napred! Papok előre!

Szidnak, bűnösök vagyunk.

Vasvesszők, dorongok, lapátok csapnak ránk. Csontok repednek, vérbe borul arcunk.

Addig vernek, amíg beleizzadnak. Nekem megparancsolják, töröljem le a többiek arcát.

Szegény Kristóf fején hosszú repedés. Vastag érben folyik a vére. A magam sebéről megfeledkezem.

Megyünk tovább. A menet tempóját ütlegetéssel szabályozzák.

Olykor lopva Kristófra pillantok: hogy bírja ilyen sebbel a gépfegyvert.

Kúthoz érünk. Kristóf száján véres víz folyik vissza.

Délután már nem bírja a gyaloglást. Nagyon megrúgták a lábát, talán inszakadása van.

Néhányan cipelnénk, de az őr ránk kiált: – Tegyétek ide a kazal mellé!

Ez már a halálos ítélet.

– Sic debuit esse – mondja Kristóf. Így kell ennek történnie.

– Engem is lőj le – kérlelem az ört.

– Menj a fenébe – s a többiek után lódít.

De jön egy orosz teherkocsi, halálfejes zászlóval. Arra emeljük Kristófot. Csuklyáját is ráteszem. Viszik a halálba.

Egy fiatal őr magyarul szólít meg:

– Atyám, miért maradtatok itt?

– Mert szeretünk benneteket.

Csodálkozik.

Mért fusson az ártatlan – mondom.

1944. november 3. A magyarul beszélő őr figyelmeztet, mert ájultan egy házba támogatott:

– Vesse le a csuháját, mert a papokat mind agyonverik. Ne mozduljon ki a házból.

A helybéli paptól zakót szereznek a háziak. Társaim főként temeriniek. Megosztják velem szűkös élelmüket.

1944. november 12. Dolgozni járunk. Örvendetes hír terjed: betegek és öregek mehetnek haza.

Vasárnap reggel, amikor indulnak, én is loholok utánuk, de az én öröm visszatart: – Neked itt kell maradnod.

Uram, mégis halálra ítélt vagyok.

Néhány nap múlva tudjuk meg, nem hazafelé mentek, hanem a Dunába kergették őket.

Leroskadok az Isten érthetetlen intézkedései alatt. Akaratom ellenére is akarja, hogy éljek.

1945-ben minderről tájékoztattam Rómát. P. Michael.”

*

A Dunába lövésen kívül a vágóhid melletti ún. Sanghajban elégették a hullák egy részét.

Egy német hadifogoly sofőr vallotta Passauban: – „Napon át szállítottuk Újvidékről (Neusatz) az embereket. Viszsa soha nem hoztunk senkit. Ott Szenttamás és Feketics mellett van egy kis erdő, oda fuvaroztunk, jártunk teherautókkal.

Akiket vittünk, azokkal megásatták a tömegsír gödrét, abba belelőtték őket, a következő transzport betemette a hullákat s megásta a maga sírját s így ment ez tovább. Az utolsó szállítmányt mi hantoltuk el, de mivel velünk nem ástak gödröt, remélhettük, hogy visszavihetjük a teherautókat.”

A hetvenes években autóutat terveztek a feketicsi erdő mellett, de figyelmeztetésre, hogy ott tömegsírok vannak, más nyomvonalra vezették az utat.

Azoknak az elfogott magyaroknak a sorsa, akiket ama második éjszakai kiszólításnál – a folyamőr laktanyából – azzal vittek el, hogy hazamehetnek, de közülük senki sem tért haza – rejtélyes maradt a visszahagyottak számára, mert lövöldözés, géppisztolysorozatok hangját nem halották. Nos, ezeket a Guszak szálláshoz vitték, és késsel átvágva nyakukat mészárolták le.

Negyvenhétben arra hajtották a kényszermunkásokat töltésépítésre, a mai Pinki utcába, ahol abbahagyták volt a töltésmagasítást a Guszak felé. A földmunkások ott a szálláson túl tömegsírra bukkantak, sok emberi csontmaradványra s lenyakazott koponyákra.

*

A kézre kerített magyar diákokat mind agyonlőtték. A diákokat Rajc erdejében lőtték halomra, miután áthajtották őket meztelenül a vágóhíd közelében a csatornahídon, kezük fejük fölött összekötözve.

Az újvidéki kultúrbund futballpályájáról senki sem tért haza.

Túlzott az adat, hogy csupán ott tízezer embert öltek volna meg. Ez a szám az egész városra vonatkoztatható.

*

Az Újvidékre helyezett magyar vasutasok 1941 nyarán hivatalosan részt vettek a vonaton érkezett bukovinai székelek szállításában, kirakodásában és letelepítésében a dobrovoljacok helyére.

Ezért, ezen a címen szedték össze a kilenc gyanútlan magyar vasutast, állomásfőnököt és forgalmistákat. Nem érezték magukat bűnösnek, ezért nem is tartottak büntetéstől. Ám az emlékező dobrovoljacok által felbízott partizánok a pirosi állomáson egymás után a sínekre drótozták valamennyiüket, s egy ott veszteglő mozdonyt keresztülhajtottak

rajtuk. Mind a kilencet egy sípolással lenyakzták, s kinek-kinek testhossza szerint vagy térdben, vagy szárközépen le-szelték mindkét lábát.

SZENTTAMÁS – FÖLDTVÁR

Szenttamásnak már az 1848–1849-es Szabadságharc hónapjaiból véres emlékei öröklődtek. A szerb határőr-alakulatok az erőd-sáncokkal megerősített községbe fészkeltek be magukat, nyíltan szembehelyezkedve a magyar kormánnyal. E lázadónak minősített szerb fegyveresek ellen a kormány-csapatok 1848 folyamán háromszor indítottak sikertelen támadást.

Az első ostromot július 14-én a kormánycsapatok akkori főparancsnoka, báró Berchtold Fülöp cs. kir. altábornagy kedvetlenül, lanyhán kezdeményezte, noha számszerű túlerővel; tapasztalva az elszánt szerb felkelők kemény ellenállását, hamarosan visszavonulót fúvatott.

Szenttamás ostroma után, még aznap éjjel, az elért sikerükön vérszemet kapva, a római sáncok szerb parancsnoka a közeli Földtvárt támadta meg, de csak harmadnap vonulhatott be a községbe, mialatt a szerb és magyar lakosok egymás házait gyújtogatták fel.

A magyar–osztrák csapatok 18-án délig ismét visszafoglalták a falut. Ekkor a katolikus templomban 37 levágott gyermekfejet találtak. Ezek nyilván a szerbiai önkéntesek áldozatai voltak.

Az akkor még a magyar kormány oldalán harcoló császáriak – lengyelek, csehek, németek – ennek láttán a falu szerb részére rontottak, s akit értek, lekaszaboltak, s a szerb templom berendezéseit is elpusztították, a szerbiai betyárokat, akik a török-balkáni borzalmakat elkövették, már nem érhetvén utol. Erről az esetről s hogy mennyire hiteles, gróf Kolowrat Lipót osztrák ezredes emlékirataiból is értesültem. Mint írja, maga a szerb főparancsnok is megborzadt.

Augusztus 19-én a tetemesen megerősödött bácskai sereg

Mészáros hadügyminiszter utasítására ismét ostrom alá vette Szenttamást. Az egyidejűleg három irányból, Kiskér, Verbász és Óbecse felől intézett támadás, bár a 2. gyalogezred rohamoszlopai Bakonyi Ezredes és Aulich alezredes vezetésével már a sáncrendszerbe is betörték, a szerbek szívós ellenállása következtében ismét eredménytelenül végződött.

A szenttamásiak sikeres harcának egyik s fő oka, hogy a felkelők csapata hadviselt s tapasztalt határőrökből meg kiképzett szerbiai önkéntesekből állt, a honvédcsapatok pedig jórészt kiképzetlen újoncokból rekrutálódtak.

A harmadik, szeptember 21-én Mészáros Lázár vezetésével szervezett ostrom a fenti ok miatt ismét eredménytelen maradt. A honvédek újabb kudarca nagyon megnövelte a felkelők önbizalmát és harci büszkeségét.

Perczel Mór 7000 főnyi hadosztályával 1849. április elején vette ostrom alá Szenttamást, melyet négyezernyi határőr szerb védett.

Perczel Mór erői április 3-án hajnalban két oszlopban, kelet, illetve Kisbér irányából, dél felől közelítették meg a Ferenc-csatorna két partján elterülő helységet.

Az egyik oszlopot Gál Miklós ezredes vezette Verbászról, a másikat pedig Perczel Miklós Kisbérről.

A csapatok körében fekete legendaként terjedt harcba indulásuk előtt a tavalyi földvári kegyetlenség, a katolikus oltár elé halmozott 37 levágott gyermekfej. Noha közülük Földvár visszavételében kevesen vehettek részt, képzeletüket felgyújtva vonultak Szenttamás felé.

A csata reggel hétkor tüzérségi előkészítéssel kezdődött. A határőrök a magyar gyalogság három rohamát visszaverték. A többórás ágyúzás és a sorozatos szuronyrohamok eredménytelenek maradtak. Perczel Miklósnak mindazonáltal sikerült elfoglalnia a hídfőt. Kihasználván ezt az előnyt, szegedi önkéntes nemzetőrök élén a zászlót lobogtató Földvály Sándor őrnagy betört a sáncokba.

Iszonyatos kézitusa következett. A szerbek a hídon át akartak menekülni, a magyarok azonban elszántan üldözték és nagyrészt lehajították a mellvédről őket.

Egy másik ponton Gál hadoszlopa hosszú ideig képtelen volt legyűrni a vele szemben megnyilvánuló roppant makacs ellenállást, de mikor Perczel Miklós betört a helységbe, ez Gálnak is sikerült.

A szegediek sikere után a sáncok jobb, majd bal parti részét is elfoglalták a honvédek. A községbe menekülő határőrök ellen újult erővel folytatott harc teljes győzelemmel végződött. A minden oldalról rohamozott szerbeket kíméletlenül lekaszabolták, mert egyik fél sem ismert irgalmat. A magyar honvédek iszonyú dühvel harcoltak, amikor ismét lenyakazott fejeket találtak a főtéren.

A véres ütközet után kétezernyi határőr maradt a küzdelem helyén. A honvédek vesztesége 200 fő volt.

A szerb virtus azt követelte, hogy Srbobranból immár 1941-ben ismét Szenttamássá vedlő híres község lakói ne adják meg magukat ellenállás nélkül a bevonuló magyar honvédeknek.

Utcai és padlás-lövész harcok kezdődtek, a magyar katonák visszalóttek, hihetőleg nem is mindig talán oda találva, ahonnan az orvlövészek céloztak.

Az 1941-es magyar bevonulás napjaiban kilencvenkét szenttamási szerb férfi veszítette életét.

A következő hónapokban tizenkét személyt internáltak valamiféle szervezkedés gyanúja miatt, és huszonegy gyanúsítottat vittek a kémelhárítók fogságába a faluból.

Elképzeltető és vizsgálat nélkül is hihető, hogy a halottak, az internáltak s a kémkedéssel gyanúsítottak között teljesen ártatlanul is szenvedtek némelyek. (1946-os jugoszláv összesítések.)

Nem tudni, vajon az 1849-es vagy az 1941-es vérveszteség emléke élt-e elevenebben a szenttamásiak emlékezetében. Nyilván az utóbbi, a közvetlenebb izzott főként az érintett családok, rokonok körében 1944 őszén.

A visszacsapás a „népfelszabadító” csapatok között kialakult hadierkölcsök szerint nem maradhatott el.

A megtorlás tanúi közül Süge Pál ama ritka kevesek közé tartozik, aki vallomását nevével merete igazolni. Nyilván azért, mert Nyugatra távozván, nem tartott az utána nyúló bosszúálló kezektől, hogy ki merete beszélni a szerb nemzeti titkot. Süge Pál akkor, 1944-ben huszonegy évesen, a legveszélyeztetettebb korban tudott elrejtőzni a gyilkos fegyverek elől szülőfalujában.

„1944 októberében, amikor a magyar és német csapatok feladták Szenttamást, nyomban orosz csapatok és Tito partizánjai érkeztek a faluba. Akkor 18 ezer lakosú falu volt, ma már csak 15 ezres. Háromezer magyart részben megölték, részben elhurcoltak. Az elfogottakat a partizánok csoportonként kivitték a régi szerb temetőbe, ott saját sírjaikat kellett megásniuk. Amikor készen voltak, a sírjukba állítva lőtték agyon őket. Ezek tömegsírok voltak, s a következő csoportok földelték el a holtakat, majd újabb sírgödörrel ástak maguknak. Ezek a kivégzések négy-öt napon át folytak. Éjjelente két-három csoporttal végeztek. Egy-egy csoportban 150–200 fő. A sírok hossza 15–20 méter, szélessége 7 méter lehetett. Ilyen tömegsír 4–5 van. Kisebb sírok is vannak 10–15 holttest számára. Hogy ezeket miért ölték meg, egy példával tudom illusztrálni. Unokatestvéremnek a feleségét, aki hét hónapos állapotos volt, szintén éjjel hurcolták el, megverték, majd a temetőben a többiekkel együtt agyonlőtték.

Az volt a bűne, hogy a férje magyar katona és a nyilas párt tagja volt, bár semmilyen tisztséget nem viselt. Egy 40–45 éves asszony kivégzésekor súlyos sebével kimászott a tömegsírba, de onnan vagy 100 méternyire elvérzett. Másnapra éhes kóbor kutyák szétmarcangolták a testét. Akinek szerb haragosa volt, azt mind megölték, családostul. S mindazok is bosszút álltak, akiknek csetnik fiát a magyar hatóságok elítélték.”

Nem lehet szomorú számításunk végeredménye, hiszen az elvándorlókat s a természetes halállal elhunytakat teljes joggal nem nevezhetjük áldozatoknak, bár valamennyien szenvedtek szenttamási magyarok a terror rémülete idején.

A legszűkösebb becslés szerint is jóval ezren felül van a kivégzettek száma, legvalószínűbb, ha kétezerre tesszük az áldozatokat.

A kivégzések zöme és a szabad gyilkolás két napig tartott. Ezután csak szórványosan öltek magyart Szenttamáson.

A temetőben három helyen ástak tömegsírokat, de voltak tömegsírok a fűrésztelepen is, meg a zárda mellett is.

Egy nyolcéves kislány véletlenül és észrevétlenül szemtanúja volt a mérszárlásnak, odahaza elmesélte, mit látott. A szomszédok is meghallották a gyermek elbeszélését. Híre ment az ártatlan lányka „ártó” tapasztalatának. Másnap a partizánok elvitték a tanú kislányt, és kivégezték.

Bácsföldváron 1941-ben lövöldözés miatt hét szerb veszítette életét, a kémelhárítók kezére másik hét került a következő években.

Backo Gradistén 1944-ben hetven ártatlan magyar férfit hurcoltak a Tisza partjára, s Gyöngy-sziget táján lövöldözték őket a folyóba.

Gyermekek lenyakazására Földváron nem emlékezik senki a maradék magyarok közül.

SZIVÁC

A negyvenes évek elején hét sziváci szerb férfit vittek fogságba, kivizsgálásra a magyar kémelhárítók. A háromnemzeti-ségű községben egyébként évszázados békés együttélésben folyt az élet.

„... rászánom magamat és küldök Önnek egy névsort, akiket 1944. november 1-jén éjjel kivégeztek (eltűntettek) halottak napjának reggelén Szivácon, mert én is szenvedő alanya voltam (vagyok még ma is) az akkori atrocitásnak. Igaz a sorozatos megfenyegetések miatt eddig tabu volt az egész dolog számomra, mert az igazat megvallva a félelem még ma is bennem él, és ezt az egész ügyet még eddig senkinek sem

tártam fel a szűk körű családomon kívül. Igaz, hogy most itt is kezdik (folyamatosan) közölni az újságok ezeket a dolgokat, de a túlélők, akik még élnek, nem mernek név szerint nyilatkozni és pontos adatokat közölni, mert még itt nálunk nincs »demokrácia«, emberjogi szabadság – csak névváltozás történt, a hatalom az maradt.

1923 februárjában születtem Ó-Szivácon (ma Sivac). Akkor Zomborhoz tartozott, ma Kulához tartozik ez a község. A második világháború előtt és alatt a lakosság összetétele körülbelül a következő volt: Ó- és Új-Szivác tulajdonképpen egyben volt, csakhogy Új-Szivácot 95%-ban németek lakták, Ó-Szivác az vegyes lakosú volt. Az összlakosság úgy 14 ezer körül mozgott, ebből 8–8500 német, 1200–1300 magyar és kb. 4800 szerb nemzetiségű volt.

Mikor a magyar katonaság elhagyta a falut 1944-ben, október 12–13-án mindjárt megalakult a »kommunista« kommandó, és már 15-én szedték a népeket (férfiakat). Minket, édesapámat és engemet 17-én vittek el, két fegyveres »partizán«, ahogy nevezték őket – engem Ó-Szivácre, egy emeletes magtárba, ahol úgy 40–50-en voltak már helybeli magyarok és egypár német ember, édesapámat meg Új-Szivácre vitték, ott 10–12-en voltak a községházán, többet oda már nem vittek. Közben ide, ahol én voltam, hoztak még embereket, 1–2-tőt kiengedtek és akkor jött november elseje és akkor délelőtt úgy 9-kor berontott egy csapat idegen »partizán«, azt mondták, hogy csurogiak, és hogy agyonlőnek mindnyájunkat, de csak vertek bennünket. Legtöbben puskatussal, fejbe, vállba, alul, felül. Én az ütésektől eszméletemet vesztettem és csak délután tértem magamhoz, de mozdulni nem tudtam. A magtár (magazin) a szerb iskola kertje végén volt, és a szerb tanító néni elszaladt édesanyámhoz, mivel jól ismert, megmondani, hogy meghaltam. Édesanyám rohant fűhöz-fához, kért mindenkit, hogy adjanak ki, és hát nagy nehezen délután az orvost bevezették hozzám. A községi orvostól kaptam valamiféle injekciót – úgy mesélték –, és öt óra körül magamhoz tértem. De nem tudtam megmozdulni. Hatkor jött az egyik vezető személy és megint az orvos és megint injekció. Hordágyra tettek, és kint az utcán két

legény átvett és vittek hazafelé, de édesanyámat nem engedték hozzám. Úgy kerültem haza bordatöréssel, nem láttam, nem hallottam, nem éreztem tagjaimat. És reggelre a magtárból és még Új-Szivácról is mind a 10-en eltűntek, és 2-án, halottak napján tudtuk meg, hogy éjjel mind ki lettek végezve. Köztük volt édesapám is.

Két hónapra rá tudtuk meg, hogy az unokatestvérem az árok széléről menekült meg a szerb temetőben, ahol agyonlőtték őket.

Engem 1944 december végén elvittek kocsival Hódságra, mai neve Odzaci, oda egy privát kis kórházklinikára és ott gyógyítottak. Kezeltek úgy, hogy két-három hónap alatt lábra álltam, ott is maradtam 1955-ig, mikor aztán ide Szabadkára költöztünk. Itt élek. Otthon Ó-Szivácon mindenemet elvették. Édesanyámat táborba (lágerbe) vitték, csak egy fél év után engedték vissza, és a házban lakhatott, még él – annyit engedtek meg neki, de ő is ide költözött hozzánk Szabadkára.

Így mi ketten menekültünk meg a 73-ból akik be voltunk zárva abba a magtárba. Az unokatesvérem Moravicán lakik jelenleg is.

Kedves Cseres úr, ha ebből a levélből felhasználna valamit a nevemet mellőzze és a levelet égesse el. Szeretném, ha a mostan élő nemzedék megtudná, hogy milyen dolgok történtek ártatlan emberekkel, meghallgatás vagy ítélet nélkül – ami történt, az még ma is tabu a hatóságok részéről.

Itt mellékelem a névsort a kivégzettekről:

Alföldi Ferencz, Bacsó Lajos (kocsmáros), Baka János, Balogh János (gyapjúfonó), Bocskovics István, Bodis József, Bodis Lajos, Breznyák István, Breznyák József, Buza András, Czifra Péter, Czifra András (fakereskedő), Csurog (férfi), Dávid János, Daruhalmi János (tímár), Domján Mihály, Dragity István (kereskedő), Drobnyik István, Farkas János, Farkas János, Farkas Lajos, Farkas Pál, Farkas István (kőműves), Horváth József, Horváth András, Juhász Antal, Klebecsko István, Lavró András, Mándity Mihály, Mezei János (bognár), Merkel Mihály, Merkel Mihály, Merő Jenő,

Molnár Ferencz, Mudri Antal, Nagy József, ifj. Nagy József, Nagy Ferencz, Nagy Imre, Papp József (gabonakereskedő), Pavlik Mihály, Rácz Sándor (Duci, zenész), Rácz István (zenész), Rigó Péter, Siflis Péter, Siflis István, Skorutyák Károly (szabó), Skorutyák Antal (tejgyáros), Strikovics Ádám (Asztalos), Szalai Imre, Szalai János, Szabó István, Szobek Péter, Tóth István, Tokodi Mihály, ifj. Tokodi Mihály, Turi Péter, Uglík Péter, Városi János (aljegyző), Zselder István (ezek voltak a magyarok).

Burger Jakab, Cservenkai (férfi, neve ismeretlen, német) Gubola Johann, Hunsinger Anton, Modritsch Anton (kereskedő), Stieb Ferdinánd, Teehr Anton, Winterstein Henrich (ezek voltak a németek).

Czigány Pero, szerb nemzetiségű kupec.”

A szivácsi hátramaradottak annyira meg voltak és meg vannak félemlítve, hogy halottaikról még misét sem mertek mondatni, még virágot sem mertek vinni a feltételezett, sőt biztosan tudott közös sírra.

Ezt a nagy sírgödrot, ki tudja, milyen szeszélyből, M alakúra ásatták a gyilkosok a katolikus temetőtől a szerb sírkert felé eső területen.

A községi nagy magazinban eleinte furcsa kettős emberkezelés folyt: súlyos emberkínzás, tönkreverés mellett, mint láttuk, a halottnak vélt fiatal fiú mellé még orvost is beengedtek. Mondják, hogy az elfogott fogatos gazdákat 1-2 napig, reggel lovaik ellátására, bár szigorú ügyelet és visszatérési parancs mellett, hazaengedték.

Azokat, akik harcra vállalkoztak a „fasiszták” ellen s hajlandók voltak belépni a Petőfi brigádba, szabadon engedték, a szervezés helyére, Topolyára irányították. Viszont az állatorvos fiának, Mérő Jenőnek, aki nem akart partizánnak menni, fejszével mind a tíz ujját tőből levágták.

A vadőr, Simó Sándor egyik lehetőségre sem volt hajlandó, s mert fegyvertelen volt, alkalmas pillanatban az őriző fegyveres partizán szemét kinyomva szökött meg.

Levélírónk unokatestvére így számol be vakmerő meneküléséről:

„Meztelenre vetkőztetve, párosával, engem apámmal, összedrótozottan kísérték ki a temetőbe, a megásott gödrök elé, háttal a sírnak, hogy ne legyen gondjuk hulláink betuszkolásával. Koromsötét volt, csak a géppisztolyok csövéből észlelhettük, hogy minden fegyver mögött gyilkolásra kész partizán áll. Súgom apámnak: kibontom a drótot és megyünk! Apám igenre mozdította kezét, de nyilván nem gondolta át, hogy már nem bizonyulhat olyan robbanékony fűrgének, mint én. Amikor csuklóm kiszabadult, tudtam, hogy néhány pillanat múlva kiadja a partizánvezető a tűzparancsot. Hirtelen mozdulattal megadtam apámnak a menekülés jelét, s a rám szegezett géppisztolyt félrelökve, jobb ököllel a partizán pofájába vágtam (jó kondícióban voltam), megtántorodva annyira meglepődött, elmulasztotta, hogy jó reflexszel utánam fordítsa fegyverét. A többiek pillanatokig nem is fogták fel, mi történt. Én a temetőben jól kiismertem magamat, a gyér üldöző lövöldözés csak sírköveket talált és talán az én késlekedő édesapámat. A tanya felé menekültem, arrafelé, ahol az apósom volt árendás egy sváb gazda birtokán. Ott a kutyák meztelen is megismertek s megkaptam apósom váltógöncét. A tanyáról, nehogy rám találjanak, Moravicára mentem át, ahonnan már biztonságot sejtve, újévkor haza Szivácra.

Csakhamar híre járt megmenekülésemnek és hazajöttömnek. Immár özvegy édesanyám nem tudott titokban tartani.

Két hét múlva, az akkori sziváci főkommunista Branko Bikicskics elfogatott és súlyosan megverték, amiért elszöktem a temetőből. Katonaszökevénynek minősítve bekísértetett Zomborba a katonai parancsnokságra. Ott beismertem, hogy csakugyan katonaszökevény vagyok, hiszen szeptemberben szöktem meg a magyar hadseregből. Erre besoroztak a Jugoszláv hadseregbe. Így lettem önkéntes szerb katona. De álmomban még most is menekülök, és azt álmodom, hogy megragadom apám kezét és szétrúgva a két szomszédos partizán között, az apámra irányuló fegyvert is egyetlen rúgással félre lököm, és apám fűrgén velem menekül. Mire felébredek, mindig izzadt a homlokom.”

ADORJÁN: NADRIJÁN, A PÓRUL JÁRT

Adorjánnak szerbül az 1918-as események emlékére a pórul járt nevet adta az akkori névadó közizgazgatás.

A hatalomváltozás napjaiban két könnyelmű szerb katona egy szép reggelen átruccant Kanizsáról, hogy egy görbe napot szerezzen magának a jó hírű, jómódú Adorjában.

Eszegettek, iszogattak, nyilván hozomra, vagyis ingyen, alighanem pincérnő is akadt, hogy a nők iránti vonzalmukat erőszakétel nélkül kielégíthessék. Fegyvert csak tekintélyük öregbítésére használtak, levegőbe s a korcsma mennyezetébe lövöldözve.

A két hős garázda híre faluszerte elterjedt, s a korcsmáros nagyon fellélegzett, mikor alkonyattal s kapatosan az alvég felé útnak eredtek, hogy fogatot szerezve Kanizsára hajtassanak. Találtak is hamarost egy lőtartó embert, ráijesztettek, mert vonakodott egy kicsit, este lévén s a fizetségben sem bízván, meg félt is, valahol útközben lepuffantják s a lovakkal elhajtanak. Mindennek az ellenkezője fogant meg fejében. A két részeg unszolására befogott azért, az udvaron állt a szekér, az „utasok” fel is szálltak, térdük között tartva puskájukat. Katonaviselt ember, tudta, mi jelent ez, neki is megvolt a jászol alatt a hazamentett puskája. Bátran, de mégis inkább féltében, az istállóajtóból fejbe lőtte erőszakoskodó vendégeit. Szomszédaival, volt bajtársaival még akkor az éjszaka sötétjében kivitték a két katonát a Tiszára, s leúszatták őket.

Napokon belül kerestette a szerb katonai parancsnok az ő embereit, s hogy-hogy nem, kiderült az adorjáni alvég cselekedete.

Katonaság jött, s több helyt felgyújtották a falurészt, de megtiltották az oltást. Öten mégis házuk védelmére keltek vizes vödörrel, őket udvarukon agyonlőtték. S ötven férfit elhurcoltak az alvégről.

„A falu alatt negyvenegyben a magyar katonák két dobrovoljácot fogtak el, akik a szerb hadseregből tartottak hazafelé – talán Velebitbe –, s harmadikul egy zsidó orvost. Ott a helyszínen agyon akarták löni őket. Apám figyelmeztette az őrmestert, hogy a dolgot törvényesen kellene elintézni, bíróság előtt. Odajött a magyar tiszt, azt mondta: – Maga mért védi ezeket? Talán maga is zsidó?

Azt a három embert ott kivégezték. Egyéb vér negyvenegyben nem folyt Adorjánban.

Ennek a két dobrovoljácnak a rokonai valószínűleg ott voltak negyvennégy novemberre forduló napjaiban.

Úgy harmincadikán iszonyú szerb és magyar kiáltozás hallatszott a Tisza túlszárjáról, Bánátról: – Csónakot! Át akarunk menni! – Partizánok voltak, de senki nem mozdult, mert lövöldöztek is, csak úgy sziszegtek, sisteregtek fejünk fölött a lövedékek. Még olyan bátor sem akadt, aki átkiáltta, hogy a halászok minden ladik fenekét kiütötték, éppen az ilyen lehetőségre gondolva.

A mi házuk a főutcára nézett, de kétlánkos, hosszú nagy kertünk a Tiszára rúgott. Felettünk süvített el a túlszárjáró követelődő tüzelés. Ha pedig egy kicsit hátramerészkedtem a kertbe, jól hallottam s szinte láttam a követelődő partizánokat, mert azok voltak. Egy jó óráig üvöltöttek, lövöldöztek, amikor legélénkebben lövöldöztek, érkezett oda két géppuskás kozák, akik nyilván lovaikat féltve valami tüzet szüntess-félét kiáltoztak át, meg valami ízes orosz káromkodást is. Hogy még ekkor sem hagyták abba a »bánátról«, a kozákok géppuskájukat kertünk végében tüzelőállásba zökentették, s elkezdtek löni a partizánokat, akik erre elcsöndesedtek, aztán megindultak a túlszárjáról Kanizsa felé.

Másnap aztán, immár Kanizsa felől megérkezett a fegyveres partizánoszlop, és nyomban kidobolták, hogy nagyon fontos tudósítás meghallgatására mindenki gyülekezzen a piactéren.

Ott két-háromszázan gyűltünk össze a mondott időre, a tömeget körülzáró partizánokat meglepte, hogy sok asszony és gyermek is odakíváncsiskodott. Szavukból úgy vettem ki,

azt tervezték, hogy ott a templom előtt elintézik a férfinépet. De láthatólag elálltak a szándékuktól, s fontoskodva azt hirdették ki, mindenki folytassa szokásos munkáját.

Nem sokkal később a temetőben agyonlőtték a falu bolondját, mert nem tudott szájuk íze szerint felelgetni.

Ezután a templom előtt lövöldözgettek, s többségük elszálingózott házról házra járva.

Hozzánk egy ismerős kanizsai ember, Jurisics Miso nevű jött be, s röviden azt mondta, szinte súgva: – A gazda rejtőzzék el –, erre apám nyomban eltűnt szem elől.

Jött aztán egy másik, ismeretlen partizán, kereste a gazdát. Mondtuk neki, dolgozik a határban, parancs szerint. Akkor leült, rumot kért. Anyám engem átugrasztott a kocsmába, hoztam fél liter rumot, úgy az üvegből húzta meg. Engem is kínált, hiába szabadkoztam, én nem, pláne rumot nem. Addig-addig, hogy egy ujjnyit, pohárkából nekem is innom kellett. Mondta ez a partizán, egyik vezetőjükre valaki rálőtt, megsebesítette bal kezét, ebből még bajunk lesz. A »sebesült« a mi Jurisicsunk volt, kezét fehér zsebkendővel úgy bonyálták, hogy előbb a bolond vérébe mártották.

Tőlünk zsákmány nélkül ment el az idegen partizán, de a góréból, ahová azért én is elbújtam, láttam, hogy a boltost, Laczkó Antalt üzletéből kipenderítik az utcára, a piac felé hajtják már többedmagával, mert más házakból más partizánok terelték a gazdákat a templomtérré.

Jó óra múlva megfigyelhettem, hogy az adorjáni embereket, vagy ötvenet-hatvanat, kettesével felsorakoztatva meneltették a partizánok Kanizsa felé. Nagyrészt alvégieket, de köztük volt nagybátyám, szerb neve ellenére, Miluticsovics Gyula, s Bakota tanító úr is. Valaki, tán szökést próbálva, nyitni próbált egy kiskaput odatúl, de zárva volt.

A partizánok libasorban a mi oldalunkon haladtak, célra tartott puskával – tizenheten.

Mikor elhaladtak, én a kertünkből kíséreltem meg követni őket. Hamarosan észleltem, nem Kanizsa felé, csak a Tisza partjára jutnak el, és lövések dördültek. Félttem, hogy észrevesznek, a kukoricaszár közt lopakodtam, s végül belevetet-

tem magam abba az árokba, amit apám ásott a mezsgyén, hogy a szomszéd fának gyökerétől megóvja a mi területünket.

Lehettem vagy kétszáz méterre a Tiszától, amíg az élénk lövöldözés tartott.

Nem telt bele fél óra, csoportosan jöttek vissza a partizánok, fellelkesülve jó hangosan dicsekedtek, s dicsérték egymást remek találataik miatt.

Éjjel még egyre halkuló segélykiáltások hallatszottak a folyó felől, még éjfél tájban is a folyótól 20 méternyire épült tanyában, de senki nem mert odamenni.

Hajnalban, alig aludtam az éjjel, bátorságot vettem magamnak, kertünk hosszán kimentem a Tiszára. Ruhadarabokat láttam, klumpákat, bececseket, kucsmát, kalapot, sapkát a tíz méter magas parton. Ott lenéztem a pandalyba, s félig vízben négy testet láttam. Ruhájáról csak nagybátyámat, Miluticsovics Gyulát ismertem, meg Bakota Antal tanító urat. Akkor ama bizonyos tanyából mezítlábasan odafutott Felhő Márta, és iszonyatos sírásra fakadt, mert megtalálta férje, Lukács kalapját. Apczi Lukácsét, akinek ragasztékneve volt a Felhő.

Gubec Pista bácsi (ez is ragasztéknév) a kukoricásból végignézte, hogyan történt a mészárlás: a parton kettős sorba állították őket, úgy célozták meg a fejüket, azért kellett földre lökniök kalapot, sapkát.

Déltájban nagy asszonycsapat indult elemózsiás garabolyokkal, hogy Kanizsán megkeressék éhező hozzátartozóikat, hiszen oda indult a csapat. Én mondtam meg nekik, oda hiába mennek.

Én még olyan szívszaggató jajveszékeltést nem hallottam, mint amikor ezek az asszonyok a vízparton meglelték övéik ruhadarabjait.

Még aznap délután kiemeltük a pandaly (mások szerint padmaly) alól a fennakadt holttesteket. A harmadik Ladóczyi Pista bácsi volt, ugyancsak rokon. A negyedik Tandari István jó módú gazdálkodó.

Nem mind a négyen kaptak halálos lövést, vagy hárman ott véreztek el a sekély vízszélen.

Koporsó híján még másnap is ott láttam a temetőben egymás mellé fektetve az öt tetemet, mert a hibás, a falu bolondja is ott volt temetetlen. Bakota Antalnak, aki után öt árva maradt, a koponyája teteje hiányzott. Úgy kellett elheszsentenem a sírásó tyúkjait, csipegették a véres agyvelőt.

A partizán alvezér, a mi ismerősünk a templom elől azzal zavarta el Firányi plébánost: – Ha kedves az élete, azonnal tűnjön el! – Firányi tisztelendő úr el is rohant a plébániára, s nagyon elbújt, talán a padláson.

Bicskei János tanítót, aki akkor 32 éves volt, viszont beállították a sorba, mert túlságosan fehérnek találták a kezét. Pedig ő Belgrádban végzett, jól beszélt szerbül, de hiába. Tüdőbeteg volt, megúszta a katonáskodást, bár sokáig úgysem élt volna már.

A legszerencsétlenebb Sándor Lukács volt, aki a magyar katonságtól lemaradva orosz fogságba esett, de onnan sikerülvén megszöknie éppen hazaért, háromesztendei frontszolgálat után – tisztálkodáshoz készült, amikor borotválkozás közben utcára terelték a partizánok.

Sorscsapás, bombázások elől költözött le Apcziékhoz Radák Mihály 65 éves szegedi tanár, de a végzet itt a Tisza partján talált rá.

A közelben csak egy adorjáni akadt fenn valami víz alatti gyökéren: Bácskai István, őt fél év múlva dobta fel a Tisza. Derékszíjáról azonosították.

Az ötvenhat adorjáni áldozat közül egyedül Csanádi Imrét találhatta volna bűnösnek egy valamiféle törvényes felelősségre vonás: ő részt vett a dobrovoljácok s a zsidó orvos agyonlövésében.

Ez a nevezett Jurisics Miso, az alvezér intette Gyula bátyámat is, hogy bújjon el. Miluticovics Gyula el is bútt, de amikor egy avatatlan partizán a gazdát keresvén szembetalálta magát az udvaron az acsargó házörző kuvasszal s ijedtében le akarta lőni, Gyula bátyám ebét védve előbújt.

Később ezt a mi ismerősünket kérdeztük, mi vitte rá, hogy

részt vegyen a gyilkos vállalkozásban, azt felelte: – »Ha nem vállalom, velem is végeztek volna.«

Az adorjáni vérengzés partizánparancsnokát, a kanizsai Radakovicsot – ritka eset – a következő évben 56 ártatlan férfi lemészárlása miatt vád alá helyezték, s egyévi, tizenkét havi kényszermunkára ítélték. Egyik véres kezű embere, Knjezevics pedig hat hónapos kényszermunkával úszta meg.

December elején a 18 éven felüli fiataloknak jelentkezni kellett Kanizsán katonai sorozáson a zárda épületében. Onnan, majd Kishegyesen keresztül meneteltünk négyes sorban partizánok fegyveres kíséretében Topolya felé, hogy a Petőfi brigádba iktassuk magunkat a szocialista Jugoszláviáért harcolni.

Kishegyesen egy frissen nősült társunkat utolérte kismenyecske felesége egy kis hazai ennivalóval. Bugyrával odalépett a sorban menetelő férjhez, hogy átadja az elemózsiát, de az éber partizán lelőtte az asszonyt.

Én Topolyáról megszöktem, nem akartam a Petőfi brigádban meghalni. Már december végén átléptem magyar területre.”

Egy másik adorjáni emlékező elmondja, hogy a magas Tiszapart, a „pandaly” már egészen más, mint „akkor” volt, mert a vízmosás ellen követ hordtak a part alá.

Úgy tudja, hogy nem mindenki kapott a kivégzésre sorba állítottak közül halálos sebet. Sőt, lehetett olyan, aki menekülésképp sértetlenül a vízbe vetette magát. A partizánok leugráltak a kikötött és félig vízbe fült ladikokra, és onnan lövöldözték az úszni próbálókat.

Hogy hány adorjánit lőtték a Tiszába, azt hirtelenében senki nem számolta össze.

Adatokkal csak az akkori oromhegyesi (Tresnjeváci) postás szolgált: hallotta, amint egy ottani partizán telefonon az adorjáni postán beszélő partizánnak azt mondta: – A madarakat a Tiszára küldtük. – Az oromhegyesi megkérdezte: – Hány madár volt? – Voltak vagy ötvenen – felelt az adorjáni telefonáló.

No de volt ennek 1941-ben egy kis előzménye. Március végén vagy április elején egy szerb monitor kötött ki a Tiszán Adorján mellett. Egy szerb folyamőr tiszt bejárt a faluba iszogatni, barátkozni. Az emberek tudták, nemsokára jön a magyar bevonulás. Ezt a barátságos folyamőrt elhívták vendégségbe, leitatták, és órákig, talán napokig fogva tartották. A monitor azonban parancsot kapott a visszahajózásra. A vendéglátók a hajó távozása után szabadon engedték a kijózanodó szerb tisztet, aki kétségbeesetten gyalog indult a parton a távozó monitor után. A szerb partizánok ezt a bűntényt is emlegették állítólag.

Úgy tudják, hogy az adorjáni tanító, mikor látta, hogy agyon akarják lőni őt is, térdre esve könyörgött, hogy hat gyermeket kell felnevelnie, kíméljék meg az életét. De nem szánták meg, mintha azt is mondták volna neki: – Legalább nem szaporítod a magyarokat!

Adorjánban a következő 56 embert végezték ki a Tiszaparton:

1. Apczi Lukács, 33	19. Körmöczi Simon, 40
2. Bakota Antal, 44	20. Laczkó Antal, 24
3. Bánszki Miklós, 38	21. Ladóczki István, 62
4. Bicskei János, 32	22. Lengyel Pál, 37
5. Bicskei József, 41	23. Magda Péter, 37
6. Bicskei József, 19	24. Miluticsovic Gyula
7. Bicskei István, 38	25. Nagy János, 37
8. Bognár Sándor, 36	26. Németh János, 18
9. Borsós István, 22	27. Pásztor János, 32
10. Borsos József, 22	28. Pásztor József, 34
11. Dukai Lajos, 38	29. Pörzsölt József, 33
12. Dukai Lukács, 45	30. Radák Mihály, 69
13. Gandis Vilmos, 30	31. Hemete József, 38
14. Horváth Gyula, 40	32. Rózsa Ferenc, 24
15. Kis Orbán, 25	33. Sarnyai István, 44
16. Kocsis János, 63	34. Sándor István, 42
17. Kovács Ferenc, 27	35. Sándor Géza, 35
18. Körmöczi Gyula, 23	36. Sándor Lukács, 24

37. Sétai János, 61	47. Vajda Jakab, 42
38. Sindeles István, 30	48. Varga Károly, 31
39. Szabó Ferenc, 44	49. Vajda Miklós, 23
40. Szabados Pál, 34	50. Vörös Ferenc, 36
41. Szecsei Jakab, 39	51. Zöldi Ferenc, 29
42. Szecsei Lukács, 56	52. Filiszter Kelemen, 39
43. Sziveri Ferenc, 19	53. Kocsis Zoltán, 38
44. Takács Pál, 36	54. Balassa István, 27
45. Tandari István, 46	55. Csanádi Imre, 32
46. Vajda István, 66	56. Gazdag Albert, 50

KANIZSA

„Amikor a magyarok bevonultak, a Bagi gyerekek meg Barta Lajos a városházán vagy tizenkét szerb foglyot agyusztált. Knázsávitý Bátót úgy összeverték, olyan nagyra dagadt a feje, hogy alig ismertem rá.

De nem halt meg a kezük közt, így aztán módja lett a bosszúra 44-ben, hogy Kanizsán 300 magyart a másvilágra küldjenek.

Hogy végeztek ki a harcokban s agyonlőtték szerbeket 41-ben, lehet, én egyről tudok, akit a városházán elintéztek, a sánta szerb szabóról, aki eszelősen azt kiabálta, a magyarok húsából akarok paprikást enni. Ám lehet, hogy ezt nem kivégezni kellett volna, hanem a bolondokházába vinni. Igaz, hogy az 1944-es partizánok némelyikével is így kellett volna tenni.

Kanizsán 44. október 7-én vonultak be az orosz csapatok, átkelve a Tiszán. Harc nem volt, nem volt öldöklés, de minden nőt megerőszakoltak, pedig szerbül legtöbben tudtak velük beszélni. Velük jöttek Bánátból a partizán hóhérok, vezetőik Niklo Radovics, Szvetozár Knezevics Bacsa. Kidobolták, ha oroszoknak, szerbnek halálos bántódása esik, egyért száz magyar fog halállal lakolni. S mit ad isten, pár nap múlva a Mányi Pál kocsmájában egy szerbet lelőttek.

Szerencsére, mielőtt meghalt volna, bevallotta, hogy őt Tactics Dusán lőtte le.

Október végén, novemberben fogdosták össze, valamilyen névsorok alapján az embereket, aki tehette, átszökött Szedgredre. Mi hetekig nem aludtunk. Én a konyhában az ablakhoz tettem az ágyat, az ablakon egy kis rést hagyva, ha jönnek, kiugorhassak és uzsgyi Martonosra, vagy még tovább. Akiket begyűjtöttek, a városháza börtönébe csuktak s különböző ürügyekkel összeverték, megkínóztak. Például: voltál-e levente? Voltam, persze. Bokszerütés, állra. Hiszen te is voltál levente szerb létedre! Erre még erősebb ütések, rugdosások.

Az elfogottak zömét a városháza pincéjében agyonverték. A hullákat éjjelente szekéren szállították a Szigetre. Ahol napokig temetetlenül heverték, mésszel leöntve. Majd a partizánok néhány embert, persze magyart, kitereltek árkot, gödröt ásni, hullákat becipelni, majd úgy-ahogy, elhantolni. Végül őket is néhányukat lelőtték.”

Hogy milyen munkát végezhetek ezek a szerencsétlenek, arra jellemző, hogy még 75-ben is oszló emberi testrészeket kapartak ki ott a park mellett a kóbor kutyák.

Akit nem vertek agyon a pincében, a városházából az elfogottak egy részét a Tiszára vezető ösvény mellett, más részüket pedig a Tiszába lőtték, illetve a Tisza és a töltés közötti szakaszon lőtték agyon és földelték el. Ezen a területen két tömegsír van, a földdel egyenlővé téve. A hozzátartozók később mindkettőre egy-egy keresztet is helyeztek, de ezeket hamarosan eltávolították az illetékesek. Az egyik tömegsír az út mellett, a másik pedig a Tisza-parton a strand közelében, délre, talán 150–200 méternyire, a töltés és a Tisza között. A magyarok még ma sem merik kezdeményezni a gazzal, bokrokkal benőtt sírok feltárását és a tisztességes újratemetést.

A gyilkosok többsége olyan szerb volt, aki 41 előtt Kanižsán lakott.

Az említetteken kívül ott öldökölt Oluski Alexander, becenevén Sácó, Ugranov Dusán, beceneve Duskó. Emennek a

felesége volt Kardevan Dragice, aki az OZNA főnökének titkárnője volt.

Ők, a helybeliek voltak azok, akik a fiatalabb évjáratú foglyoktól is, mint másutt is, mégkérdték, ki akar a Petőfi brigádba belépni. Amikor mentendő életük valamennyien igent mondtak, ezek, a mi ismerőseink, a kanizsaiak nagyobb kedvvel verték agyon őket.

Nem mond ellent a Duskótól származó gesztus és megjegyzés, mellyel a háromszázadik hulla láttán tiltakozott volna: „Eltársak, hagyjuk abba, ha megölünk minden magyart, ki fog nekünk dolgozni!”

A kivégzésre szántaknál nem sokat számított az osztályharcos, pártos szempont, inkább az volt a mérték, ki számított jó magyarnak.

Az első napokban még némi megtévesztő emberességi szempontok is érvényesültek. A foglyokhoz tartozó asszonyok, nők (anyák, feleségek, testvérek) hordták övéiknek az élelmet. Ezt a pribékek közvetítették a raboknak. Tehát közvetlen találkozás nem eshetett. Méltánylásra számot nem tartó betyárbecsületként megemlíthetjük, hogy a kivégzettek, agyonverték számára hozott étket utóbb visszautasították azzal a megjegyzéssel, hogy az illetőt távolabbra szállították.

A harmadik kivégzési hullám, amely az eddigieknél kevesebb áldozatot, „mindössze” 22 halottat jelentett, november 22-ére esett, amikor valamiféle jugoszláv ünnepnapot ültek. Duskóék jó és vicces ötletnek tartották, hogy a „szép” dátumhoz igazodva kerek annyi magyart végezzenek ki, ahány napot a hónap ünnepi 22-e kíván.

Egyedül Dobó Antal (Toni), akkor már pártember, mert tiltakozni a jó tréfa hallatán. Majd amikor nem tudta megakadályozni a tervezett „ünneplést”, egy markos legényt magához véve maga temette el ellenségnek minősült magyar társait. Nehogy az erdőőr disznai kikezdekjék ártatlan tetemüket, amint azt az előbbi hullaszállítványokkal megtették.

Az adorjáni partizán vádlottakkal egyidejűleg elítélték Sácó Oluskit is, mintegy sokallva a háromszáznyi magyar

apasztást. Őt állítólag halálra ítélték, de az ítélet végrehajtásáról senki sem tud.

Említést érdemel Ugranov Dusán sorsa: ő 44 óta állandó lelkipurdalásban élt, idegileg összeroppant, ágyban fekvő beteg lett, rettegésben fetrengve azt kiáltozta: „Segítség! Mentsetek meg! Jönnék a magyarok, és végeznek velem!”

Üldözéssel delíriumban 1970-ben, teljesen elborult elmével halt meg.

Az az OZNA-tiszt, aki 1946-ban egy hatvan tetemet tartalmazó tömegsírt exhumált, föbe lőtte magát megrendülésében s a reá háruló utólagos felelősség súlyától.

A főbb gyilkosok már az első, formális perek idején más vidékre költöztek.

A napjainkban napfényre kerülő sajtóközlemények hatására a kisebbrendű gyilkosok mostanában húzódnak dél felé, miközben a kanizsai állami pozíciókat Szerbiából érkező „megbízható” nem magyar személyek foglalják el, szállják meg a megbékélés jegyében.

A meggyilkolt, százakra menő magyarok névsorát Kanizsán még nem sikerült összeállítani.

ÓBECSE – VERONIKA-KENDŐVEL

Ha az óbecsei magyarok maradványait arról faggatjuk, mi történt náluk 1944 októberében, novemberében, majd mindenki az apátplébános szörnyű megkínztatására és elpusztítására emlékezik leginkább, s csak azután a többi magyarok meghurcolásáról és saját hozzátartozóik eltűnéséről és nyilvánvaló agyonveretéséről.

Az összegyűjtött és megsemmisített magyarok számát 600-ra becsülik az emlékezők, névsorukat éppen sokaságuk miatt máig sem tudták összeállítani.

A gyilkosságok kegyetlensége közvetlen, személyes bosszúállásra mutat, noha a tetteseknek áldozatukkal legtöbbször közvetlen kapcsolatuk, ismeretségük nem is volt.

A magyar honvédség 1941-es bevonulásakor hét becsei

szerb lakos esett áldozatul. Ezek egyike-másika akkor lelte halálát, amikor Ragacs fakereskedő padlásán a felhatoló vizsgálódó csendőrt egy bujkáló, tán lövöldöző vagy tüzelni készülő szerb fegyveres homlokon lőtte. Lakolnia kellett, a ház többi felelősével együtt.

A kémelhárítók negyven személyt vettek őrizetbe, köztük azt a három mérnököt, akiknél rádió adó-vevőt találtak. A 42-es „razzia” idején ma már nehezen visszaidézhető módon 206 becsei szerb fizetett az életével. (1946-os jugoszláv adat.) Ezek egy része elképzelhető módon szerb nemzeti érzései miatt. Csurog és Zsablya mellett Becsét kevésszer emlegették – akkor.

A bosszúállás a szembeszegülést nem tanúsító magyar lakosság körében „egy szerb halottért két magyart ölünk” jelszóval folyt 1944-ben.

Az emberpusztítás helye a Centrál kávéház, illetve nagyszálló emeletes épülete volt. Aki ide bekerült, azt többé nem látták. Még decemberben is folyt az öldöklés. Akit addig nem irtottak ki a Centrálban, azt átvitték a zeneiskola pincéjébe, azoktól sem jött többé életjel.

A tanyákról is gyűjtötték a magyarokat, sok férfit a helyszínen, a tanyák körül lőttek agyon.

Nagyon eltérő vélemények maradtak a halottak számát illetően. A legkevesebbet az mondja, aki száznál több eltűnt-ről beszél. Mások háromszáz fölötti számot emlegetnek, de öt-, sőt hatszázpusztulást is valószínűnek tartanak.

Magyarnak lenni magában is bűnnek számított, de aki valaha is kommunistaellenes kijelentést tett vagy a szerbekről rossz szót ejtett, az már háborús bűnösnek minősült. S az ilyesmiért halál járt.

Petrányi Ferenc apátplébánost október 9-én vitték el a plébániáról, mégpedig fiatal partizánlányok, akik a Centrál felé menet is már ütlegették a hatvanöt éves, reverendás embert. Odabent szerbellenes vallomást akartak kicsikarni belőle, de őbenne a gyűlöletnek szikrája sem volt. Arcát és teste minden részét verték, állkapcsát összezúzták. Leginkább egy Zombor környéki, Zorka nevű partizán nő kegyetlenkedett vele. Lemeztelenítve deszkára kötözték, és hasára,

mellére, nemi szervére az asztalról ugrálva, szöges bakancsos lábbal valósággal kitaposták belső szerveit. Amikor belehalt sérüléseibe, október 14-én kidobták az emeleti ablakból a keramitos udvarra, hogy öngyilkoságnak nevezhessék a halál okát. (De hát ugyan mi szükségük lehetett akkor maguk ilyenféle igazolására? Ez már az utókor logikai túlzása.)

Mondják, az egyik partizánnot holtáig kínozták tettük emléke, idegbeteg lett, s lázálmaiban végig a papot emlegette.

Akik hisznek az isteni erkölcsi igazságszolgáltatásban, azok úgy tudják, hogy a másik négy partizánlány, de különösen az a Zorka nevű, mind igen szerencsétlenül végezte.

Az apátplébános unokahúga, kinek mérnök férje a magyar hadseregben katonáskodott, kétéves kisfiával és édesanyjával, az apátplébános húgával az ötszobás plébánián laktak az időt. Ő, az unokahúg, aki akkor 38 éves volt, így emlékezik vissza az eseményekre:

„Nagybátyám, Petrányi Ferenc, mintha érezte volna a közeli veszélyt, akkor éjjel papi öltözetben íróasztalánál dolgozott. Már este közeli halálát érezte. Hajnali fél négykor jöttek érte. A kisfiú, akit rajongásig szeretett, még aludt, nem engedték a partizánok, hogy homlokcsókkal elbúcsúzzék tőle.

Többé nem láttuk. Híre jött, hogy vagy a városházán, vagy a Centrálban tartják fogva. Megérdeklődtük, lehet-e neki ételmezt küldeni. Másnap egy kosárkában ebédet küldtünk neki a cselédlánnyal. Én egy fehér zsebkendőt tettem a tányér alá. A lány a Centrál előtt megvárta a kiürült ételes kosarat. Benne volt a zsebkendő, de csupa vér volt. Még azt gondoltuk, amint megesett vele, eleredt az orra vére.

A következő nap is küldtünk ebédet. Akkor a tányérok alá egy nagy fehér asztalkendőt tettem. Amikor visszaérkezett a kosár, a fehér kendőn egy meggyötört, véres emberi arc lenyomata volt. Valóságos Veronika-kendő.

Aztán már nem is igen vihettünk, küldhettünk ebédet a nagybátyámnak. Hozták a hírt, kiugrott az emeleti ablakból és szörnyethalt, küldjünk koporsót a temetkezési vállalat emberével. Megtettük, de minket nem engedtek oda. Azt

megengedték, hogy a temetőbe kikísérjük a halottaskocsit, rajta a lezárt koporsóval, mert halottunkat nem láthattuk.

A templom előtt a kocsit megállítottuk egy rövid fohászra.

Anyám nem jött, csak én és a cseléd lány, meg egy géppisztolyos partizán, a kocsison kívül.

A becsei hívek segítségével anyám, aki jugoszláv állampolgár lévén ott maradhatott, egy szép márvány síremléket állított nagybátyám sírjára, megható verset is vésetett a márványba. A vers szövegére anyám emlékeznek, ha még élne. De már nem olvasható, mert vagy egy évtizede az egész feliratot leverték a sírkőről.

Engem a temetés után fiacskámmal együtt elhurcoltak a selyemgyárba, ott napokat éhezünk a gubós kosarakon. Aztán Kelebián keresztül nyitott szenesvagonban kizsupoltak egy szál ruhában.

A közeli telepes faluból származó székely gyermekekkel utaztunk. Nem tudták, mi történt szüleikkel.”

SZEPTEMBERI FEHÉR KEZŰ KORAI PARTIZÁNOK

„Édesapámat 1944. szeptember 16-án, vasárnap behívták magyar katonának Becséről, édesanyám a 17 éves Károly és a 8 éves Gyula fiával egyedül maradt egy bérelt tanyán, amely a Határjárásnak nevezett részben, nem messze a Bogdán-tanyához volt. Azon a tanyán már hosszabb ideje bérlőként laktak, nagyon jó viszonyban voltak a tulajdonossal, bizonyos Cseszákkal. Cseszák tisztviselőként dolgozott, és állását a magyarok bejövetelekor kapta. Háza a Zöldfás utcán volt, közel a piac bejáratához. Feleségétől elvált és a fiával élt. Nagyon jó embernek tartotta mindenki Becsén.

Édesapám, Kovács József (1900) bevonulásakor fogadott egy házaspárt azzal a céllal, hogy segítsenek anyámnak a szénát összeszedni. Ezek az istállóban aludtak. Szeptember 18-án este nyolc óra volt, éppen elaludtak, amikor anyámék azt észlelték, hogy valaki nagyon veri az ajtót. Nagyon

megijedtek, azt hitték, hogy az istállóban levő házaspár akar betörni a lakásba. Anyám a kisebb fiút, aki alva maradt, felvette az ágyból, és a karjában vitte. A nagyobb fiú ment elől, keresztülmentek a másik szobán is, és ott kiugrott az ablakon, de azonnal visszafordult és azt mondta: – anya, erre nagyon sokan vannak. Ebben a pillanatban egy golyó szíven találta, és azonnal meghalt, Anyámra ötöt lőttek, hármat a karján lévő fiú felfogott, egy golyó a füle, egy meg a szeme előtt ment el. Ekkor abbahagyták a lövöldözéseket, és odajöttek anyámhoz és azt kérdezték, hol van a Cseszák. Anyám azt felelte, hogy az bent van a városban. – Mi azt keressük – volt a válasz. Anyám azt mondta, itt mi lakunk. Különben az udvaron kint állt a kocsí, és azon – az akkori szokásoknak megfelelően – kocsitábla lógott, amelyen apám neve egyértelműen leolvasható volt.

A jelenlevők voltak vagy százan, valamennyien felfegyverzve, és anyám elmondása szerint valamennyiüknek finom úri keze volt, ami azt jelenti, hogy nem parasztok vagy munkások, hanem irodai dolgozók, értelmiségiek voltak, fiatal- és középkorúak. Nemzetiségüket illetően szerbek voltak, de volt köztük egy magyar nő is, aki megkérdezte anyámtól, hogy

– Tudja-e, mi kik vagyunk? – Anyám azt válaszolta, hogy – Nem.

– Mi vagyunk a felszabadítók, majd két hét múlva bejönnek az oroszok, és akkor felszabadítjuk Becsét.

– Nem bánom én, csak a fiaimat vigyék be – és a földön fekvő halott fiait nézte.

– Oda nem lehet – mutattak a házra, ahonnan kijöttek.

– Akkor vigyék be oda – és anyám a nyári konyhára mutatott.

A nyári konyhába bevitték a holttesteket. Közben valahányan bementek a lakásba és mindenünket elvittek, a függönyöket letépték, a ruhákat, ágyneműket bekötötték az ágylepedőbe és ágyterítőbe (pár napra rá egy ilyen batyut megtaláltak a közeli kukoricásban, abban főleg ágynemű volt). Anyámnak nem maradt ruhája, amiben elmehetett volna a

temetésre, az anyjától kapott egyet. A fiúknak otthon Bécén, az apai nagyszüleimnél állt az ünneplőruhájuk, és így abban temették el őket. Egy darabig még ott voltak és anyámnak megmondták, hogy a lakásba reggelig nem szabad bemenni (ő nem is vette észre, hogy közben kirabolták), majd elindultak be a kukoricásba egy másik tanya felé. Különben hozzánk úgy kerültek, hogy egy másik tanyán megkérdeztek egy nőt, hogy hol lakik a Ceszák, mert valóban ott három Ceszák-tanya is volt. Mi voltunk az elsők, ahová bementek, ez este még egy Ceszák-tanyára bementek, és ott annak a Ceszáknak levágták a nemi szervét, aki ott meg is halt. Egy személyt túsul vittek magukkal (a nevét nem tudom), és ő mesélte el a következőket: (Később a kukoricásban egy nagy tők levele alá bújt és így megmenekült.) Aki lőtt a bátyáimra, nagyon bánta tettét, ezt mondta: »Miért öltem én meg őket, hiszen az apjukat és nagyapjukat nagyon jól ismerem.« Egy másik partizántársa a következőképpen vigasztalta: »Ne sajnáld, két magyarral kevesebb van.« A gyilkos – már elfelejtettem a nevét – valóban egy jó sarok távolságra lakott a nagyszüleim házától, később mi is ott laktunk. A Tito marsall utcában, az artézi kúttól haladva a központ felé, a saroktól számított (jobbaldalt) valamelyik ház. A kis vásárossal szemben valahol. Később magyar nőt vett feleségül, egyik alkalommal, amikor berúgott a kocsmában, szintén megbánó kijelentést tett, valami ilyesmit mondott: »mindenki, akit megöltünk, megérdemelte, csak azt a két fiút nem kellett volna«. A kocsmárosnő mesélte ezt apámnak. Magam is tudtam, hogy ott lakik a közelünkben, de őt nem ismertem, mert Újvidéken dolgozott a bíróságon és keveset volt Bécén, de a feleségét igen, az mindig nézett ki az ablakon. Egyszer, úgy az 1960-as évek közepén, mikor egyik este a nővéremmel az artézi kútra mentünk vízért, odajött hozzánk egy ember. Szerbül beszélt, és nagyon meg volt hatódva. Azt kérdezte, kinek a gyerekei vagyunk és hány évesek vagyunk. A nővérem akkor egyetemista volt már (ő beszélt vele), én meg középiskolás. A korunkon is nagyon meglepődött, és végig nagyon halkán és meghatódottan beszélt. Azt mondta, hogy

»nagyon nagyok vagytok«, és még azt, hogy a nővérem keresse fel őt Újvidéken a munkahelyén, majd ő szerez neki ösztöndíjat. Persze nem kerestük.

Visszatérve a gyilkosság napjára – 1944. szeptember 18-ára –, anya ott egyedül maradt a tanyán, később átjött egy szomszédember hozzá, és ott maradt vele reggelig. A tragikus hír gyorsan terjedt, már korán reggel kijött a Cseszák, nagyon sírt, azt mondogatta, hogy »nagyon jó gyerekek voltak«, még aznap, talán még onnan a tanyáról elindult Magyarországra. Ott is halt meg, a fia Becsén halt meg 7–8 éve.

Apámat csak Verbászig vitték. Ott 18-án neki és még egy embernek azt mondták, hogy ők ketten menjenek haza, nekik nem kell a harctérre vonulniok. Mindjárt nagyon rossz érzése támadt, vajon miért nem kell neki bevonulnia? A másik társának felrobbantották a házát, és mindenkije odaveszett. Verbászról apám vonattal jött Becsére. A vonaton hallotta, hogy a mellette ülők arról beszélgetnek sugdolózva, hogy Becsén az este ismét lelőttek két fiút. Gyerekek voltak. Ahogy tovább beszélgettek, ismerős lett neki a környezet és minden. Megkérdezte, kiről van szó (talán név szerint), és mondták, kiről, meg azt is, hogy az apósa és az anyósa ott van a vonaton a szomszédos kocsiban, menjen át hozzájuk. Anyai nagyszüleim szenttamási lakosok voltak és ott szálltak fel a vonatra. Valóban átment apám hozzájuk, és azok is megerősítették a hírt. Apám, amikor megérkeztek Becsére, mindjárt elment koporsóért, és koporsókkal ment ki a tanyára. A temetés alkalmával szirénáztak, és gyorsan el kellett bújni a gyászolóknak. Mindenki futott, amerre tudott. Anyám nem tudott sehova menni, elájult, és ott maradt a sírnál.

Kovács Károly és Gyula Becsén a belvárosi temetőben vannak eltemetve, nem messze a kápolnától. Ha a kápolnával szemben állunk, akkor attól jobbra és egy irányban a kápolna épületével.

A történetet lejegyezte Kovács Teréz, aki 1986-tól Magyarországon él. Születtem 1949-ben.

Bármilyen akcióra, amely az ártatlanul kivégzett magyaroknak emléket állít, kérem, keressenek meg, szívesen segítetek.”

SZENTFÜLÖPRŐL A GÁKOVAI TÁBORBA

Nem lehetne teljes gyűjteményünk, ha nem kerülne bele a bácskai ártatlan svábok jajszava, ha csupán egy-két községre leszűkítve is. Különösen nem tekinthetünk el a következő megrendítő vallomástól.

„Ha ír a jugoszláviai vérengzésekről, az egyiknek én is majdnem áldozata lettem. Ez a vérengzés ugyan nem magyarokat érintett, hanem svábokat, de úgy gondolom, az ő sorsuk is hozzátartozik Bácska »felszabadításának« reális képéhez. Lehet, hogy Ön tud is már erről, de én még az azóta eltelt negyvenhat év alatt nem találkoztam olyan emberrel, aki hallott volna ezekről a szörnyűségekről, sőt, volt rá eset, hogy akinek elmondtam, az vagy túlzásnak tartotta, vagy nem hitte el. Férjemet még az ötvenes években többször behívták katonai szolgálatra. Ilyenkor az akkori szokás szerint szokták faggatni a rokonsága felől, így az én rokonságomról, szüleimről is. Az uram egyszer elmondta a történetünket, és annak ellenére, hogy a Tito-rendszerrel »pártunk és kormányunk« nem volt már éppen szívélyes viszonyban, gorombán leszidták, hogy ilyeneket ne mondjon, ez hazugság, rágalom, ilyeneket a jugoszláv elvtársak soha nem csináltak. Ezért írom meg Önnek falunk és családunk történetét 1944 őszétől 1946 tavaszáig.

A mi családunk Bácskában a Hódsági járásban, egy 5000 lélekszámú faluban lakott, Szentfülöpön. A szerb uralom alatt Filipovónak hívták, jelenleg pedig Grasacnak. Szentfülöp régi Árpád-kori magyar település volt valaha, de a törökök a környékével együtt teljesen kiirtották. Mária Terézia németekkel, főleg bajorokkal telepítette be a környékét. Gyermekkoromban tudomásom szerint csak németajkúak laktak.

1944 őszére a faluból már elmenekültek azok a családok, akik jobban féltek, vagy valamivel kompromittáltak magukat, netán volksbundisták voltak.

Én úgy emlékszem, hogy az újbóli szerb uralom (vagyis a felszabadulás) 1944. november 25-én kezdődött. Kihirdették, hogy minden 18–60 éves korú férfi köteles a templomtéren megjelenni. A házakat fegyveres emberek át is vizsgálták, és akik el próbáltak bújni, azokat elvonszolták. Délután nagy lövöldözés és kiabálás közepette az utcáról az embereket a házakba zavarták, és megtiltották, hogy az ablakon át nézelődjenek. Mi azért a házból a zsuluk mögül annyit azért láttunk, hogy sok fegyveres kíséretében a felnőtt férfinep megy kifelé a faluból. Közöttük még édesapámat is és több rokonomat. Utoljára láttuk őket. De ezt akkor még nem tudtuk. Aztán hetekig nem kaptunk róluk hírt, de mindenki valami igen rosszat sejtett. Elterjedt az a hír is, hogy valami munkára vitték őket. Egy parasztszekér vitt is utánuk egy rakás ástót, csákányt meg lapátot. Beszélték azt is, hogy bevagonírozták őket, és elvitték az egész csoportot a Szovjetunióba. Közben kiderült, hogy a templomnál némi osztályozás is történt. Ismertem egy fiatalembert, aki az elhurcoltak közt volt, de őt közben, valamikor elengedték, mert szerb neve volt. Úgy emlékszem, hogy Jurisicsnak hívták. Beszélttem is vele, de arról nem tudott semmit sem mondani, hogy mi lett a többiek sorsa. Az volt az érzésem, hogy tud ő többet is, csak nem mer beszélni. Nem hajtották el a falu plébánosát sem.

Aztán mindig többet beszéltek arról, hogy a réten a férfiakkal egy nagy gödröt ásattak, és halomra gyilkolták őket. A színhelytől nem túlságosan messze volt egy tanya, és az ottlakók egész éjjel fegyverropogást és jajgatást hallottak. Azt csak évekkel később tudtam meg, hogy akadt egy ember, akinek a sötétben sikerült megszöknie, aki közelről látta az öldöklést. Elmondta, hogy főleg géppisztollyal, kisebb részben szuronnal és dorongokkal végeztek a szerencsétlenekkel. Hogy mennyi embert gyilkoltak akkor meg, azt sokáig nem is tudtuk. Nyugat-Németországban bizonyos társadal-

mi szervek foglalkoztak aztán az üggyel, főleg egy csoport, amelynek a hivatalos nevét nem tudom, de a Szentfülöpi Túlélők Baráti Körének lehetne nevezni. Ők találkozókat is szerveznek, nyomtatványokat is adnak ki. Az ő megállapításuk szerint akkor éjjel ott 212 férfit öltek meg.

A mézszárlás helyszínét szigorúan őrizték fegyveresekkel. A falu népe még csak a közelébe sem mehetett. De ezzel még nem volt vége a szentfülöpiek kálváriájának. A következő hetekben gyakorlatilag minden házhoz szerb családokat telepítettek be, akiket az őslakóknak élelmezniük is kellett. Valahonnan messziről, a hegyekből hozták őket.

A következő év (1945) tavaszán, pontosan nagyszombat napján, amikor már tehát csak öregemberek, asszonyok és gyermekek maradtak a lakosságból, kihirdették, hogy minden sváb csomagoljon, majd összeterelték a lakosságot, és elindult a menet az állomás felé. Az állomás mellett éjszakáztak. Másnap a sorakozó után az volt az első, hogy a csomagokat letették, és mindenkitől mindent, de mindent elszedtek. Különösen arra ügyeltek, hogy nyaklánc, gyűrű vagy bármi ékszer ne maradjon náluk. Azt mondták, hogy ha valaki nem tudja lehúzni a gyűrűjét, annak levágják az ujját. Aztán igen embertelen körülmények között bevagonírozták és vonaton elvitték őket Gákovára. Ott már sok ezer sváb volt pajtában, csűrökben, részben kiürített lakásokban hihetetlen zsúfoltságban és erős fegyveres őrizet alatt. Én akkor éppen még nem kerültem oda (csak édesanyám és 11 éves húgom), mert engemet már előbb többedmagammal elvittek mezőgazdasági munkára, bár én is csak 14 éves voltam, természetesen itt is fegyveresek vigyáztak ránk. Társaimmal mi eleinte kukoricát törtünk. Igen hideg volt. Ezt a munkát az ősszel nem végezték el. Csak több hét után kerültem én is a gákovai táborba.

Úgy tudtuk, hogy Gákován kb. 15–20 ezren voltunk. Szalmán feküdtünk, de csak oldalfekvésben lehetett eleinte feküdni. Később a sűrűség csökkent, mert mindig többen haltak meg. Az élelmezés is igen gyenge volt, és volt időszak, amikor egyáltalán nem volt élelmezés. Sokan éhen haltak,

sokan megfagytak, mert fűtés nemigen volt, és a ruházat sem volt megfelelő. De úgy emlékszem, hogy legtöbbször betegségben haltak meg. Mondták, hogy ez tifusz. Utólagos ismeretem szerint kiütéses tifusz lehetett. Majdnem mindenki megbetegedett.

A bánásmód is igen kegyetlen volt. Hogy hatalmukat állandóan éreztessék, és hogy állandóan rettegésben éljünk, időnként elrettentő példát mutattak. Egy család meg akart szökni, de elfogták őket. Egy táblát vitettek velük körbe a táborban ezen felírással: Mindeki így jár, aki szökni próbál! Megásatták velük a saját sírjukat, aztán belődözték őket a gödörbe a tábor szeme láttára és tanulságára. Gyakoriak voltak a verések is. Engem és a húgomat ugyan nem vertek meg, de édesanyámat egyszer nagyon megverték, mikor őt a felnőttek egy csoportjával kivitték almaszedésre, és ő pár almát el akart dugni nekünk, a gyermekei részére, de ezt észrevették.

Közben mindig több lett a halott. A halottakat eleinte külön temették, sőt a legelsőknél még koporsókat is csináltak, de később már közös gödörbe dobálták be a halottakat.

Édesanyám 1946. január 4-én meghalt. Húgom akkor magas lázzal többnyire eszméletlenül feküdt, de én sem tudtam kimenni a temetésére, mert én is igen beteg voltam, nem tudtam lábra állni. De az ablakból láttam, amint vitték ki a temetőbe. Azon a napon is több halottat temettek a közös sírba.

1946 tavaszán aztán a tábor őrzése nem volt már olyan szigorú, mint annakelőtte. Sikeres szökésekről is hallottunk már. Az emberek természetesen Magyarország felé szöktek. Gákovától a magyar határ csak 8–10 kilométerre van. Az egyik fiatalember, akinek sikerült a táborból és a magyar határon átmennie, találkozott Kalocsán az egyik ott élő nagybátyámmal. Nagybátyám így megtudta, hogy húgom és én még élünk. Rábeszélte ezt a fiatalembert, hogy szökjön vissza a táborba, és segítse ki valahogyan az ő két unokahúgát. Ez a derék fiú ezt meg is tette. Egy kora tavaszi éjjelen sikerült is vele a táborból kijutnunk és a szántóföldeken át

Magyarországra érnünk. Hideg volt, de erős köd is. A közvetlen veszélyt az okozta, hogy én nagyon köhögtem, és féltő volt, hogy észrevesznek, azonkívül hogy a járáshoz alig volt erőnk. Nagybátyám a határnál lovas kocsival várt, így Kalocsáig az út már simán ment.

Magyarországon csodálkozva láttuk, hogy majdnem rendszeren megy az élet. Az iskolások iskolába járnak, a parasztok elkezdték a tavaszi munkákat, sőt az egyik rokonunknál éppen lakodalomra készülődtek, és nem is tudják, hogy pár kilométerre délre tizesével dobálják a hullákat a gödörbe.

Az 1944. XI. 25-i mézárásban meghalt édesapám és négy nagybátyám. A gákovai táborban meghalt édesanyám, két nagyszülőm, egy nagynéném, egy unokatestvérem és ennek három kisgyereke. És ezek csak a szűkebb rokonságból. Úgy gondolom, hogy Gákován összesen 10–15 ezer ember halhatott meg.

Azok a szerb hazafiak (vagy hősök), mert gondolom, hogy így titulálják őket, akik elrendelték vagy közvetlenül csinálták is ezeket a borzalmakat, ha még élnek, akkor kiemelt nyugdíjat élveznek és csörömpöl a sok kitüntetés a mellükön.

Hallottam, hogy megjelent egy könyv Németországban, Wendelin Gruber: In den Fängen des roten Drachen (Miri-am Verlag, München). Én még nem olvastam, de tudom, hogy a szerző sokkal többet és precízebben ír ezekről a dolgokról. Ő sokat nyomozott, sok embert meghallgatott, és sok időt szentelt a könyv megírásának. Én csak a saját emlékeimből írtam, amit írtam.

Hogy szökésünk után még meddig működött a gákovai megsemmisítő tábor, azt nem tudom. Mert nyilvánvaló, hogy az emberek tömeges megsemmisítése volt a cél, nem pedig bizonyos közmunkák elvégzése. Különben ezt időnként hangsúlyozták is. A táborban egyszer láttam egy fehér köpenyes embert, lehet, hogy éppen orvos volt, de velünk egyáltalán nem foglalkozott, gyógyszer sem kaptunk soha.

A nemzetiségi kérdést Szentülöp és környékén másfél év alatt tökéletesen és véglegesen megoldották a szerb elvtársak. Az egyik turistautunk alkalmával 1968-ban útba ejtettük

Szentfűlöpöt is. Még az akkori tanácselnököt is láttuk véletlenül. Neki is tele volt kitüntetéssel a melle. Hanem az a falu nagyon letoprongyosodott. Régebben ebből a faluból sugárzott a jólét, a rend, a tisztaság, az emberek szorgalma. A régi lakosságból természetesen senki sincs. Gazos, kert nélküli udvarokat láttunk, festetlen, rozoga kerítéseket, meszeletlen házakat, javítatlan, sok betört ablakot. Az új lakosság nem érezte még akkor sajátjának a készen kapott virágzó falut. A temetőben minden kriptá fel volt dülva. A mi családi kriptánk fedelét is félig elhúzva találtuk, le lehetett látni, és a kriptá aljában összevissza szórt csontok és koporsómaradványok látszottak. Minden sír mellől elvitték a felírtos márványtömböt. A miénket nem vitték el, azt összetörték, darabokban ott volt a földön. A felírtot a márványdarabokon is el tudtuk olvasni. Az új lakosság a másik oldalon temetkezett, minden sírt szép márványtömb díszített.

Férjem egyik katonai szolgálata alkalmával olyan oktatásban vett részt, ahol az előadó őrnagy arról beszélt, hogy a háborús bűnök soha nem évülnek el, a háborús bűnösöknek bűnhődniük kell, és mindenkinek állampolgári, sőt a katonáknak katonai kötelességük az, hogy ha bármikor, bármilyen háborús bűntettéről tudomást szereznek, ezt haladéknélkül jelenteniük kell. A katonáknak a parancsnokságon kell jelenteni. Az uram akkor felállt, mondván, hogy most itt mindjárt eleget kíván tenni állampolgári és katonai kötelességének, és el akarta mondani a velünk történt háborús-bűntett-sorozatot. De csak akarta, mert éppen olyan rendutasítást kapott, mint egyszer régebben már szintén a katonaságnál. Szintén itt, Magyarországon.

Igen tisztelt Író Úr!

Kissé hosszabbra sikeredett ez a levél, mint eredetileg elképzeltem, ezért elnézést is kérek. De még az unokáimnak sem beszéltem el így egyfolytában az egész történetet, és másnak is csak egy-két részletet.

Tisztelettel: egy magyarszívű bajor-sváb »lcány«.

TEMERIN

„Katonaszökevény voltam. A magyar hadseregtől szöktem meg.

Házunk előtt még október közepén egy német Tigris tank állt. A németek nemsokára elmentek. Akkor alakult valamilyen intézőbizottság. A vendéglőben gyülekeztünk Kalmár András bácsinál. Egy-két napra rá érkezett meg a faluba a büntetőszázad. A partizánok. Büntetőszázad? Még azt hittük, azért akarnak megbüntetni bennünket, amiért a nyáron nem akadályoztuk meg a zsidók elhurcolását, deportálását.

Kiadtak egy rendeletet, hogy minden férfi menjen a templomudvarra. Kidoboltatták: minden férfi tizenhattól hatvanig, lapáttal és egynapi hideg élelemmel.

A parancsnok magyarul is tudott, mintha azt mondta volna, hogy zentai. Volt köztük egy kis termetű adai meg egy zsidó, rendőri egyenruhában.

Az emberek jelentkeztek a templomudvaron. Megparancsolták nekik, hogy sorakozzanak. Azután elébük állt egy partizántiszt, kezében listával. Golyószóró volt a vállán, fején partizánsapka, csillaggal.

Olyan négy-öt igáskocsival érkeztek Újvidék felől, mind felfegyverkezve. Nem mert ott senki ellenkezni. Nő nem volt köztük. Mindenki engedelmeskedett a dobolásnak, mert benne volt, akit háznál találnak, azt lelövik. Akinek kocsijalova volt, kocsival-lóval kellett jelentkezni. De aki így ment lovastul, azt a kocsiról leszállították és a többiek közé állították. Kivéve néhányat, azoknak fát kellett szállítani a község-házára. Tüzelőfát. Még korán reggel sem volt igen hideg.

Még azt is hittük, katonának kell menni. Akit a partizántiszt felolvasott, annak ki kellett lépni, s be kellett mennie a zárdába. Ott álltunk sorakozva a templom és a zárdá között.

Mikor az egyik ór azt mondta az egyik ilyen kiszólitottnak: dobd ide a lapátot, neked ez többet nem kell, nekem már gyanús volt.

Én a partizánok közül senkit nem ismertem. A parancsnok

kereken megmondta, azért jöttünk, hogy a bűnösöket összeszedjük, a többiek mennek munkára.

Nem mondták ki, de az olyan nevűeket keresték, akik közül egyik vagy másik részt vett a csurogi meg a zsablyai razzián. Nem törődtek vele, hogy az illető már odébbállt – névrokonait begyűjtötték a zárdába.

Keresték a nagyadai rendőrtisztet is, de az feltében elbújt a falu szélén egy szárkúpban, s ott borotvával elvágta a saját torkát. Helyette rokonai lakoltak.

A mi kis intézőbizottságunk vezetője, Józsi még reggel korán megbeszélt egy közös vacsorát a parancsnokkal, de amikor benézett a zárdába, ahová őt külön beengedték, sírógörcsben jött ki, hogy ő ezeket a véreskezőket hogyan vigye vacsorára. Ott már véres hullákat és vergődő falubelieket látott.

Többeket kivittek a temetőbe gödröket ásni. A zárdában, mielőtt végeztek volna a gyanúsítottakkal, cigarettával sütögették őket: vallják be, ott voltak Csurogon meg Zsablyán. Ha nem is vallottak, sorra agyonverték őket. Volt, akit a községházán vertek agyon, mert nem akarta leköpni a magyar zászlót. Aki a zárdában élve maradt, azokat kettesével hajtották ki a temetőbe.

Akiket a faluban vertek agyon, azokat Komenda András rakta szekérre. Később ebbe megzavarodott. Horváth kisbíró elmondta Illés Sándornak, aki ezt megírta. Horváth ezért nagyon megharagudott.

Amikor a menet kiért a temetőbe, a gödör mellett a gépfegyverek már fel voltak állítva, az áldozatokkal szemben.

Mindenkit levetkőztettek, csak aztán nyitottak tüzet. A kisbíró idejében és sértetlenül bukott a gödörbe, később a hullák alól felküzdötte magát és hazament. Ott hosszú ideig a padláson rejtegette a felesége.

Jó sok idő múlva, mikor előjött, behívták a »feltámadottat« a községházára, s még szolgálatot is vállalt.”

Ez a kisbíró, Horváth István azért neheztel Illés Sándorra, mert bár megkérte őt, hogy nevét ne említse írásában, miután a *Sírató* című könyvében név szerint említette az ő megmenekülését, ellenei vagy bosszús irigyei három falát bélsárral kenték be.

Temerinről szóló tudósítása – szülőfaluja lévén – Illés Sándor könyvében forrásértékű dokumentumnak tekinthető.

De most már, hogy Horváth kisbíró meghalt, emlegetni lehet nevét és esetét.

A Temerinben öldöklő partizánok között civil ruhás, bajuszos férfiak is voltak számosan, ők Csurogról és Zsablyáról érkeztek. A zárda épületében és a mázsaháznál ők végezték a legvéresebb „munkát”. Ők hajtották a temeriniek százait az újvidéki Duna-partra, hogy ott végezzenek velük, mert a Temerinben kiásott közös sírgödört keveselték.

„Késő éjszaka volt már, amikor Újvidékre érnek. Csendesek az utcák, mintha kihalt volna a város. A Limán felé kanyarodnak. A Limán a Duna-part. Megismétlődik az újvidéki mészárlás? Visszaadják a kölcsönt? Ez rettenetes. Ezek jámbor, egyszerű parasztemberek, akiknek semmi közük nem volt Újvidékhez. »Mindenki forduljon a Duna felé« – adták szájról szájra a parancsot. Az emberek a Duna felé fordultak. Hallották, hogy mögöttük leállítanak egy géppuskát. Néhány százan lehettek ott, akik a halált várták. Előbb kirakatták az emberekkel a holmijaikat. Mindenki mindent dobjon maga elé a földre. Öngyújtók, bicskák, bukszák koppantak.

Azután ismét csend. Előttük a félelmetesen hömpölygő folyam. Szemben csak sejlik Pétervárad magas tornya a bástyafalakkal. Az emberek szíve olyan hangosan dobogott, szinte hallatszott, tenyerek izzadtak. Valakiből feltört a sírás. Mikor hangzik fel a gépfegyver ugatása. Iszonyatos így várakozni.

Ekkor motorzúgás törte meg a várakozás rémületes csendjét. Autó ajtaja csapódott, valaki futni kezdett feléjük, hallották a hangját is, oroszul kiáltott, azt kérdezte, ki a parancsnok.

A fegyveres civil jelentkezett. Milyen alakulat, milyen század, kérdezte az őrnagy. Nem alakulat és nem század. Ő zsablyai, ezeket a magyarokat hozta Temerinből. »Miért hozta ide? Mit akar velük?« »Kivégzésre sorakoztattam fel őket, fasiszták, magyarok.« »Mutassa az ítéletet. Halálos ítéletüket mutassa!« – rikoltotta az orosz. Aztán egyetlen mozdulattal kitepte a civil kezéből a fegyvert, majd elküldött a partizánok parancsnokáért. Az megjött, és éktelen dühbe gurult: »Magánakció! Gyalázatos banda! Kik a társaid?« A szerb azt mondta, hogy azok Temerinben maradtak. »A többiekkel ott végeznek.« »Letartóztatni mindegyiküket!« – adta ki az utasítást a partizánkapitány. – Ezeket az embereket átveszitek – fordult katonáihoz –, listát készítetek róluk. A hajuk szála sem görbülhet meg. Most pedig menjünk Temerinbe a többiekért!”

Az író, Illés Sándor apjától örökölte ezeket az emlékeket. Ami a zsablyaiak letartóztatását illeti, s a magyarok haja szála meggörbülésének tilalmát, ott az öreg Illés András megbékítő emlékezete működött. Mert hiszen az otthon maradt temerinieknek azokat a további százait, akiket addig a zsablyai, csurogi különítmény nem irtott ki, minden kegyelmes hajlandósága ellenére elhurcoltatta a partizánvezető. A többszázás csoportot aztán a Duna jobb partján, az ingyijai vasútépítésnél munkára fogták, s csak apránként végeztek ki közülük, különösen az idősebbeket.

Máig nem számolták meg, hány embert végeztek ki ott helyben, s hány pusztult az elhajtott százak közül.

A kiásott kisebb-nagyobb tömegsírok helye, mérete és emberi tartalma bizonytalan. A hátramaradtak a biztosan megállapítható s legnagyobb tömegsír fölé betonkeretet rakattak, de a hiteles szemtanúk szerint ez a betonkoszorú csak kisebb részét foglalja magába a valóságos nagy halottas gödörnek. A mégis síremléket állítani törekvőket a temerini hatóságok a legutóbbi hetekig meggátolták kegyeletes szándékukban.

A mázsaházból a vásártérre hajtott férfiak testéről annyi

vér folyt ki, hogy hordószámra fogták fel az emésztőgödör felé csörgedező patakokat a kirendelt hullaszállítók.

Azt a csatornát, amelyben a temerini haldoklók vére a térre kifolyt, a mérlegre hajtott állatok vizelete számára vajták a gondos elődök. A kirendelt szekerekre 8–10 holttestet dobtak fel, némelyeknek térdben megtörve lógott a lába. Akadt olyan test is, amelyet bokáig letolt nadrággal cipeltek kocsiderékba, az ilyennek rendszerint levágták a hímveszőjét gyilkosai. A kivételezett kegyetlenségnek a hullaszállítók nem tudták okát adni.

Sokan emlékeznek Temerinben arra a három magyar repülősrre, akik korábbi leányismerősükhöz vonzódva, ahegyett hogy elvonultak volna alakulatukkal szeptemberben Újvidékről, Temerinbe húzódtak, hogy alkalmas időben választottjaikkal egybekelhessenek.

Haragos partizánnök voltak, akik a temetőben kivégezték a három szép szál fiatalembert.

Az egyik Temerinben meggyilkolt pilóta testvérbátyja a következő jelentést juttatta el öccse haláláról:

„A gyilkosság helye: Temerin – temetőkert. A három meggyilkolt közül egy fő: Fogarasi József m. kir. rep. szakaszvezető.

A gyilkosság módja: először mezítelenre vetkőztetve, majd saját sírjuknak megásatása, utána kezeiket társaikkal együtt összedrótózva és géppuskával halomra löve közös sírba elföldelve.

A gyilkos neve: szerencséjére ismeretlen, mert darabokra szedné a nép.

A gyilkosok nemzetisége: ismeretlen, valamiféle partizánnak nevezett, minden emberi vonást nélkülöző sadisták.”

A fivér információját attól a tanítónőjelölt leánytól kapta, akit esküvő előtti gyöngéd érzések fűztek Józsefhez. A leány, most már hatvanon felüli nő, nyilván asszony, nevének említésére nem kaptunk felhatalmazást.

Temerin katolikus község. Máig fontossága van a vallás

megtartásának, s különös jelentőségük van a szentségeknek, a kereszteléstől az utolsó kenetig, a halottak szentségéig.

Koppány plébános és két káplánja 44 őszén elhagyta Temerint, de a végzetes napokon a község mégsem maradt pap nélkül. Az utolsó Újvidékről induló vonattal Temerinben rekedt Tóth József lelkész, s míg a plébános visszatért, ellátta a hívek papi szolgálatát. Őneki nem esett bántódása, sőt megengedték neki, hogy a zárdába osztott s kivégzésre szánt embereknek végső, gyónás jellegű lelki feloldozást adjon. Utolsó kenetek feladására, ami szándéka lett volna, nem kapott lehetőséget.

Máig sem derítették fel pontosan, hány tömegsír van Temerinben s hány emberi tetem szenved a rejtett hantok alatt.

Arról sincs pontos adat, hányan pusztultak el az elhajtottak közül. Mikor hónapok múlva egy férfi előkerült s végigment az utcán, a temerini gyermekek, akik már régen láttak felnőtt férfit, ujjal mutogattak rá: – Ni! Ember!

Egyházi összeállításunk, hitelesnek tekinthető forrásunk szerint Temerin 1944-es őszi embervesztesége 480 fő.

HORGOS

A magyarok bevonulását a dobrovoljácok nem helyeselték, fegyverrel a kézben huszonketten estek el 1941 áprilisában.

Három év múlva, október 10-én vonultak be a partizánok, akik mindjárt az első napokban kifosztották többek között a templomot, az apácazárdát s a parókiát. A plébánost, Virágh Istvánt akkor még nem fogták el. De hamarosan emlékezni kezdtek rá egyesek a visszatért montenegrói szerb telepések közül, hogy az akkor 81 éves plébános a Horgoson állomásozó magyar katonáknak 41-ben tábori misét celebrált, s a prédikációban nagy hálát mondott az Úristennek, a „magyarok Istenének”, amiért vége szakadt a bocskorosok uralmának. Ezért el kellett fogniok a 84 éves embert, de sokáig tanakodtak róla, mit csináljanak vele a fogvatartás szokásos napi gyötrésein túl. Mintegy hatvan személyt gyűj-

töttek be a bosszúállás martalékául, nőket is. Virágh István még november 10-én misézett. A kollektív büntetés vérnapja november 20-án virradt Horgoson. Az elfogottakat párosával összekötözve hajtották a nemzetközi úton a 7-es kilométerköig. A beteg plébánost állítólag egy nővel drótozták össze. Ott az út mellett megásatták a kivégzendőkkel a saját sírjukat. A plébánosnak annyi kedvezményt adtak, hogy szégyenteljes kötözött állapotban nézhette a sírásók munkáját. Ott aztán őrizőik halomra lőtték őket.

A legenda szerint amikor Virágh István elhanyaglott, égi látomásként fényes kereszt jelent meg alakja fölött, s abban az izzó ragyogásban tűnt el.

Azok terjesztették ezt a látomást, akik a sekélyre sikerült sírgödörbe a közeli tanyákról odaterelve behúzgálták és elhantolták azt a hatvan holttestet, akiknek egyikét-másikat jól ismerték.

Vékony földréteg került a tetemekre. Néhány nap múlva kezek, lábak emelkedtek fel a föld alól. Aztán kóbor kutyák ki is kaparták az oszlásnak induló testeket.

Másik sírba kellett áttelepíteni a gödör hallgatag lakóit.

Hová? Néhány év múlva derült ki, amikor 1964-ben az egykori birkaistállóból a mostan is működő Horgosi csárdát építették; a lefolyócsatorna építésekor földmozgatás közben tömegsírra bukkantak, amit az is igazolni látszott, hogy a felszínre került ruhafoszlányok között fekete reverendszövet is akadt, csatok, övek és egyéb zsebbéli tárgyak és csontok között, mellett.

Mondják, hogy a kivégzőosztag tagjait megverte az Isten. Rút halállal pusztultak. A gyilkolások után a kivégzőcsapat vezetője fölakasztotta magát a szellevení erdőben. A többi hóhérok közül egyik-másik rákos, fekélyes betegségekben halt, vagy önkézevel vetett véget életének legtöbbje.

MARTONOS

A Vörös Hadsereg október 8-án foglalta el Martonost. Október 11-ére a helyi szerbek megszervezkedve annyira felbátorodtak, hogy felfegyverkezve feldúlták a katolikus plébániát, elvitték és nagyrészt tönkretették az irattárat és a könyvtárat, noha vallási ellenszenvén kívül semmi okuk nem volt haragudni a római katolikus egyházra. A bútorok nagy részét is összetörték, feltörték a pénztárat, és elvittek 17 840 pengő készpénzt (az épülő kispiaci templom értékének a kétharmad részét). Werner Mihály plébánost is magukkal hurcolták. Rövidesen összefogdostak még 23 polgárt.

1944. november 21-én több mint egy hónapi állandó kínzás és gyötrés után éjjel teherautóra rakják a plébánost és társait, majd elhajtának velük a Tisza mellett kiasott lövészárkok mellé, habár nem csináltak semmi olyasmit, ami halálos büntetést érdemelt volna. A faluban 1941-ben a szerbek ellen semmi atrocitás nem történt. Az elfogottak legtöbbször teljesen ártatlanok voltak, más részük 1941-ben sértett meg szerbeket, de semmi esetre sem olyan mértékben, hogy az halálbüntetést érdemelt volna. Pl. Holló Ferenc esete: Mikor az utolsó német katona is elment a faluból, Holló az udvaron volt, és megjegyezte a feleségének: „Csak nem jönnek tán vissza?!” Meghallotta ezt szerb szomszédja, és feljelentette, hogy visszavárja a németeket. Ezért tartóztatták le és végezték ki. Józsa Károlynak, aki szabómester volt, Congradas Dusko konkurens szabó szorgalmazására azt rótták fel bűnül, hogy ruhát varrt Fehér Mátyás községi főjegyzőnek, és ezért mérszárolták le. Varkulya Jánost azért végezték ki, mert rendőr volt, és figyelmeztetett egy szerbet, hogy a járdán nem szabad talicskát tolni. Hasonlóan Fejes Ferencet, Horváth Gergelyt, Kéri Jánost és Szabó Antalt. Ezek mind szelíd emberek voltak, és nem bántottak senkit, csak a családjuk fenntartása végett mentek el rendőrnek.

Némely foglyokat nem bántalmaztak, míg másokat rettenetesen megkínóztak, főleg Werner Mihály plébánost, aki nekem nemi szervét éretlen suhancok naponta harapófogóval

marcangolták. Sörös Sándor rendőrnek a puskacső célgömbjével felszaggatták a bőrét. „Szíjat hasítottak belőle”, úgyhogy nem is bírt járni, és a kivégzésre is hordágyon vitték. A foglyoknak valamelyik jobb érzésű szerb megsúgta, hogy éjszaka kivégzik őket (ugyanis partizánkülönítmény érkezett a faluba a kivégzések fedezésére). Ezért Werner Mihály apátplébános társait a végveszélyben feloldozta bűneiktől. Lendvai Antal azonban megrögzött istentelen ember volt, és nem fogadta el a feloldozást, hanem szidalmazta a feloldozást adó papot.

Sáfrány Péter gazdálkodó, bíróviselt ember, bár büntelennek tudta magát, október 5-én búcsút vett feleségétől, Csonka Klárától, befogta a két lovat, s a menekülők közé sorolt, miután néhány heti hideg élelmet bepakolt a kocsiderékba. Martonosi szerb ismerőseitől barátságos fenyegetéstől felokosítva kelt útra. Dunántúlról április végén tért vissza falujába. A vérbosszú habja addig elpárolgott. Az egykori bírónak egy-két beidézésen kívül nem esett bántódása.

A martonosi magyarok mészárlásának értelmi szerzői Putnik Zivojin, Grubanov Mita, Beljin Durics, Congradac Ljubomir, Milo nevű mészáros stb. voltak, végrehajtói pedig Petric Dusko, Bajic Svetozár és fia Milos, Kretin Vljako, Kojic Dragomir és még sokan mások a fiatalok közül. Közülük az egyik fiatalember szívbajt kapott a kivégzés rémes látványának a hatására. Ugyanis a lemészároltak között voltak olyanok is, akiket nem ölt meg mindjárt a golyó, és sírva könyörögtek hóhéraiknak, lőjék őket agyon, ne temessék el őket élve. Ez a mészárlás is nyilvánvalóan háborús bűn volt az adorjáni, a temerini, a moholi és bezdánihoz hasonlóan, habár sem értelmi szerzőit, sem végrehajtóit nem vonták felelősségre a gyilkosságokért.

Egyes felelőtlen szerb elemek Martonoson is nagyarányú tömegmészárlást terveztek, kevesellették a 24 halottat. A Tisza-parti komphoz hajtották munkára a férfilakosságot, hogy ott egy bizonyos munka elvégzése után a Tiszába lövöldözzék őket. A kompnál orosz katonák is voltak.

Az egyik kirendelt martonosi polgár, Laskovicz nevezetű,

aki az első világháború alatt orosz hadifogságba esett s a Szovjetunióból jó orosz nyelvtudással tért haza, most beszédbe elegyedett az oroszok parancsnokával. Ez a tiszt megkérdezte Laskoviczot, miért olyan csüggedt szomorúak a szeme előtt tevékenykedő magyar munkások. Az oroszul tudó martonosi ember elmondta, elárulta, az ő társai nem alaptalanul hiszik azt, hogy kísérőik, őrzőik ma a munka végeztével valamennyiüket a Tiszába tervezik géppisztolyozni.

Ez az emberséges orosz tiszt elsőbb nem akarta elhinni a szomorúságnak ezt az okát, de aztán a szerb fegyveresekkel beszélgetve megértette, hogy a magyarok félelme nem alaptalan. Akkor aztán a legszigorúbb paranccsal – holnap ellenőrizni fogom! – meghagyta a szerbek vezetőjének, hogy ne merjenek ártani a martonosi magyaroknak. Jelentéstételre kötelezte a szerb nacsalnyikot, hogy minden magyar sértetlenül hazatért – különben őt löveti agyon.

A kis öldöklés után így maradt el a tömegmészárlás Martonoson. A vértanú martonosi huszonnégyek névsora:

1. Bárány Ferenc, földműves
2. Fejős Ferenc, rendőr
3. Forró Lajos, hentes
4. Gruik János, rendőr őrzető
5. Holló Ferenc, asztalos
6. Horváth Gergely, rendőr
7. Horváth Miklós, napszámos
8. Józsa Károly, szabó
9. Kéri János, rendőr
10. Koncz István, napszámos
11. Lendvai Antal, munkás
12. Nagy Gábor, közs. pénztáros
13. Ozsvár Péter, munkás
14. Püspök János, földműves
15. Sáfrány Kálmán, rendőr
16. Sörös János, községi bíró
17. Sörös Sándor, rendőr
18. Szabó Antal, rendőr

19. Szarapka Péter, földműves
20. Takács László, kosaras
21. Török István, földműves
22. Török János, halász
23. Varkulya János, rendőr
24. Werner Mihály, apátplébános

ZENTA

1919 után a Gyepszélén túl a szélső házsor és a temető mellé néhány újabb házsort építettek. Szerbiai telepések jöttek ide lakni, pár ezer ember, dobrovoljácok. Negyvenegyig sokan megtanultak közülük magyarul.

Amikor a magyarok bevonulnak a városba, a dobrovoljácok közül néhányan úgy gondolják, itt, ebben a városrészben kell megvédeniök Jugoszláviát. Ötvenketten életükkel fizetnek a helyzet időszerűtlen megítélése miatt. (1946-os szerb adat.)

Burány Nándor zentai származású író így számol be *Összeroppanás* című könyvében azokról a napokról, hetekről, amikor a Vörös Hadsereg nyomán partizánalakulatok szállják meg a várost:

„Kellett ez nekünk” – mondogatják az emberek – a negyvenegy fordulatra gondolva. – Jobb lett volna, ha nem is jönnek, olyan jól megvoltunk egymással. A bosszútól félnek az ártatlanok is, a bosszú nem válogatja áldozatait...

...Alig múlhat két óra (44. X. 8.), amikor meglátják a folyó felől jövő és a város másik széle felé tartó szovjet katonákat. Az emberekben megreked a szó, talán a lélegzet is... Gyalog jönnek, kis csoportokban, kettesével, vállukon a golyószóró, szelídek látszanak, megnyugtató a látvány, mint ha otthon lennének... Egy csoport kiment a komphoz, virágcsokorral várták őket... Végtelenül kellemes az első benyomás. Semmi sem igaz abból, amit a vöröskatonákról a propaganda terjesztett... A fojtott hangulatba beszűrődik a reménység levegője.

Reggel mesélik, kinek a lakásába törtek be az éjjel, kinek a feleségét erőszakolták meg, az emberre ráfogva a puskát, az asszonyt leteperték a földre, sáros bakancscsal befeküdtek a tiszta ágyakba. Újabb és újabb részletek: elviszik az ágyne-műt, az órát, a kocsiból kifogják a jobb lovat... Apád a nagykapu bejáratánál gondosan elsimítja a keréknyomo-kat...

A városháza alatt pince. Megtelik a börtön. Háborús bűnösökkel... Egy tompai nagybátyád a börtönben ül. Te hordod neki az ebédet... Egy elmenekült gyilkos feleségét és tizenöt éves gyönyörű kislányát a hatóságok beidéztek, és né-hányszor ki is hallgatták őket, utána mind a ketten felakasz-tották magukat... Egy nap aztán visszaküldik az ebédet. Kiürült a börtön. Eltűntek a rabok.

A tanyasi rokontól mégis megtudjátok, hogy megvan, él... hogy vigyétek tovább az ebédet. Véletlenül maradt életben ő, meg két társa. Borzalmas éjszaka. A pincéből felvezetik őket az irodába, felveszik személyi adataikat, levetkőztetik és szakadatlan verik őket, dróttal összekötik hátul a kezeiket, majd összefűzik egyiket a másikkal. Állítólag a dobos meg a jegyző volt a legvadabb. ...Három tompai rab egymás mel-lett. Egyik megerzi, hogy harapófogó vágja el kezén a drótot, az örök nem veszik észre, részegek, kihajtják őket, vaksötét az utca, havas eső esik, eloldják egymást, s a három meztelen ember fut, amerre lát a vak éjszakában. Egyik ismerősehez menekül, rongyokat szed magára, kerítéseken mászik kereszt-ül, egy tyúkólban várja meg a reggelt, majd agyonfagyva beszél a házba, azok rendőrért mennek...

Néhány hónap múlva... A város északi részén vasúti töl-tés, fölvezet a hidra. Most katonák, hadifoglyok meg polgá-rok dolgoznak itt, pontonhíd épül, s hozzá alacsonyabb töltés. A hidtól északra a folyó mentén hosszú lövészárók húzódik, a leventék ásták, mikor még a város védelmére számí-tottak. A hídépítők el-elkészülnek, odább mennek vizelni, ez-az, s így döbbennek rá a szörnyű sejtelemre, itt agyonlőtt halottak fekszenek, „egyiknek a keze feje, másiknak a lába

maradt ki a betemetett lövészárokból”. (Burány Nándor: Összeroppanás, Novi Sad, Forum 1968. 135 p.)

Burány szövege mindössze két helyen szorul kiegészítésre. Az első a kompnál történt virágcsokros fogadtatáskor, a virágot átvevő tiszt szinte ugyanazzal a könnyed mozdulattal lecsatolta a bájos, szerbül beszélő leány csuklójáról a karórát.

A második pontosítás: az elfogott és megkínzott foglyokat, szám szerint 64-et november kilencedikéről tizedikére virradó hajnalban kísérték a híd lábához, s egy részüket a Tiszába lőtték, s talán fele akadt el a híd alatt, akiket az úgynevezett lövészárkokba földeltek el.

*

A vajdasági 8. rohambrigád még a katonai közigazgatás előtt érkezett Zentára. Kimondták, hogy a németeket el kell kergetni. Büntetteik után a németekkel nem lehet egyazon országban élni. A magyarok ügye még nem volt eldöntve. Valószínűleg ugyanaz lesz az álláspont, mint a németekkel. Ezért a magyar nem lehet tagja a népfelszabadító bizottságnak. Kimondták, hogy a magyar nyelv nyilvános használata tilos. Szóba került a magyarok kitelepítése is.

Háborús bűnösként vagy száz embert lefogtak. Ha akadt bátor, szabadon mozgó s befolyásos ember, aki egyik-másik fogolyért jót állt, azt ki tudták szabadítani.

Egy leginkább önjelölt s rögtönzött rögtönítélő bíróság november 9-én este 64 zentai polgárt halálra ítelt.

Az OZNA parancsára, melynek vajdasági vezetője akkor Petar Relics volt, egy osztag katona érkezett aznap Beccséről, hogy végrehajtsák a rögtönzött ítéletek alapján a kivégzéseket. Valószínűleg csatlakozott a kivégzőosztaghoz a zentai népőrség néhány tagja is, akik ismerhették áldozataikat.

K. S. szemtanú Zentáról: „A zentai híd alá és a fürdőházhoz hajtották őket, térdig érő vízbe, s golyószórókkal kaszálták áldozataikat. Amíg csak valaki mozgott, lőttek.”

A véletlennel köszönhető, hogy a háborús bűnösök fölött ítélkező szabálytalan bizottság okmányt szerkesztett vérszomjas döntéséről: a rendezetlen levéltári hulladék hatvanöt ártatlan zentai polgár halálos menetlevelét tartalmazta:

1. Für Mátyás, Zenta, 59 éves
2. Szabó Imre, Zenta, 1913
3. Dudás Péter, Zenta, 1889
4. Kovács István, Zenta, 1900
5. Ilovszki Ernő, Zenta, 1911
6. dr. Sas Lajos, Csóka, 1910
7. Czeles András, Zenta, 1892
8. Döme Albert, Zenta, 1910
9. Hagymás Gábor, Zenta, 1880
10. Janek Aladár, Óbecse, 1911
11. Guelmino Sándor, Zenta, 1890
12. dr. Ferenci Antal, Zenta, 1882
13. Johanis Kálmán, Zenta, 1905
14. Kesérling Sándor, Módos, 1897
15. Polyákovics Iván, Zenta, 1886
16. Lukács Károly, Zenta, 1915
17. Halász Sándor, Zenta, 1892
18. Puskás Mária, Zenta, 1900
19. Hangya Kálmán, Zenta, 1872
20. Boka Pál, Zenta, 1897
21. Vecseri Lajos, Zenta, 1902
22. Baráti István, Zenta, 1900
23. Döme Tamás, Zenta, 1904
24. Nagy János, Zenta, 1901
25. Piszár István, Zenta, 1915
26. Varga Illés, Zenta, 1899
27. Boros János, Zenta, 1903
28. Berkes Pál, Zenta, 1898
29. Kuklis István, Zenta, 1908
30. Kovács Péter, Zenta, 1891
31. dr. Felsőhegyi András, Zenta, 1886
32. dr. Balogh Károly, Zenta, 1880

33. Hesz József, Csantavér, 1890
34. Mihalesz György, Zenta, 1906
35. Tóth Miklós, Zenta, 1881
36. Tóth Mihály, Zenta, 1872
37. ifj. Tóth Mihály, Zenta, 1910
38. Nagy Pörge Illés, Zenta, 1886
39. Toldi János, Zenta, 1898
40. Huszár Bálint, Zenta, 1886
41. Vass Nándor, Zenta, 1892
42. Tóth Katona Illés, Zenta, 1884
43. Marton Franja, Zenta, 1905
44. Sándor Jenő, Zenta, 1886
45. Halász Jenő, Zenta, 1912
46. Lakatos Gusztáv, Zenta, 1910
47. Motynek Elek, Zenta, 1910
48. Tóth Szegedi Péter, Zenta, 1914
49. Sic Lénárd, Románia, 1902
50. Hadvány D. Károly, Zenta, 1883
51. Imre Ferenc, Szeged, 1909
52. Boros Géza, Zenta, 1915
53. Nagyabonyi István, Zenta, 1906
54. Molnár Gábor Béla, Zenta, 1900
55. Meszkanov Vaszilije, Harkov, 1898
56. Zsiga Pál, Zenta, 1896
57. Magyar János, Hódmezővásárhely, 1912
58. Bencsik Lajos, Zenta, 1904
59. Kalámár István, Zenta, 1890
60. Vass Pál, Zenta, 1896
61. Lálics Imre, Zenta, 1890
62. Lakatos Vince, Zenta, 1908
63. Piszár Péter, Zenta, 1903
64. Szollár János, Zenta, 1899
65. Dukai Lukács, Zenta, 1883

A háborús bűnök és bűnösök bizottságának tagjai: Stojkov Aleksander s. k. és Milicev Dusan s. k.

Az okmány hitelül: Petar S. Senic s. k. P. H. Zenta, NFSZB

ADA – AZ ÉLET HÍDJA

A magyar katonák és csendőrök elvonulása után, de a Vörös Hadsereg megérkezése előtt az adai szerbek megszervezték a bosszúállást a 41-ben életét veszített 17 szerb orvlövész emlékére. Latolgatták, hogy legalább tiszszeresen kellene venni kárpótlásul a magyar életet. Még az oroszok megérkezése előtt a csaknem kétszázra menő elfogottak közül mintegy tizedelésként tizenhat személyt kivégeztek, s a többenél is egyszerű éheztetés és válogatott kínzások által megalapozták a túlvilág áhítását.

Gere Vince plébánosnak fülébe jutott, újabb névsorokat szerkesztenek az adai szerb fanatikuskok. Az orosz katonák érkezése megóvta őket a hamari és újabb véres cselekedetektől. Ám hogy minden további vérontásnak elejét vegyék, annak módját a plébános találta ki: észrevette, hogy a Bánáttal való összeköttetés szilárdítása végett az oroszok állandó hidat akarnak létesíteni a Tiszán a régi híd tájékán, amelyet a szerb hidászok 1941-ben egy vélt háborús visszavonulás keretében felrobbantottak.

Ennek a robbantásnak nem volt sok háborús értelme, mert a magyar hatóságoknak – nem rendelkezhetvén Bánát fölött – nem okozhattak érzékeny kárt vagy hátrányt. Ezekben a napokban, hetekben Gere Vince ötlete révén életmentő előnyt és hasznot jelentett a hídroncs.

Gere plébános felajánlotta a munkacrőnek és az építőanyagoknak szűkében lévő illetékes orosz parancsnoknak, tábornoknak, akivel francia nyelven szót értett, hogy kétezer adai magyarral heteken belül megépít egy, a pontonhídnál szilárdabb, még egy esetleges jégzajlást is elviselő hidat, ha az orosz parancsnokság jóáll az adai magyarok élet- és vagyonbiztonságáért. Szerencsére három alkalmas, Adára húzódtott magyar mérnök tanácsai birtokában tárgyalt az orosz hadtestparancsnokkal, aki örömmel fogadta a gyakorlati és igen olcsó ajánlatot. Hiszen az ellenszolgáltatás részéről „mindössze” az volt, hogy a szerb lakosság újdonsült proletár vezetői lelkében útját szegte minden vérgőzös gondolatnak.

Mire az oroszok továbbvonultak s a híd elkészült – sok környéken letarolt fasorból –, már az öldöklés szokásában szelidebb idők következtek el.

És a plébános tekintélye, népszerűsége is megszilárdult, helyreállt újra. Minthogy a rövid, negyedfél éves magyar uralom idején is bizonyos tekintélyt alapított magának a szegényebb néprétegek körében azzal, hogy népkonyhát szervezett a Szent Teréz egyházközség keretében, védelme alatt. S ebből a rendszeres étkeztetésből nem zárta ki a rászoruló szerb családokat sem.

Az adai magyarok ily módon mentesültek az életveszélytől s az egyébként érvényesülhető zaklatásoktól.

Szinte sorsszerű a különbség, amint az ortodox gyűlölködés, gyűlölet a szomszédos falvak katolikus papjaival bánt.

MOHOL – A FÖLDIGÉNYLŐK HALÁLA

A magyar többségű nagyközség többezres föld nélküli népességét az 1920-as birtokreform alaposan megapasztotta: a szerb nincstelenek földet kaptak, ám a magyarok közül csak az a néhány család, aki hajlandó volt áttérni a pravoszláv vallásra.

Pedig föld még maradt volna az agrárproletár magyarok nagy részének is, hiszen három új tanyafalut szerveztek, építettek a hatóságok Mohol közelében a betelepített monte-negróiak, crnagorácok számára.

Amikor 1941 áprilisában a magyar honvédség bevonult Moholra, ennek a három crnagorác-dobrovolyjac telepnek – Nyegosevónak, Milcsevónak, Szveticsevónak – lakosai nem hogy nem lövöldöztek a magyar katonákra, hanem jó vagy alkalmasnak vélt okkal tenyérnyi piros-fehér-zöld kokárdákat tűztek a mellükre. A bevonuló katonák illő barátkozással viszonzták ezt a barátságos-békés fogadtatást.

Néhány nap múlva azonban a helyét elfoglaló és munkához látó magyar csendőrség utasítást kapott, hogy a szerb telepeseket ki kell lakoltatni házaikból, s vonatra ültetni őket

csekély csomagjukkal. Topolyán keresztül vissza kell őket toloncolni ősi hazájukba.

A moholi agrárszegénység, Újfalu népe úgy érezte, elérkezett régi földiségének kielégítése, elfoglalta, rövid úton megszállta az elhagyott három telepés falut, már csak azon a címen is, hogy a sebtében le nem öldösött, hátramaradott lábasjóságokat megétessék, megitassák.

A moholi magyarokat azonban néhány nap múlva nagy, csapásszerű csalódás érte. A csendőrök újabb parancsot kapván, a megszokott szigorral, keménységgel elűzték őket alig belakott hajlékukról, visszaköltöztetve őket mohol-újtelepi szegényparaszti viskóikba.

Ez a ki- és visszatelepítés sokkal több erőszaktétellel járt, mint a magyar kokárdás dobrovoljácok eltávolítása.

Miért kellett megtagadni a moholi magyarok földfoglalását? Mert a hatóság helyet kívánt csinálni a Bukovinából érkező székelyeknek. Nyegosevóra istensegítsi székelyek települtek négyszázan, kis falujukat Istenáldásának keresztelték. Régi községük s a jó föld miatt.

A moholi szegény magyarok az elkövetkező negyedfél esztendőben is tetteges hadilábon álltak a magyar csendőrséggel s egyáltalán a kormányzó államhatalommal. Következésképp amikor Szálasi nyilaskeresztes agitátorai, szervezői eljutottak Moholra s megismerték az ott való szegényparasztok fájalmát és többszörös megcsalattatását, földet ígértek nekik, ha belépnek a nyilaskeresztes pártba, az úgynevezett Hungarista mozgalomba. A beiratkozáson túl semmi egyebet nem tettek, úgy vélték, ez a lépésük egyenértékű lesz néptársaik hajdani görögkeletisége vállalásával.

Vesztükre: 1944-ben föld helyett halált kaptak. A helybéli szerbek játszi könnyedén megszerezték a nyilaspártiak névsorát, s megtámogatva a visszatérő dobrovoljácok dühétől, családostul a földbosszú áldozataivá váltak.

1944 októberében, novemberében szervezeten folyt a magyarirtás. Alakult egy iratokat s bosszúókokat kereső észcsoport. Ezek üléseztek és határoztak. Velük érintkezésben a szervezők mozgékonyabb és fiatalabb értelmiségi iparos in-

tézkedő csapata tevékenykedett, vér az ő kezükhöz sem tapadt. A begyűjtési, verési, kínzási és kivégző alja munkát a bosszúszomjas meg haszonleső, fosztogató, kegyetlen hajlamú aljaszerebekre bízta. Az efféle gyarló hajlandóságot idő és alkalom szerint minden idő, hely, nép kitermel, előhív.

Több mint nyolcszáz embert szedtek össze.

A vérszékelység a tűzoltólaktanyában hozta ítéleteit. (Itt régebben csendőrlaktanya is volt.) Sorra maguk elé citálták, vonszoltatták a megöleendőket, kiknek fejére olvasták a vádat, vélt vagy való bűneit. Akinek feje fölött a hajdani pálcatörés helyett egy gyufaszálat roppantottak ketté, azt halálra ítélték és a Hármaskönyv iskolába vitték, ez olyan siralomházféle átmenőhely volt a kivégzés előtt.

A tűzoltólaktanyában hétszázhatvan gyufaszálat törtek ketté.

Természetesen – (természetesen?) – nemcsak a nyilas párttagokat ítélték halálra, hanem mindenkit, akinek haragosa, ellensége volt a magyarok közt, vagy akinek javaira fáj a foga a „bírák” közt valakinek.

A szerb közösség haragját vonta magára például Varga Lajos plébános. Az volt az elv, hogy kivégzés előtt hosszan gyötörni kell a foglyokat. Heteken át tartó kínzások között még arra is jutott idejük a foglároknak, hogy egyik-másik ellenségük hátából szíjat hasítsanak. Ennek a véres módszernek szenvedő tanúja Hambalgó Jóska.

De nemcsak férfiakat, 16–20 éves lányokat is halálra ítélték, mert rajta volt nevük ama pártlistán. Csak a legelkeseredettebb ember- és férfifantázia a megmondhatója, ezekkel a leányokkal mit művelhettek utolsó óráikban gyilkosaik.

A tömeges kivégzésre kiszemelt napok egyikén különös, szinte érthetetlen határozat született meg az ítélezők fejében: meg kell borotválni a halálba indulókat. Mi volt ez? Hiú reménykeltés a halálraítéltekben, vagy a túlvilágra szánt higiénikus gesztus?

Összegyűjtötték mind a hat helybéli borbélyt, segédestül, akinek még maradt efféle, szerszámostul. Ezek álló nap pacsomagolták, beretválták a hetes szakállakat. Olykor siettékben

bizony fájdalmat okozva az ingyencunsaftoknak ott a Hármas iskolában, képletes siralomházukban.

A moholi borbélyok aznap hatszáznál több férfit számoltak össze szakálltalanítás közben.

Csoportokban alkonyattal hajtották aztán ezeket a frissen borotvált embereket a Tiszára, ott levetkőztetve a vízbe golyószórózták őket.

A kivégzőosztag egy része biztonságosabbnak érezte a szárazföldi megsemmisítést. Erre kínálkoztak az osztovai homokbánya gödrei.

Az elhantolási munka is könnyebbnek ígérkezett a fővnyes talajon. Azzal nem sokat törődtek akkor, hogy a Tisza magas vízjáráskor gyakran elönti a homokbánya mélyebb részeit.

Akiket a halálmenetekben levetkőztettek, azoknak nemigen nyílt alkalmuk a menekülésre. Mégis akadt vagy három legény, akik az összedrótozott helyzetből magukat megszabadítva méztelenül el tudtak futamodni az éj sötét derengésében félig részeg őrizőik, kísérőik elől. Ezek között a bátor és szerencsés megmenekülők között volt az a bizonyos Hamalgó József, akinek hátáról három szíjat metszettek kínzói. Megmenekült, s fényképet is készítettett szíjhiányos hátáról.

A hátramaradott magyarok körében az a hit él, hogy a halálos ítéletek erőszakolásában és kimondásában Zamunovics Konstantin igazgatót terheli a legnagyobb felelősség. A halálos ítéletek meghozatalában két moholi ügyvéd buzgólkodott önkéntes vérbíróként: Premisláv Radovics és egy Karakas nevű. Ők döntöttek újra és újra úgy, hogy a magyarokat kivégzés előtt minél hosszabban kell kínozni.

Különös emlékezetre méltó Varga Lajos plébános tragédiája. Gyufatöréskor azt olvasták fejére bűneként, hogy virágcsokorral üdvözölte a bevonuló magyar honvédeket, meg hogy a felállított honvéd hősi emlékmű előtt magyar állami ünnepeken hazafias beszédeket mondott, s ott részt kellett venniök azoknak a szerb értelmiségieknek, akik egzisztenciális kényszerítés nélkül nem mentek volna a honvédszobor tövébe. Varga Lajos egyébként politikával nem foglalkozott,

a faj-, tehát szerbgyűlölet távol állt tőle. Magyarsága miatt fogták hát el és kínozták meg. Egyéb kínvallatásokon kívül mind a húsz körmét izzó harapófogóval letépték.

A plébános édesanyja egy befolyásos szerb ismerőse révén kieszközölte, hogy fiával a plébánián találkozhasék a kivégzés előtt. A Hármaskolától tízpercnyi járásra lévő plébánia rövid útját csak órányi vánszorgással s támogatással tudta megtenni. Vérző lábujjai miatt mezítláb. Arca és feje kékre-zöldre volt verve.

E „kirándulás” után a fegyveres örök megtaposták Varga Lajost, hasát felfakasztva ölték meg. Holttestét targoncán tolták ki még aznap éjjel halálra ítélt társai a homokbányába.

Istenáldása székelyei a későn kapott menekülési felszólításra elindultak, akit az úton ért a végzet, kit Jarek internálótáborában.

Szenvedéseiket, halottaik nevét még nincs, aki összegyűjtse.

PÉTERRÉVE

„Péterrén 1944. október hónapban, amint a magyar csapatok harcolva visszavonultak és kiürítették a falut, úgy dél előtt 10 órakor, már egy óra múlva bejöttek a partizánok. Ez egy vasárnap volt, és másnap, hétfőn, kezdték összeszedni a magyarokat, nőket és férfiakat egyaránt. Először a magyar uralom alatti rendőröket, kb. ötöt-hatot. Ezután kezdték összeszedni a civil lakosságot. Vermes János sógoromat, 30 éves volt, a plébánost, Takács Ferencet, Koncsik János juhász. Szám szerint úgy ötszázan lehetnek. Ezek egy részét ismeretlen helyre hurcolták, soha nem jött hír róluk. Úgy 60–70 embert a Tisza partján lőttek agyon, mindig éjjel. A hullákat a Tisza-parton volt elhagyott katonai lövészárkokba temették. Ezt a lakosok hozzátartozóikat keresve kiásták, de elszállítani és eltemetni nem tudták öveiket, mert a partizánok észrevették a kihantolást, és a holttesteket a Tiszába dobálták.

Jelen voltam katolikus papunk kivégzésénél, mert kihirdették, hogy a főtéren fontos rendeleteket fognak felolvasni és kötelező ott lenni. Papunk országgyűlési képviselő is volt. A kivégzés vasárnap délelőtt tizenegy órakor történt, nagymise után. Esperesplébánosunkat, Takács Ferencet papi reverendában, hátrakötött kézzel kísérte 15 partizán. A templommal szemben álló akácfához vezették, még a szemét sem kötötték be, ott a falu szeme láttára öt partizán agyonlőtte. Egyik kivégző partizán, név szerint Vlasztan máig ott lakik a faluban, az állatorvossal jár, az oltásoknál segít. Ismerem azt a partizánt, aki az esperes úr kivégzése után még odament és saját pisztolyával a fejébe lőtt kettőt. Ezt Vitamírnak hívják, az óbecsei városházán tisztviselő. Koncsik Jánost is a főtéren végezték ki, nyilvánosan. (Molnár Lajos, 1928)”

„Én is Péterrévén laktam, amikor a magyarok feladták. Ez október 8-án vagy 10-én volt.

A partizánok előbb a rendőröket meg a papot fogták el. Teleki István volt katonajegyzőt, Fürtös Jánost és feleségét, Kristóf Kálmán vezető rendőrtisztet, Kelemen Dezső volt tanító-leventeoktatót, Helényi Dezső mészárosot és hetedhónapos állapotos feleségét, Buzogány gazdálkodót, Becsei Pétert fiával együtt fogták el. Egy Tüske nevűt az utcán lőttek agyon. Körülbelül 500 magyart gyűjtöttek össze a csendőrlaktanya pincéjébe, onnan aztán nyomtalanul eltűntek.

Engem mint 15 éves leventét 1944. július-augusztusban kirendeltek a Tisza partjára az erdő mellé védőállásokat, lövészárkot ásni. A partizánok ezekbe a sáncokba lőtték az oda kihurcolt magyarokat. Tiszai halászok egy hullát találtak a vízparton, Kelemen Dezsőt ismerték fel benne. Deli Andrástól hallottam, ő a parton lakik, ő látta, amikor a partizánok Kristóf Kálmánt élve akarták belefojtani a vízbe. Térden állva könyörgött, ne így végezzék ki. Ekkor kegyelemből egy csónak végére állították, úgy lőtték a Tiszába. (Nagy István, 1929, Kevevára)”

Egy szerb csendőrt tűzharcban lőtték agyon a bevonuló magyar katonák.

A magyar kémelhárítók kezébe került kommunista- és kémgyanús 35 személy közül 21 volt magyar, 9 szerb, 3 zsidó és 2 szlovák.

Takács Ferenc apátplébánossal egy időben mintegy száz péterrévei magyart gyűjtöttek be a partizánok. Ezeket az iskolaépületben 3–4 napig étlen-szomjan tartva gyötörték, kínozták, majd a Tiszára hajtották őket, s ott agyonlőtték, kit a vízbe, kit a part menti, leventék által tavaly kiásott lövészárkokba. Ezután kitakarították az iskola termeit, a véres szalmát összeszedték, elégették, s valami gonosz pedantériával új szalmát szórattak fekvőhelyül az újonnan begyűjtött ártatlan magyar férfiaknak, akiket ugyanúgy véresre kínoztak, mint az előttek szenvedőket és halálba küldötteket.

A helyi szerb lakosság gyűlölete az erősen magyar érzelmű katolikus pap, dr. Takács Ferenc apátplébános ellen hangolta a bosszúálló partizánokat. Elsők között került kezükbe a pap, s beteges hajlamú partizánok a reverendát lehúzva róla már az első naptól kezdve az egyházi ember nőtlenségét fogadott nemi szervét célozták meg gyöttrésük eszközével. Elsőbb harapófogóval próbálkoztak, de mivel hosszas kínzásra szánták magukat, a közeli kovácsműhelyben izzított vasdarabbal naponta kétszeri nekifogással égették makkjától kezdve Takács himvesszőjét gyötrelmes részletekben.

Amikor november 19-én, Szent Erzsébet napján a templomtérre parancsolták a falu katolikus népét, az ismét reverendába bújtatott plébános alig vánszorgott az átszenvedett testi csonkítás miatt. Támogatni kellett.

A templom falához kísérték, ott lőtték agyon, hívei szemé láttára.

Volt ebben a testi kínzásban az idegen vallás gyűlöletének, a katolikus vallás különbözőségének (hogy ugyanis miért nem tűri a római egyház a papi házasságot) megbüntetése, megbosszulása. Halálra ítéltése, halálba küldése annak a személynek, aki nézetük szerint a nőtlen minőségben esetleg magasabb rendűnek tarthatja magát, nemcsak mint magyar, ha-

nem mint lelkész is. Mára már kideríthetetlen, hogy a helyi ortodox papnak mekkora gyűlöletrésze lehetett katolikus paptársa kínhalálában. Bizonyosan mondhatni, tudván tudott a huzamos gyöttréséről, s nyoma sem keletkezett lelkében a krisztusi szolidaritásnak.

A titokban végzett évtizedes papi adatgyűjtés – Bacsko Petrovo Szelon – Péterrévén 1941-ből négy, magyar katonaság által okozott szerb veszteséget jegyzett fel, szerintük a magyar kémelhárítók hat péterrévei személyt vettek őrizetbe, viszont megközelítő pontossággal mintegy 600 péterrévei magyar férfi vált a szerb megtorlás áldozatává.

CSUROG: AZ UTOLSÓ MAGYARIG

„1941 őszén a kukoricásban megbúvó partizánok meglepték, lefegyverezték s levetkőztették a csurogi csendőrzárort, és a közeli tanyában felnyársalták (karóba húzták) a két megköztözött férfit.”

A m. kir. vezérkari főnök bírósága 1943. december 14-én 869 csurogi szerb lakos kivégzésével vádolta Feketehalmy-Czeydner altábornagyot és bűnöstársait. Különös módon az 1946-ban Újvidéken közzétett, hivatalosnak mondható jugoszláv összegzés „mindössze” 756 személy elveszejtését tartja számon. Lehetséges, hogy a szerb halottszámlálók a zsidó származású áldozatokat nem tartják említésre méltónak.

Azt mondják, a csurogi szerbek voltak leghangosabbak abban a küldöttségben, amely Titótól hozzájárulást kért arra, hogy falujuk magyar lakosságát az 1942-ben elszenvedett szerb veszteség megtorlásaként eltüntessék az élők sorából. Erre a szándékukra megkapták a legfelső engedélyt.

Október 23-án ünnepelték a faluban az oroszok és a szerb partizánok bevonulását, és nyomban megkezdték a magyarok összefogdosását és irtását.

A felnőtt férfiakat válogatás nélkül, legtöbbször már otthonukban lőtték agyon. Gyakran még a lőszert is sajnálták tőlük, a konyhákban talált réz mozsártörökkel tarkóúttal

ölték meg a házigazdát, s ezeket a háznál gyilkoltakat később kivégzendő magyarokkal rakatták kocsira, a dögtemetőben történő elföldelés végett.

De mégis tettek különbséget a bosszúállók magyar és magyar között: akinek rovásán valami büntetnivalót találtak, azt különleges módon pusztították el.

Kegyetlen példaként említhető az a házaspár, aki 43-ban nem engedte férjhez szerb fiúhoz leányát.

Az összekötözött házaspárt lovak hámmistrángjára akasztották, és vágatva addig vonszolták őket a falu hosszán fel s alá, amíg valósággal térdig koptatva lábukat ki nem szenvedtek.

Akikkel nem végeztek elfogatásuk helyszínén, azokat a községháza raktárhelyiségébe, az előjárósággal szembeni iskolába s a Hangya közeli gabonaraktárába gyűjtötték, s három-négy héten át éjjelente egyenkint szólították ki a soron következőket, ők aztán többé nem tértek vissza. Sírjuk leginkább a Tisza lett, vagy valamelyik tömegsír a dögkút környékén. Ezeket a feltételezhető csurogi tömegsírokat máig sem engedték felfedni, hiszen a községnek nem maradt emlékezni és gyászolni kész magyar lakossága.

Talán kétezer bűnösnek minősített magyart végeztek ki a helyszínén, a maradék, többnyire asszony- és gyermeknépet Jarekre hurcolták táborba (lágerba) vagy a távolabbi Gajdobrára, magyar néven Szépligetre, a táborrá alakított sváb faluba, Schönauba.

Szerencsésnek mondhatták magukat azok a fiatalok, akik a környéken meghirdetett felhívásnak eleget téve jelentkeztek a Petőfi brigádba. Utóbb azonban rájöttek a szervezők, hogy a 65 csurogi regrutajelölt nem méltó arra, hogy a németek ellen harcoljon. Az ő gyötörtetésük is utóbb Gajdobra nélkülözéseibe torkollt.

Egy csurogi család sorsán keresztül tekintsünk be a magyar történelem, magyar néptörténet fekete napjaiba, egy 53 éves orvosnő levele által.

„Csurogon születtem 1937-ben, ott éltem 1944-ig, ha jól tudom. Évszámokat nem tudok pontosan, de sajnos már nincs kitől megkérdezni, édesapám 10 évvel ezelőtt meghalt.

Végre szólhatok ezekről a dolgokról, eddig ezt nem tehetük, soha, senkinek nem beszéltem róla. Sem a férjemnek, de még a fiamnak sem, pedig ezek a tragédiák még mindig kihatnak az egész családra.

Apám szüleit kivégezték 1944-ben a saját házukban, Csurogon. Nevük: Balogh István és Péter Julianna. Kivégzésük történetét az unokabátyáim el tudják mondani.

Kivégezték apám bátyját, Balogh Pált brutális körülmények között. Erre emlékszem, hogy mesélték anyámék, hogy előző nap kidobolták a községben: holnap lesz a községház előtt a kivégzés, azok a hozzátartozók, akik végig akarják nézni, odamehetnek.

Ennek a nagybátyámnak a fiai Telecskán élnek, bőven tudnak mesélni. A felesége tavaly halt meg. Kivégezték anyám öccsét, Szerda Istvánt, szintén brutális körülmények között.

A mi sorsunk úgy alakult, hogy 1944-ben egy hideg, téli napon berontott a házukba négy vagy öt fegyveres alak, ráordítottak anyámra (apám nem volt otthon, katona volt), három perc alatt hagyjuk el a lakást és menjünk az utcára. Ekkor négyen voltunk testvérek, az öcsém karonúló csecsemő volt, én voltam a legidősebb, 6 éves.

Még ez éjjel marhavagonokba raktak minket, erre is emlékszem, nagyon hosszú sor volt az utcán, az összes magyar.

Ezután lágërba vittek Járekra. Ott voltunk, ha jól emlékszem, 9 hónapig. Na, itt aztán hulltak az emberek, mint a legyek. Anyámék úgy mondták, több mint a fele meghalt. Lovas kocsival hordták ki a halottakat egy dögkútba. Teljesen só nélküli kukoricakását adtak enni. Sem szappan, sem víz nem volt, a tetvek ettek minket. Mi úgy éltük túl, hogy volt ott egy nagynénénk, ő éjjelenként kiszökött a határba krumplit, sárgarépat lopni.

Amikor kiszabadultunk a lágërből, úgy néztünk ki, hogy

az auschwitziek kövérek voltak hozzánk képest. Rongyokban, soványan ott álltunk, és azt mondták, mindenhová mehetünk, csak haza nem. A házainkba akkor már lakókat telepítettek a hegyekből.”

Szólnunk kell a derék római katolikus plébános tragédiájáról.

A partizánmozgalmat a sok esetben célját tévesztett kezdeti magyar katonai fellépés sem tudta megszüntetni, mint tudjuk.

A kémelhárítás továbbra is kereste a maradék vagy éppen újból beszivárgó partizánokat és támogatóikat. Egy alkalommal, hosszas nyomozás után, mintegy húsz személyt szedtek össze a csendőrök, közöttük a görögkeleti pópát, akinek fia partizánság gyanújába keveredve elmenekült. A gyanúsított szerbeket a rögtönbíráskodás halálra ítélte a szerb pópával együtt.

Dupp Bálint római katolikus plébános azzal állt a bírák, illetve a kivégzéshez készülő osztag elé, hogy ha a fiú magatartását halállal sújtandó bűnnek tekintjük is, a fiú helyett az apát büntetni nagy és végzetes emberi, politikai hiba lenne. „Ha őt kivégzik, engem is végezzenek ki, mert közöttünk barátság volt eddig, s a magyar katolikusok megmaradása forog kockán...”

A plébános fellépése többórás zavart okozott a katonai igazságszolgáltatásban. Telefonálgatások kezdődtek, a katolikus hívek papjuk köré sereglettek, érezték az ortodox lakosság támogató rokonszenvét, de hiába, mert amíg Duppot további alkudozás végett elhívták a zsablyai fősolgabírórságra, és Hazai Gyula fősolgabíróval megállapodott, a csurogi húsz elitétet a pópával együtt kivégezték. A pápa tragédiájának előjátéka és a későbbi vérbosszúnak egyik oka – mondják – az lehetett, hogy a magyarok bevonulásakor a parancsnokló tisztre a virágcsokorral közelítő s magyarul beszélő pópalány közvetlen közlőről a virágok közé rejtett pisztollyal rálőtt. A közel álló katonák nyomban agyonlőtték a bátor és fanatikus szerb leányt.

Október közepén 1944-ben, amikor a csurogi magyarok megszárlásához a partizánok és a hozzájuk csatlakozott boszúsúszomjas helybeliek hozzáfogtak, a görögkeleti szerbek, emlékezve a katolikus pap két év előtti viselkedésére, megvédték őt az elfogatástól s a haláltól.

A magyarirtás második hetében azonban megjelent az elpusztított ortodox pap csakugyan partizán fia, partizán őrnagyként.

Azonnal követelte a katolikus pap elfogatását. Sőt összehívta a községi népfelszabadító népbizottságot, és követelte, hogy a „szemet szemért, fogat fogért” alapon végezzék ki. Az emberségesebb csurogi szerbek két napig úgyszólván éjjelnappal védték Duppot, ahogy két esztendeje ő küzdött pópájukért. A pápai őrnagy végül ráunt az alkudozásra s a legyőzhetetlennek látszó helyi ellenállásra, katonai segítséget szerzett Újvidékről: elfogta és beszállította a tartományi székhelyre a plébánost. Ott összekötetései révén háborús bűnösnek nyilvánította, majd halálos ítélettel visszaszállította Csurogra, s ott partizánjaival a templom falánál föbe lövette Dupp Bálintot anélkül, hogy legalább szemét bekötötte volna. Katolikus híveket akkor már nem tudott a látványhoz odatoborozni, akit még életben hagytak, asszony, gyerek, már akkor Jarek felé gyalogolt egy szál ruhában a táborba, éhezni a tetves, véres szalmán, a halálos tífusz martalékául.

A 3300 csurogi magyar katolikusból végül néhány százan maradtak földönfutó házatlanok. Soha többé nem lehet összeszedni őket.

Dupp Bálint szomorú végét sem hívei őrizték meg emlékezetükben, hanem a falu cselekedetei miatt szégyenkező kevés, jobb érzésű csurogi pravoszláv szerb öregemberek.

ZSABLYA

Nem tekinthető jótékony tévedésnek, hogy az 1946-ban összesített veszteséglistán a hivatalos (félhivatalos) szerb emlékezet hetvenkettővel kevesebb 1942-es „mártírról” tud, mint

amennyiért a magyar vezérkari főnök vád alá helyezte a vérengzés magyar tábornok és ezredes felelőseit. (A túlzott magyar megtorlás oka: a Bánátból vezérelt partizántevékenység, melynek tizenegy magyar áldozata volt: két rendőr, hét határvadász katona és két csendőr.)

A magyar bíróság 653 szerb áldozat miatt vádolt, a három évvel később publikált szerb vádirat csupán 581 áldozat miatt pöröl.

A megtorlás mértékén és kegyetlenségén ez a számszerű különbség semmit nem kisebbített.

Az orosz csapatok és a partizánok bevonulásakor azonnal megindították a magyarok elleni megtorlást. Azonnal megkezdtek a magyarok összeszedését, s nagy részüket azonnal a helyszínen kivégezték, akár Csurogon, mégpedig a legvadabb, legkegyetlenebb módon. A szerbeknek nem tetsző s tehetősebb magyarok közül sokat az árnyékszék mocskába fojtottak. Másokat agyonverték, halálra botoztak, sok haragosukkal a körömlészaggatással kezdték a halálos gyötrést. A kovácsműhelyek közelébe hurcolt áldozatok testét tüzes vassal égették. A lemeztelenített nemi szervek sütése-perzselése szenvedélyét egymásnak adták a kovácsfújtató mellett kinszomjra sorakozó partizánok, addig is ütve-verte foglyaikat.

A lemeztelenített magyar férfiak hátából Zsablyán is szíjat hasogattak maguknak, akik türelmüket veszítve lemondtak az égetéses gyötrés örömről.

A kezük között kiszendedett magyarokat eleinte a dögtemetőben földelték el. Egy apának nyolc fia volt. Elsőnek az apát végezték ki, és a fiainak díszlépésben kellett kísérni apjukat a kivégzőhelyre. A legkisebb fia 13 éves volt, és megtagadta a díszlépést. A hóhérok kegyetlenül ütötték, verték, de a serdülő gyerek hősiesen kitartott, és a kegyetlen ütlegetések dacára sem verte a díszlépést. Ezután koruk szerinti sorrendben kivégezték a gyerekeit, és a megmaradtaknak szintén „díszlépésben” kellett kísérni a kivégzőhelyre sorra kerülő testvérüket. A legkisebb mindvégig megtagadta dacosan a díszlépést, és ezért minden alkalommal külön

megkínózták. Mikor őt magát kísérték, hőiesen leköpködté hóhérait, azért azok kegyetlenül kiverték a fogait.

A csodával határos módon megmenekült Máté István (1911) így emlékezik azokra a hetekre:

„1944 októberében Zsablyán laktam. 25-én délután négykor szállták meg a partizánok a falut. Fekete Pétert nyomban elfogták, a községháza előtt egy eperfára felakasztották, két napig lógni hagyták köziszonyatra. Fekete hétgyermekes földműves volt. A partizánok ráfogták, hogy a csendőrséggel együttműködött. Kereskedésem volt, engem még aznap a hatóságok letartóztattak. A községi fogdába zártak. Ezután mindennap 20–30 embert löktek mellém, akiket mindig éjjel hallgattak ki és kínoztak meg. Fekete Péter öccsét kegyetlen kínzásnak vetették alá. Elmondta, hogy öccsének heréjét dróthurokkal hátrahúzták, s kalapáccsal úgy verték szét. Ott halt meg. A hullákat szekéren vittük ki a temetőbe. Nekem is kellett sírokat ásni, 8 méter hosszú, 4 méter széles, 2 méternél mélyebb gödröket ástunk. Egy-egy ilyen sírba 14 szekér hullát, tehát 150 embert temettünk. Kifelé menet a hullákra rá kellett feküdnöm, különben lelőttek volna. A hullák között 13–14 éves diákok is voltak. A meztelenre vetkőztetett áldozatokat géppisztollyal végezték ki. A megöltek közül ráismertem Magyar András csendőrré, Börcsök Vida vendéglősre, Csipák András hadirokkantra, Bukovány Béla főszolgabíróra, Kutri Péterre, Börcsök Józsefre, Börcsök Jánosra, ezek mint bíró és esküdtek szerepeltek. Zsablyán négy tömegsírról tudok.”

Gregus Mihályné Csipak Teréz vallomásából elég néhány mondatot idéznünk:

„Öcsémet, Bandit vasárnap vitték el, s a községháza udvarán végezték ki. Vele együtt végezték ki a Fekete családot, az apát és a fiúkat, együtt, életkoruk szerinti sorban Jánost, Sándort, Ferit s a kisebbeket is mind. A Bűn családból és a

Gosztonyi családból is mind a férfinemen lévőket. De akkor Hagymás Teca nénit is. Ő szabadszájú volt világléletében, szájaskodott velük:

– Lújetek a seggembe – fordította feléjük farát.

Főbe lőtték.

Akkor végeztek ki még ott másik két asszonyt is. Az egyik Kelemen Terus volt.

Mihálynak sikerült a tanyán elrejtőznie. Egy éjszaka értem jött: Szökjünk el Újvidékre. Ott rejtőztünk el tavaszig. Az sem volt veszélytelen.

Anyámékat január végén lágerozták be Jarekon.”

A kevés számú életben hagyottat Backi Jarekra szállították, hajtották 1945. január 23-án. Minden ingóságukat és ingatlanukat elkobozták, csak a ruhájukat vihették magukkal. Akinek kocsija vagy lova volt, annak megengedték, hogy Jarekig kocsin mehessen, de ott elvették a kocsiját és lovát. A gyűjtőtáborban is kegyetlenkedtek, éhezettették őket. Sokan éhen haltak, másokat járványbetegségek vittek el. Egy öreg német internált volt megbízva, hogy egy talyigával reggelenként szedje össze a halottakat. Naponta 20–30 holttestet szedett össze és temetett el. Az örök is igen vadak és kegyetlenek voltak. Tél közepén az internáltakat a legnagyobb hidegben gyalogoltatták Jarekról Gajdobrára. Köztük volt egy asszony is, aki martonosi származású volt, és jóval a razzia után – 1943-ban – telepítették Zsablyára. A férjét azonnal kivégezték, őt pedig 10 hónapos kislányával internálták. A legnagyobb hidegben gyalogoltatták át Jarekról Gajdobrára. Gyengén voltak öltözve, és fáztak a nagy hidegben. Egy alkalommal gyaloglás közben a kislány fejről leesett a kendő. A kegyetlen és vérszomjas kísérő partizán nem engedte meg az anyának, hogy felvegye a kislánya kendőjét, mondván: „Fölösleges neki, legalább hamarabb megdöglik!”

Alapos becslések szerint a zsablyai magyarokból legkevesebb 2000-en pusztultak el, legnagyobb részüket még Zsablyán kivégezték, de nagyon sokan pusztultak éhen vagy járványban a táborokban is.

SAJKÁSOK PUSZTULÁSA

A sajkás kerületekhez tartozik a már emlegetett Csurogon és Zsablyán kívül Sajkásgyörgye (Gyurgyevo). Sajkáslak (Lok), Dunagárdony (Gardinovce), Sajkásszentiván (Sajkas), Tizsakálmánfalva (Budisava), Tündéres (Vilovo), Moszor (Mosorin) és a „főváros” a „főfalu”, Titel. Ezek a falvak már a török Dunáig hatolása ideje óta kiváltságos községek voltak. A naszádos (sajkás) szervezet egyidejű a törököknek határainkon való megjelenésével. A hódoltság megszűnése után a sajkás katonák Pozsony és Komárom környékéről ismét leúsztták hivatásukat, a határ vízi védelmét a tizenhétedik század végéig működő Titel környéki sajkás kerületre. De, bár a magyar naszádosok közé a török kiűzése után a szerbek jutottak többségbe, a kiváltság, a fürge naszádosok büszkesége nem enyészett el teljesen.

A naszádoság a szorosán vett gyalogságnál jóval régiebb, az ősi magyar hadi szervezetnek sokkal több emlékét őrizte meg. A naszádos intézmény, akármilyen népből is toborozták legénységét, végig megőrizte magyar jellegét.

A sajkák vezetése különleges ismereteket követelt, csak tanult katonákat és képzett hajósokat igényelt, túrt meg. A vajdákat mindig a legénységből választották. A közlegény, ha kitüntette magát, tizedessé s rendszeren nemessé lett. A legjobb tizedesekből váltak aztán a vajdák.

Ezeket a kincstár nem hópénzes, hanem évi pénzes (jargaló) katonáknak fogadta fel. Ezek számos kiváltságban részesültek.

Nos, ez az öröklött belső öntudat a legutóbbi időkig megőrződött Titel környékén. Ezzel számolnia kellett volna a magyar katonai hatóságnak, de magának Titónak is, amikor a bosszúállásban teljesen szabadjára engedte a sajkás indulatokat.

Gyurgyevo – a ruszinokat is

A magyar katonai hatóságok utólagos figyelme elsikkadt a Sajkásgyörgyére is átcsapó razzia eredményei fölött. Akad-

tak-e itt partizánok 1942-ben, ma már nehéz lenne megállapítanunk; hogy pártfogóik lehettek volna, azt biztosra vehetjük. Ezért is büntetés járt? Meglehet. Az 1946-os újvidéki látogatás 244 szerb és ruszin áldozatot tart nyilván. Minthogy a négy és fél ezernyi lakosának csaknem fele kisorosz, vagyis ukrán.

A háromszázat alig meghaladó magyarság nagy része a néphangulatban füstölgő bosszúvágyat érzékelve az elvonuló magyar hatóságokat követve elhagyta Gyurgyevót.

Megbosszulni való magyarok híján a szerbek a ruszin lakosság ellen éltek ki megtorló indulataikat. Mert a ruszinok a razzia idején, kapcsolatuk nem lévén a partizánokkal, alig szenvedtek emberveszteséget.

A magyar hatalom képviselőivel szemben kezdettől lojálisan viselkedtek, amit a hatalom kedvező magatartással viszonozott. A kevés maradék magyarok irtásán kívül a ruszinok minden rétegével oly kegyetlenül jártak el, mintha magyarok lennének. Kivégezték Marvojlović iskolaigazgatót, mert tudott magyarul s támogatta osztályaiban, hogy a ruszin gyerekek az utcai nyelvismereten túl az iskolában is tanuljanak magyar nyelvet. Kegyetlenül megkínózták a görög katolikus papot, Böszörményi Michaelt: elevenen megpatkolták, s úgy, patkolt mezítláb hajtották Újvidékre, hogy további kegyetlen kínzások után kivégezzék.

Több száz ruszin esett áldozatul ily módon 1944-ben a partizánok fegyvereitől az 1942-es razzia következtében.

De a felbőszült bosszúállás azokra is kiterjedt, akik a magyarokkal a legkisebb rokonszenvet is tanúsították, vagy a Londonban székelő szerb királyi kormányt várták vissza.

Meg kellett halnia annak a kosztadással foglalkozó idős asszonynak, Babe Katának, Kati néninek, akinek egy szerb siheder 1943-ban olyan parancsot adott „felsőbb utasításra”, hogy a nála koszt-kvartélyon lakó két fiatal tanítót mérgezze meg. Hagyott is nála bizonyos por alakú mérgeket. Ez a két tanító a szerb tagozaton emberséges oktatási módszerrel jelentős népszerűségre tett szert, még a szerb szülők körében is.

Babe Kata elfogadta a mérget, de nem tette kosztosai ételébe. Talán mert kedvelte őket, talán mert félt a felelősségre vonástól. Vagy egyszerűen nem akart gyilkos lenni.

Ez a suhanc, immár tevékeny partizán, saját kezűleg lőtte agyon az engedetlen szerb öregasszonyt.

Sajkáslak

A razzia elkerülhette volna Lokot, de akkor 41 végén átjöttek a Dunán néhányan partizánok, s lelőttek három határórt. Szerb húsvét napján végezték ki a magyar katonák a partizánokkal állítólag rokonszenvező szerbeket. A plébános könyörögve magyarozta a parókián megszállt főhadnagynak, hogy a további halálra szánt foglyok bizonyosan ártatlanok. A községházán a kivégzésre előkészített újabb csoportot éppen felsorakoztatták a géppuska elé, amikor megérkezett Gertner János plébános, és leállította az „ítélet” végrehajtását. A főhadnagyot megnyugtatta, hogy a fehér karszalagos magyar nemzetőrök örömmel fogadták az öldöklés végét.

Így is 53 szerbnek kellett jórészt ártatlanul lakolnia az átruccanó partizánok „hőstettéért”.

Ez a község az, ahol a bevonuló partizán csapatok megtorlása nem érte el a „razzia” áldozatainak számát. „Mindössze” huszonnyolc bizonyosan ártatlan magyart végeztek ki, minthogy azok, akik a honvédek eligazításával részt vettek a 42-es öldöklésben, mind elmenekültek.

Az aránylag kevés számú elfogottal itt sem bántak kesztyűs kézzel. Aki dühítően nem akarta bevallani a legkisebb bűnét sem, vagy valamelyest megtagadni magyarságát, azt szájba lőtték, vagy zsineggel megfojtva ablakkilincstre akasztották, mielőtt kiszállították volna őket a dögtemetőbe.

A kivégzésre szánt sajkáslakiak nagy részét – mintegy viszonyozva a katolikus plébános emberségét – az orosz pravoszláv pópa mentette meg. De külön hálaival az ikonosztáért. Történt ugyanis, hogy 1941-ben a honvédek „képszakértői” a pravoszláv templom ikonjait megirigylvén leszerelték, s a katolikus templom szépítése, gazdagítása végett átvittek a plébániára, s átadták Quintus Fábión káplánnak. Ő

letár szerint átvette az egyházzgazdagító katonáktól, majd amikor az ajándékozó zászlóalj továbbvonult, az egész ikonosztázt visszavitte az ortodox templomba.

A magyarok többségének s a katolikus templomnak aztán már nem esett bántódása.

A meggyilkolt „kevesekről” azonban mégsem feledkezhetünk meg. Ezek:

1. Pásztor Péter, erdész
2. Csorba Antal, cséplőgép-tulajdonos
3. Konrát István, rendőr
4. Milánovics Sándor, kocsmáros
5. Milánovics Károly, Sándor fia
6. Krizsán János, földműves
7. Krizsán András, János apja, földműves
8. Varga Ferenc, földműves
9. Tokos István, boltos
10. Tokos István, a boltos fia
11. Zórád György, cséplőgép-tulajdonos
12. Kiss Sándor, rendőr
13. Kormos Mihály, halász
14. Varga II. Ferenc, földműves
15. Nagy István
16. Paska János
17. Kasza István
18. Hegedűs Ferenc, gazdálkodó
19. Halász József
20. Bagi János, rendőr
21. Tóth Antal, őt elsőként lőtték le az utcán
22. Sava Radosavljevic és
23. Kalapáti János, leventeoktatók, az elsők közt agyonlőve
24. Dujmovics Antal, rendőr
25. Dujmovics Pál, 12 éves kisfiú
26. Ternovác Mihály
27. Bozsó János
28. Csuka Antal

Dunagárdonyból (Gardinovce) és Sajkásszentivánból (Sajkas) nincsenek adataink a magyarok 1944-es pusztulásáról, amelyet nyilván el kellett szenvednie a százat alig meghaladó gárdonyi és a hasonlóan csekély lélekszámú szentiváni magyarságnak. A maguk védtelenségében az előbbi helyen hét, az utóbbiban tizennyolc magyart talált az 1981-es népszámlálás. A véres megtorlás már csak azért sem maradhatott el, mert az újvidéki 1946-os nyilvántartókönyv a magyar razzia áldozataiként 38, illetve 17 szerb halottat tart számon.

Tiszakálmánfalván (Budiszaván) a partizánok rendszeresen robbantgatták a vonatot. Emiatt a vasúti sínek környéki szerb tanyákból összeszedték a razziázó magyar alakulatok a parasztokat, s már a községházán falhoz állítva az első csoportot, vagy húsz ember kivégzéséhez készülődtek. A tanyasi magyarok, akik szomszédaikkal eddig békességben éltek, összesereglettek a vész hírre, s körbefogva a kivégzendőket, mintegy jótállva azok ártatlanságáért, megakadályozták a rossz felé irányuló megtorlást. A karhatalom elállt a kivégzésektől.

A 44 őszén bevonuló partizánokat nem értesítették a magyar parasztok két és fél év előtti becsületéről. Október 26-án összefogdostak közülük vagy harmincat, ezek többé nem tértek haza, állítólag Zsablyára vitték őket, a kíméletlen vesztőhelyre.

Tündéresen (Vilován) nem akadt, ki megvédje a razziába szorult szerbeket. A jugoszláv nyilvántartás szerint hatvanhárman estek áldozatul.

A visszatérő partizánok bosszúja nem maradhatott el, s nagyrészt a Szerémségből nemrég átjött magyar telepeseket érte. Maradékaikat 45 januárjában a jareki táborba akarták hajtani. Alig elkészült házaikat védeni próbálták, sokan ott haltak házuk küszöbén. Összesen vagy nyolcvanhatan.

Titel kétezernyi magyarsága harmadára fogyatkozott

pusztán anyanyelve miatt. A razzia által kivégzett ötvenkét partizángyanús, partizántámogató helyébe ötvenkét titeli magyar férfi fizetett életével tiszta ártatlanul.

Mosor – a rossz pap Káin-áldozata

Mosorint zezgúgos földrajzi fekvése alkalmassá tette az élénk partizántevékenység kibontakozására. A magyar határőrség 1941 nyara után naponta szembekerült és számolt jelenlétükkel, olykor veszteségeket okozó tűzharc formájában is. A több hétre terjedő katonai-csendőri razzia a tiszai árterület tanyavilágát többször átfésülte gyanúsítottak és partizántámogatók után vadászva. Forrásként használt újvidéki jugoszláv kiadványunk szerint százhetvenkilenc mosorini személyt találtak bűnösnek.

A partizánok a félezres lélekszámú magyarságon vettek elégtételt az elszenvedett szerb veszteségekért. 1944. november másodikán válogatott kínzások után (körümlétépés, heresztverés, hasfelmetszés) hatvankilenc magyar férfit lőttek, vertek agyon.

Egy részüket a dögkutakba suvasztották, nagy részük tetemét a Tiszára bízták. A hasfelmetszéseket még a holttesteken is folytatták, hogy a vízben felpuffadva ne kerüljenek felszínre időnap előtt.

Az életben maradottakat két család kivételével a jareki táborba hajtották azzal a fenyegetéssel: ha bármikor visszatérnek házukba, halál fiai lesznek. Csupán Jakubeczék s a Szekeres juhász család maradhatott otthon, őket huszonegyüket írták össze magyarként a faluban, 81-ben.

Külön említést érdemel a katolikus plébános nagyon szomorú története.

Köves István plébános alapos okát tudhatta, az elvonuló honvédséggel együtt elmenekült.

A hivatását megbecstelenítő pap a közeli évek során nem tudott ellenállni a nagyon evilági kísértéseknek. Rovásán a vagyoni kapzsiságot tartották számon a népek. Saját hívei is.

Gazdag szerb és zsidó családokat jelentett fel a csendőröknek, államellenes tevékenységgel vádolva őket. A bevádolt

családok egyes tagjait kivégezték, másokat elhurcoltak. Értékeiket – ékszereiket, pénzüket – Köves kaparintotta meg.

A szerbek nagyon számon tartották a pap bűncselekedeteit, s testi megtorlásán túl a kincsekre is fenték fogukat. Hetek alatt kinyomozták, ismervén ottani kapcsolatait, hogy Köves István Jánoshalmára menekült. A háború, a szovjet hadsereg mozgása akkor még spiritualizálta a határokat. Nem volt nehéz egy fegyveres mosorini partizánküldöttséget menesztetni a trianoni határon túli menedékhelyre. Nem sokat törődtek küldetésük jogszerűségével, a plébánost vele rejtőzködő bábaasszony házvezetőnőjével s annak édesanyjával együtt visszahurcolták Mozsorba. Mindhármukat kínvallatásnak vetették alá, az elorzott ékszerek helyét firtatva. Előbb a bábaasszony, majd a plébános is bevallotta, hogy az összegyűjtött, összeharácsolt ékszereket az oltár alatt helyezték biztonságba.

Az immár megszenteltelenített templomot a szerbek földig rombolták, s ráadásul az ártatlan, de fölöslegesnek minősített katolikus temetőt is felszántották.

Köves plébánost – Szent Lőrinchez hasonlóan – rostélyon elevenen megsütötték, de minden szentté válás igénye és lehetősége nélkül.

Vele egy időben férfimód meggyötörve megfojtották a bábaasszonyt, s valamivel kevesebb kínzásra érdemesítve, édesanyját is.

A mozsori áldozatok száma így hetvenkettőre nőtt.

ZOMBOR

Amikor 1941-ben „visszafoglalták” a pécsi hadtest csapatai Zombort, mindjárt az első este nagy utcai harcot, lövöldözést idéztek elő a padlásokon megbújt csetnikek. Lehetek vagy negyvenen a többezres, fejetlenül vissza, sőt összevissza tüzelő „megszálló” helyőrséggel szemben. A gyakorlatlan és rosszul vezetett magyar csapatok ezen a napon s a következő délelőttbe átterjedő fejetlen „hadviselésikkel” nevetségessé

tették magukat, mert harcoló csetniket sem élve, sem halva nem sikerült kézre keríteniök. Ezzel szemben hat honvéd halt „hősi halált” az utcai harcokban, nemegyszer saját lövedéktől találva.

A szerb többségű városban a következő hónapokban tizenegy olyan személyt talált a magyar kémelhárítás, akiket államellenes tevékenység gyanújával vádolhatott.

Mindezekhez képest a visszatérő szerb katonai hatóságok által kezdeményezett megtorlás gigantikus volt.

A magyar éra utolsó napjaiban, pontosan október huszadikán a kémelhárítás Patacsics szerb vezető embernél véletlenül megtalálta a zombori magyarok feketelistáját, akiket elsőként kell kivégezniök a bevonuló fegyvereseknek. A kémelhárítók hivatalból értesítették a listán szereplőket, hogy menekülésre szólítsák fel őket. Ezek legtöbbje természetesen eltávozott az utolsó magyar csapatokkal. A kivégzendők listáján első helyen szerepelt furcsamód két karmelita atya, Sztancsics Gellért és Hollós Illés. Nyilván hazafias igeküldetésük volt főbenjáró vétkük.

Sokan, kikhez nem jutott el idejében saját haláluk jövődjének vészire, vagy büntelennek érezték magukat, a maradást választották, már a bevonuló orosz és partizáncsapatok első napjaiban hurokra kerültek. Némelyikük szó szerint is hurokra, felakasztatván.

A halálra szánt magyarok összegyűjtése nem pusztán a városra szorítkozott. Ide hurcolták a Kronich-palotába a szomszéd községek magyar férfait. Bezdánból – a példa okáért – vagy ötszáz embert. Itt napközben ütötték-verték az elfogottakat, különösen némely vérszagra szomjas partizánok voltak ilyen tevékenyek, míg a termék vigyázópontjain lövésre kész társaik figyelték kegyetlen működésüket, nyilvánvalóan arra számítva, hogy a meggyötört férfiak egyik-másika visszaüt vagy visszarúg a puskatussal záporozó ütlegelésekre, s akkor lesz ok ott a helyszínen mészárláshoz.

Bezdáni túlélők elbeszéléseiből maradt fenn a Kronich-palota étlen-szomjan, tetves-véres szalmán átszenvedett heleinek gyötrelmes emléke. Ahol mindenki halálra ítéltnek

tudta magát, mert nem sejtette, nem őt tuszkolják-e fel a következő éjjel a Duna-partra vagy a Ferenc-csatornához induló halálos teherautók valamelyikére.

De hurcoltak összekötözött foglyokat a lóversenyterre is, ott tömegsírok mélye várta a magyarokat. A kivégzések éjszaka gyakran hevenyészve történtek, nem mindenkit sikerült halálosan eltalálni, ezeket sebesülésükkel elevenen görgették a gödörbe, s a félig-meddig elföldelt hullatömeg mélyéből még hajnalonta is hallatszottak hörgések és segélykiáltások.

Csupán itt a lóversenyteren 2500 magyart végeztek ki.

A megkínzottakat nemegyszer izzó, tüzes parázson futtatták csapatosan, libasorban mezítláb, mielőtt a golyózápor elé hajtották volna őket.

Beszélik, hogy az újonnan épített autóbusz-pályaudvar betonja egy terjedelmes tömegsír szemfedője.

A másik gyűjtőhelyet, a gyalogsági laktanyát csak átmeneti szállásként használták akkor novemberben. Ott a helyszínen legfeljebb kétszáz embert lőttek agyon.

Egy monostorszegi fiatal sokác henteslegény, akit jövet közben feltételezhető állatölő, húsvágó szaktudása miatt fogadtak soraikba a partizánok, jóval később hitelesen hangzóan elhencegte, hogy csupán ő, ki nem lehetett mindenütt ott, legalább háromezer fogoly kivégzésében vett részt.

Bátor, adatgyűjtő plébánosaink szerint Zombor területén 5650 ártatlan magyar vált a vérbosszú áldozatává november közepéig.

Névsorok összeállítása, akár a közös gyász érdekében is, lehetetlennek látszik mindörökre.

Ha egy névre lehet mégis emlékezni, legyen dr. Sugár István törvényszéki bíró, aki lement a boltba kenyeret vásárolni, s többet nem látták viszont hozzátartozói.

VERBÁSZ

Bácska leggazdagabb községeinek maradék magyarjai úgy emlékeznek, hogy a partizánok háromszázötven embert tüntettek el utcáikból. A temetőben ásatták meg velük a tömegsírt a gyilkosok.

Temettek az óverbászi kendergyár területén is, s könynyebbségük kedvéért kutakba is hajigáltak a kivégzők hullákat, de eleveneket is.

Az elűzött és kivégzett németek sorsát külön gondolja a verbászi magyar emlékezet.

„Önt hallva – szólít meg egy levél – a sírok, amelyek 14 évtől hatvanig terjedő korú halottainkat takarják, elem álltak. A verbászi (ma Titov Vrbas) temetőben is van egy tömegsír, ahol százegy halott fekszik. (A névsor egy NSZK-ban megjelent könyvben található.) A hírhedt novemberi vallatások áldozatai. Háromszor vitték el őket rendszerint: először csak úgy hazaengedték legtöbbjüket, másodsor meztelenre vetkőztetve kergették haza őket, harmadjára már a temető volt a végcél.

Amikor 1967-ben lemerészkedtem családommal a szülőhelyre, nagynéném a gyászosan ominózus hely felé csak háttal állva merte megmutatni, hogy ott van a nagy sír. Benne hadirokkant nagybátyám, a magyar gimnázium igazgatója, vele a tanárok és a magyar érzelmű svábok, akik jóhiszeműen otthon maradtak.

1945 tavaszán aztán a gajdobrai tábor, munkatábor hónapjai következtek.

Négy kisgyermekével vitték oda nagynénémet, valamint szüleit (Molter Károly erdélyi író testvérét, unokahúgát). A hiányos táplálkozás, tányérnyi sótlan kása, egy-egy tső nyers kukorica – szedte áldozatait. Egy hétéves és egy másfél éves gyermek élte túl a tábort, mert őket még időben, jókor kiadták, nagy könyörgésére másik nagynénémnek, akinek a férjét megölték.

Emlékszem, a helyi szerbek egy október eleji estén petíciót küldtek édesapámnak (orvos volt), hogy maradjunk, mert az

életnek tovább kell folytatódnia, és ők garantálják biztonságunkat. De szüleim nem akarván vállalni újra a kisebbségi sorsot, a menekülés mellett döntöttek.

A borzalmakat nem is a helybéliek, hanem Tito partizánjai követték el, egy-két alja helyi közreműködésével. Ezek: Gyakula Pero, Szijadcski Vlado, egy Marko nevű, a helyi viszonyokkal ismerős személyek s néhány hozzájuk csapódó helyi cigánylegény.

Talán túl személyes hangvételű soraimat, kérem, anonimitással kezelje, mert az ördög nem alszik, és lenn még élnek unokák is, én is szeretnék még néha »haza« menni.”

Adatközlő papjaink csak tíz verbászi magyar halotról tudnak.

PACSÉR

Tizenhat szerb ellenálló esett el a tűzharcokban 1941-ben. Ezekért a tizenhatokért kétszáz magyarnak kellett pusztúlnia. Ivo Jovkovics hentes szervezte az ítélezést s halálos szertartást a Bajmok felé vezető úton, ahol három nagy tömegsírt készítettek elő a nyolcadik vajdasági brigád harmadik batalionja támogató segítségével.

Kijelöltek egy magyarok lakta határrészt, akit ott találtak, azokat mind a tömegsírok felé terelték.

Előbb és külön fogták el Kovács József plébánost. Egy fogolyszemle alkalmával a brigád egy tisztje valamikori gimnáziumi osztálytársára ismert Kovács tisztelendőben. Nem volt könnyű őt kimentenie a halálba indulók közül, mert vádlója, egy templomjáró katolikus bunyevác férfi váltig erősködött, hogy a plébános nagy ellensége a szerb népnek, mert a szószékről többször hallották szájából a boldogságos Szűzmária, a magyarok segítő Nagyasszonyának dicséretét.

A Mária-tisztelő plébános, szabadulván a halálos veszélytől, az összefogdosott tanyasiak megmentésével próbálkozott, de a harmadik batalion partizánjai inkább Ivo Jovkovics hentesre hallgattak.

Még az egykori gimnáziumi osztálytárs is neki adott igazat. A kétszáz magyarnak pusztulnia kellett.

Sírhajókra akácerdőt telepített a leplező, gondos szerb utókor.

BAJMOK

A magyar kémelhárítók harmincöt szerbet vittek internálótáborba, pedig a községi bíró váltig védte ártatlanságukat a maga jóhiszemű paraszti feltételezésével.

Amikor 1944. október közepén az orosz csapatok elfoglalták Bajmokat, nyomukban a partizánok is megjelentek, közöttük olyanok is, akik a magyar kémelhárítók fogságából szabadultak, s hozták magukkal az elkészített tettvágyat, amely bosszúvágy volt. Érkezésük első éjszakáján összeszedtek hetvennyolc magyart és két svábot. Napokig gyötörték őket a községházán. Úgy tettek, mintha válogatnának közülük, egy-egy jó ismerőst valamelyik szerb kimentett valamelyik oldalajtón a moziteremből, ahová a kivégzendőket sorolták. Oda került Jeszenszky Ernő gyógyszerész is, az Órangyalhoz címzett patika tulajdonosa, akit mindenki csak segítőkészségéről ismert. Magyarországon kívül csupán egy bűne volt: Horthy Miklós 1941-ben első világháborús érdemei miatt vitézzé avatta. S ez akkor személyes magatartásától függetlenül egyenlő volt a titóista, sőt sztálinista megítélés szerint is azzal, hogy aki vitéz, az fasiszta.

Hosszas kínzások után, éjszakánként huszával-harmincával a kövesút és a Zombor felé vivő vasúti átjáró táján lévő vályoggyödrökhöz hurcolták el foglyaikat a partizánok, s ott lőtték halomra őket, azzal könnyítvén véres munkájukon, hogy elcinte még ásniok, ásatniok sem kellett, csak elhantolniok. Az Órangyal gyógyszerész vezetője az első tömegsírhoz került.

A falu férfi lakosai elébb a határba menekültek, s hogy meg ne lephessék őket, kukoricaszárkúpokban éjszakáztak. Akik napközben a kukoricatörő munkásokhoz csatlakoztak, könnyen pórul járhattak, mert a partizánok nappali kénye-

lemben a tanyasiakat napszámosaikkal együtt terelték a moziterembe, a halál előcsarnokába. Apránkint másfél százra is felment a bosszú áldozatainak száma. Utóbb már ásatni is kellett ott a vasúti átjárónál, a kubikgödrök betelvéen, azzal a váltógazdasággal, hogy az újonnan jöttek, látva a vermekbe lóttak állapotán saját jövőjüket, előbb betakarták földdel ismerőseiket, majd maguknak csináltak helyet, mielőtt levette ruhadarabjaikat, félig meztelenül, olykor jajveszékelve megadták volna magukat a fegyvereknek.

A szomszédos tanyákban fültanúi maradtak a naponta megismétlődő géppisztolyropogásnak s a „magyarok! segítsetek!” kiáltásoknak.

Sírdombot nem hagytak maguk után a gyilkosok. A vályogödrök tetézéséhez a következő ásott tömegsír földjéből tellett. S ahol végül mégis domb keletkezett, azt énekelve, diadalmas halotti tánccal tapodták földszintre.

És mégis a következő tavaszon a lovak tudták, az a szántóföldtábla tilalmas hely az életnek. Szántás ideje elkövetkezően horkanva hátráltak, amikor az ekével közelébe hajtottak annak a szántani való táblának.

Az a magyar halottakkal megszentelt, meggyalázott föld évekig szántatlan maradt az emberbarát lovak tiszteletadása miatt.

Az ide merészkedő hátramaradtak még hetek múlva is zarándokoltak a tömegsírok partján egy-egy hátrahagyott ruhafoszlányra, sapkára, félpapucsra lelteni, ami a hóhérok számára hasznavehetetlen volt.

Elmondást, külön rögzítést kíván Czibbell Károly bíró sorsa, akiről neve említése nélkül már szóltunk, mint aki az emberi tisztesség határáig elment a szerb falutársai érdekében.

Az elvonuló csendőrök figyelmeztették, meneküljön, mert a partizánok első számú ellensége lesz mint bíróviselt felelős ember.

Hallgatott is a fenyegetően jövendölő szóra, bár magát büntetlennek, ártatlannak tudta, érezte. Egész úton Bajáig gyötrődve haladt a csendőrökkel, de onnan egy Bajmok felé

induló szekérre kapva, néhány nap távollét után visszatért házához, családjához Bajmokra. Még tisztálkodni sem maradt ideje, érkezése órájában érte jöttek a partizánok, kik nagyon számon tartották távollétét.

S rövid verésses gyötres után, mert most már, dolguk nagy részét teljesítvén, jutott idejük az efféle kétkezi apró munkára: elevenen megnyúzták Czimbell Károly bírót, mielőtt pótlólag kivítették egy targoncán s a tömegsír sarkába vetették bőre nélkül, tökéletesen mezítelen, még lélegezve.

SZABADKA

A szabad királyi várost, amely 1942. január 19-én iktatta be új főispánját, Röck Andort, elkerülte a razzia, a partizánoktól való „tisztoztatás”. Igaz, a magyar csapatok bevonulása napjaiban állítólag 147 szerb hazafi esett áldozatul a rendszerváltásnak 1941 áprilisában. (1946-os szerb adat.)

Ezekért kellett sokszorosan megfizetnie a szabadkai magyarságnak az 1944 októberétől kezdődő hónapokban.

A várost október 10-én foglalták el az oroszok és a partizánok. Rövid néhány napi tájékozódás, fészkelődés után megkezdtek a magyarok összefogdosását. Hajnalban szálltak ki dzsippel a kiszemelt emberekért, több géppisztolyos partizán kíséretében mindig egy orosz katona is. A könnyebb kezelhetőség miatt azt mondogatták, hogy a szokatlan időben „megidézett” személyt csak tanúként szállítják el bizonyos vallo-más megtételére. Ezeket a tanúkat, kiket soha nem hallgattak ki, vagy a palicsi úti kaszárnyába, vagy az Ágnes-sikátor-beli Sárga Házba, a magyar belügyi hatóságok rettegett kémelhárító központjába hurcolták. Szorgos megkínzításuk után már csak a vesztőhely következett, a zentai úti temető. Itt minden tárgyalás vagy ítélet vagy éppen magyarázkodás nélkül gödörbe lőtték őket. Az egykori járványkórház (magyar) épületegyüttesének gyommal benőtt sarkán túl, jól megkülönböztethető süppedékes területen három sorban hússzor húsz méteres tömegsírok vannak.

Ezeket valószínűleg a kivégzendőkkel ásatták ki, s a saját sorsukkal bizonyos következő csoporttal hantoltatták el, ha megtelt a hatalmas gödör. A környékeliek, noha olyankor légiriadót szirénáztak, minden alkalommal géppisztolysorozatok és jajkiáltásokat hallottak. De a segítségnyújtás, fegyverek híján, lehetetlen volt. Öt nagy tömegsírt tart számon a környék.

Egyesek szerint kétezer szabadkai magyar csontját őrzi a járványkórház mellé telepített kivégzőhely. Mások szerint, papi informátoraink állításával kereken hétezer magyar nyugszik ott.

A szabadkai közhit, a magyar emlékezet úgy tudja, hogy a kivégzéseket Strazsakovics Blasko szervezte, s ő felelős az ártatlanul elpusztított ezrek haláláért.

Dudás Károly író és Siflis Zoltán szabadkai filmes videokamerájuk elé kérték Blasko Strazsakovicsot, aki a maga múltjának mentésére hajlamos volt arccal és szóval nyilatkozni.

Sokan máig azt hiszik, hogy ő Szabadka akkori katonai parancsnoka volt, élet és halál ura. Pedig ő csak az újonnan alakult rendőrség politikai biztosa volt. Komisszárféle, aki a hivatali hierarchia szerint alá volt rendelve a mindenkori rendőrpáncsnoknak s a helyettesének. Az igaz, hogy szava döntő volt mindig.

A rendőrpáncsnok Nyárádi Eugén volt, magyar neve ellenére ruszintudatú férfi, helyettese pedig Tomilica.

Mint a szabadkai népfelszabadító bizottság tagját, személyesen Ivan Rukovina tábornok és Pavle Gerencsevics őrnagy bízták meg a feladattal.

Működésük helye a már említett s gyűlölt, rettegett Sárga Ház volt.

A OZNA-t teszi felelőssé a törvénytelen kilengésekért. Neki mint a helyi rendőrség politikai biztosának még csak annyi betekintése sem volt az OZNA tevékenységébe, hogy azokat az embereket név szerint ismerhette volna.

„– Egy reggel megyek be a hivatalomba – vallja Strazsakovics –, és hallom, hogy az épületben valami nagy morajlás van. Az ór tisztelőg, kérdem tőle, mi ez a zajgás? Azt mondja, ezek a letartóztatottak nyugtalanok. Kinyitattam vele a nagyterem ajtaját, amelyik az utcáról belépve a lépcsőházban balról volt. Alighogy kinyílt a terem ajtaja, a zsúfolt helyiségből tolongani kezdtek felém az emberek nagy segítségkiáltásokkal: Blasko, Blasko, Balázs! Segíts! Mintha mindegyik egyszerre akarna szólni hozzám. Sokukat ismertem, sokan ismertek engem. Akkor onnan a parancsnokok beleegyezése, megkérdezése nélkül azokat valamennyiüket szabadon engedtem. Jött aztán később Nyárádi Eugén, Blasko, miért engedted szabadon azokat az embereket? Mondom neki, nincsen ezeknek semmiféle politikai vétük. Még olyan is volt köztük, mint az Ódor Anti, aki a magyar Kommün idején zászlóaljparancsnok volt. Te nem vagy idevalósi, nem ismerheted ezeket. Fiatalabb volt, mint én, alig huszonkét éves. Én már akkor harminc voltam. Mondom, ezek mind olyan emberek, akik negyvenegyben legfeljebb olyanokat mondtak, hogy »bűdös rác«, meg hogy »ne ugass, te bükkfanyelvű«, mint ahogy azt nekem is mondták egyesek. Nem az a mi dolgunk, hogy ilyenekkel foglalkozunk. Nem sokkal később hívat a városparancsnok, Milos Tadijin, ott volt mellette egy Jovanovics nevű ezredes. Támadtak, miért engedtem szabadon az ellenséget, olyan is volt köztük, aki az első háborúból magyar kitüntetések szerzett. Mit akartok, mondtam nekik, ilyen kitüntetések egy fityók pálinkáért is lehetett kapni. Az én apámnak egész sácsszakajtóra való volt a padláson.

Akiket elengedtem, lehetek úgy hetvenen. Ki hozta be ezeket az embereket? Egy Mile nevezetű egyetemi hallgató, aki önkényesen kinevezte magát az egyik körzet rendőrparancsnokává. Járt a házakat, vallatta az embereket, letartóztatásokat végzett. No hát, ezt a diákot én megfenyítettem.

Mondjak valamit a kivégzésekről.

Ez már éppen a katonai közigazgatás bevezetése előtt történt. Egy éjjel jövök haza, ide a szüleim házához. Sötét

van, mint a zsákban. Mikor ideérek a második negyedbe, a templom elé, elrobog mellettem egy teherautó. Csak annyit tudtam kivenni, hogy emberek vannak rajta, a kanyarban még annyit láttam, puskások is vannak velük. Haladtak a temető felé. Ide a zentai úti felé, oda hátra. Ahogy hazaérek és benyitok az udvarunkba, hallom ám, hogy tratratratra... és hallom a jajveszékelést. Elborzadtam, és mondtam magamban – már bocsánat a szóért –, mondom magamban: baszom az anyátokat, hát tik gyilkoltok!

Másnap találkoztam a katonai parancsnok helyettesével, Matija Poljakoviccsal, mondom neki, mit tapasztaltam. Ő meg közli, hogy hát ez így megy, nagyon sok a letartóztatott, és még mindig hozzák őket.

Na most még arról, hogyan szedték őket. Volt itt egy Franje Pujindzsics nevű bunyevác, Farsának neveztük. Nagyon rendes, haladó gondolkodású ember. Őszintén örvendezett a fasizmus bukásának és a felszabadulásnak. Akkor én már a katonai parancsnokság komisszárja voltam. Mondja nekem Poljakovics, hogy Farsa felesége kétségbeesetten keresi a férjét, kérdezi, talán mi küldtük el valahova. Én kérdezősködtem, elküldtem Lajco Jaramazovicshoz, a városi népfelszabadító bizottság elnökéhez is. Jaramazovics meg jön velem hozzám, hogy hát én mégis katonai személy vagyok, de nem tudunk meg semmit. Kérdezősködtem az oznás tisztelnél is, akiket azonban csak így ismertem: Milos, Uros, Vanja, Csapo. Poljakovics végre megtudott annyit, hogy ez a Farsa tudta az egyik horvátról, hogy nagyon bratyizott az usztasákkal, és hogy ne legyen erre tanú, bevádolta Farsát, és ennek alapján eltüntették.

Nem tudom, hogy milyen méretű volt a bosszú, de sajnálom, hogy megtörtént. Sajnálom, hogy mi ugyanazt tettük, mint amit Horthy fasisztái. Hogy ez bosszú volt, pedig akkor már létrejött a katonai bíróság, és mégiscsak úgy kellett volna, hogy bíróság ítélkezzen. Sokan áldozatul estek, biztos, hogy közöttük sokan voltak vétkesek is, de nem annyira, hogy azért meg kellett volna halniok. Aki átvészelte ezeket az első hónapokat, az később megúsza néhány hónap börtönnel.

Az OZNA tartott itt mintegy 25 telepi dolgozót, ezek voltak a közemberek, akik vidékiek voltak. A szabadkaiak engem ismertek, és azért hitték, hogy az én kezem könyékig véres. Pedig én csak egyetlenegy embert küldtem a halálba, mert megölt és kirabolt egy magányos asszonyt. A sértett történetesen magyar volt, a bűnös meg szerb. Az asszony befogadta ezt a szerbet, aki magyar katonaszökevényként érkezett haza.

Az nem titok, hogy itt a temető mögött, ahol valamikor a Macskovics téglagyára volt, itt tömegsír van. Korábban itt sportrendezvényeket rendeztünk, azután le lett zárva. S ha már erről van szó, elmondom azt is, hogy mikor a háború után első ízben Szabadkán járt Tito, akkor mondott itt egy nagy beszédet, aminek bevezetőjében közölt valamit, amit a hallgatóságból alig valaki értett. Én értettem. Ilyen valamit mondott:

– Itt most kicsit kitakarítottatok. Most folytatni kell munkával.

Hát én megértettem, hogy neki az OZNA vonalán pontos értesülései voltak a takarítás méreteiről. Ha itt csak néhány háborús bűnről lett volna szó, akkor ő erről nem is értesül. Hogy a gyilkosság milyen méretű volt, azt én csak a saját becslésem alapján mondhatom, meglehetősen felelőtlenül, ha már ezt kérdezi tőlem. Szabadka egész területén, beleszámitva azokat a németeket is, akiket itt végeztek ki, amikor a partizánbrigád elment, kivégeztek mintegy háromszáz-háromszázötven személyt. Számomra ez éppen úgy elítélendő, méreteit és végrehajtását tekintve, mint ami a magyarok idejében ezt megelőzően történt.”

Tegyük hozzá a felelősségét kisebbitő vagy éppen letagadó politikai tiszt vallomásához két megmenekült fiatalember emlékeit.

„A szabadkai gimnáziumban érettségiztem 1942-ben. Osztályunkban a magyarok mellett 3–4 szerb, 3–4 bunyevác, 1–2 zsidó fiú járt (pl. François Bondy, a Svájcban élő irodal-

már is). Kapcsolatunkat igazi barátság, »vajdasági tolerancia« jellemezte. A gimnázium magyar nyelv és irodalom tanárai voltak Bogner József és Erdélyi László. Nagy műveltségű, kiváló előadó tanárok, rajongtunk értük. Mindkettőjüket a partizánok végezték ki.

Bogner József igazgatója volt a diákotthonnak, a város visszacsatolása után tevékenykedett tanárként, majd a város főpolgármestere lett. (Nővére Bogner Margit szerzetesnő, boldoggá avatási pere napjainkban folyik.)

A harcok befejeztével a bevonuló partizánok között három volt gimnáziumi diák is vezető beosztásban volt: Radák Milos, Jélics Dusán és Pintér Dezső (apja magyar, anyja bunyevác, de magát bunyevácnak tartotta). Úgy tudjuk, a kivégzések előtti héten a partizánok Bogner Józseffel minden órát kijavítottak, mert műszerészi képzése is volt. Majd a kora hajnali órákban Erdélyi Lászlóval együtt végezték ki. Állítólag Pintér Dezső volt a bírójuk s az ítélet végrehajtója.”

„Több nappal a bevonulásuk után kezdtek olyan hírek terjedni, hogy ezt is, azt is elvitték és megölték. Egy november eleji éjjelen nagy dörömbölésre ébredtünk. A spaletta résén kilesve hallottuk, hogy a szomszédasszony a fegyvereket a sarki házba irányítja. Ekkor láttam meg, hogy egy parasztszekéren állva férfiak és asszonyok szoronganak. A szekér a házunk előtt állt meg. Anyám mellett lélegzet-visszafojtva figyeltük, mi fog történni, mert apám a Turáni Vadászok szabadkai vezetője volt, s magyarságáért már két évet ült szerb időkben, amiért a Nemzetvédelmi Keresztet is megkapta. Ezeknél sokkal kisebb vétkekért is elvittek embereket. Ezen az éjjelen vitték el a szomszédból Dévavárit, az utca másik végéről Elizák cipész mestert, de ekkor tűntek el a Kiss testvérek, Csiszár János is. Soha többé nem kerültek elő. Ezekben a napokban ölték meg Nojcsék Géza nagykereskedőt, a Magyar Olvasókör elnökét. Magyar tanárunkat, dr. Erdélyi Lászlót, aki karpaszományos szakaszvezetőként éppen akkor tért haza. Egy lövöldözésben az állomáson karján megsebesült. Volt szerb diákjai vitték a kötözőhelyre és

kísérték haza. Biztosították felőle, hogy nem eshet bántódása. Sajnos őt is megölték, s ahogy akkor a városban elterjedt, az egyik diák, akit a tanár úr elbuktatott, egy 13 éves suhancnak 100 dinárt fizetett, hogy a tanár urat fegyveresen bekísérje. Többé nem látták élve.

Vajon mi lehetett a bűne Küden Istvánnak, aki cseh ember volt, nem is beszélt tökéletesen magyarul, a Magyar Olvasókör színházi zenekarának nagybőgőseként szolgálta a művészetet. Az lehetett a bűne, hogy háza a Párhuzamos úton, a gettó területén lévén, mint kertészkedő ember talán nem adott valakinek egy fej káposztát.

Az első választásokkor a törvényszéken meg lehetett nézni azok névsorát, akiket a pogrom idején eltűntettek. Én nem mertem a listákat megnézni, de Édesanyám attól rettegve, hogy apám és bátyám, akikről semmit nem tudtunk, a névsorban lesznek, elment megnézni. Állítólag valami ezer név volt ott felsorolva. De a névsor nagyon hiányos volt, a mieink sem szerepeltek benne. A listákat három helyiségben akasztották ki, olyan jelzőkkel, hogy: a nép ellenségei, hazaárulók, fasiszták. Hogy ezek a listák hol lehetnek, fennmaradtak-e, ki tudja már.”

Pár év múlva, '48-ban lehetett érdeklődni az eltűntek után. Dr. Vukovics István – később a Vajdasági Legfelsőbb Bíróság elnöke – hirdette meg az 1944-ben „eltűntek” holttá nyilvánítását. Akiket csakugyan igazolhatóan „ártatlanul” végeztek ki, azok ártatlanságáról a hatóság hajlandó volt igazolást adni. Az igazolványosztás első napjaiban olyan tömeges ostrommal támadtak az ártatlanok hozzátartozói a törvényszékre, hogy az elnök lázadástól tartva beszüntette a rehabilitálás jellegű igazolásokat. Aki nem jutott papírhoz, bánhatta utóbb. Sok hozzátartozó a gyilkosok iránti gyűlöletből nem kért igazolást meggyilkolt családtagjai ártatlanságáról, ám erre sokan ráfizettek, mert aki utóbb nem tudta igazolni a kivégzettek ártatlanságát, azoknak elkobozták minden vagyonát.

A kivégzettek között nagyon sok volt az átutazó. Ezeket

a vasútállomáson fogták el. Aki nem tudta igazolni magát, azt tétovázás nélkül kivégezték. Főleg a magyar nemzetiségű, bácskai származású leszerelő honvédek vagy honvéd katonaszökevények váltak így szabadságvágyuk áldozatává.

A szabadkai ferences rendháznak is volt egy áldozata, Fleisz Ferenc szerzetes, aki partizánok kezén tűnt el.

APATIN – KULA

A bosszú helyileg oktalan lett volna, senki nem pusztult a magyarok bevonulásakor, mégis legalább háromszáz apatinit öltek meg a partizánok, egy részüket ott helyben, de a többséget Zomborba vitték a hírhedett Kronich-palotába, ahol a kínzás egyik kedvelt módja a mezítlábas foglyok élő parázson futtatása volt. A főkínzó nevét nem feledték el, Zika Laszicsnak hívták. Akit így parázson megégettek, tudhatta, hogy másnap agyonlövik valahol – a Dunába vagy a lóversenypályán. Akik nem kerültek Zomborba, több százukat fogolytáborba hurcolták, ott az éhségtől és a járványoktól hullottak rakásra. Túléltek néhányan ezt a megpróbáltatást, ám a hazaérkező csapat harmadát a rokoni szeretet ölte meg: aznap nagy és gazdagon zsíros lakomát csaptak számukra, elgyengült gyomruk nem bírta elviselni a túlradó ünneplést. A háromszázas halottlétszám így alakult ki.

1941-ben nagy ünnepséget tartottak Kula főterén. Ott jelen volt a plébános is, káplánjával együtt. Amikor a vezérszónok gyalázni kezdte a szerb népet, a plébános tüntetően és feltűnést keltő helytelenítéssel otthagya az ünnepséget, káplánostul. Ezt a jelen levő szerb személyiségek, akik egyébként nem mertek távozni, nem felejtették el, 1944. december 11-én, 13-án, a nagy kulai mézszárlás napjaiban védelmére keltek a papnak. Több mint ötszáz magyart végeztek ki akkor, főleg értelmiségieket, s a jómódúakat mind, iparosokat, kereskedőket s gazdálkodókat is.

A tanyagazdaságokat is alaposan megfésülték. Tömegsírok őrzik a három véres nap titkait.

AHOL KIEGYEZTEK

Bajszán nagy vita folyt a becsületes, jó érzésű szerbek és az alja nép között. A csöcselék nagy magyarmészárlásra készült. Elsőnek Németh Béla plébánost akarták kivégezni, nagy előkészülettel. A falu végén már megásatták vele a sírját. Mire a sír elkészült, a plébános egyetlen ilyen munkája addig, nem valami jeles alkotás, a puskások még vitatkoztak fölötte, elég mély lesz-e, elég széles-e. Amikor odagyültek a józanabb szerb elemek, kicsavarták a gyilkos szándékúak kezéből a fegyvereket. És végleg, mert hazaengedvén a plébánost, emlékeztették a bosszúra készülöket az 1941-es időkre, amikor a magyarok álltak jót a szerb bajtársaikért.

Kispiac tanúja lehetett egy gyülölködő jellem nyilvános karakterváltásának. A kispiaci szerbek is összegyültek megbeszélni a magyarok kiirtását. Molosev Zivo közismert magyargyülölő vezette a tervekészítést, mindenki tudta, hogy már a királyi Jugoszláviában sok keserúséget okozott a magyaroknak. Amiért is 1941-ben Martonosra vitték vizsgálati fogságba. Itt az általa bántalmazott magyarok egyike, bizonyos idősebb Galgóczy Pál, bicskával támadt rá, s nyakon szúrta. De idejében szétválasztották őket. Galgóczy bocsánatot kért a véres mozdulatért. Milosevet ez nagyon meghatotta, hiszen ő is tetteleg bántalmazta egykori hatalma tudatában Galgóczyt, aki kérte a magyar mozgó bíróságot, engedjék szabadon régi ellenfelét. Ez a kölcsönös megbocsátás, kiengesztelődés 41-től 44-ig tovább élt, s a magyarmészárlásra összegyülte kispiaci szerbek megváltozott vezérük hatására senkit sem végeztek ki, még csak meg sem kínoztak senkit a sebtében összefogdosott magyarok közül.

Nemes Miletics, azaz Szvetozár Miletics híres volt arról, hogy az együtt élő magyarok és szerbek szeretik a közös békét. 1941-ben a magyarok hártották el a csendőrség erélyesebb szándékait, 44-ben viszont a szerbek gyölték meg a partizánokat, hogy nincs szükség Mileticsben a magyarok vércsapolására.

SZÉKELYEK HALÁLOS VESSZŐFUTÁSA

A huszonöt bácskai községbe szétszórt bukovinai székelység élete 1944 októberében válságosra fordult. A felsőbbség nem tájékoztatta idejében a telepeseit a közeli veszedelemről, bár a tanyákon fel-fellobbanó partizántüzek, a három év előtt még itt lakó dobrovoljácok merényletei, fenyegető üzenetei figyelmeztették a székelyeket, hogy a békés, gazdálkodó élet nem tart már itt sokáig.

Sebestyén Ádám írja az *Andrásfalviak menekülése Bácskából* című emlékezésében:

„Szeptember vége felé zűrzavarossá vált a helyzet. A partizánok nyugtalanították a vidéket, különösen az éjszakai lövöldözések miatt terjedt a félelem. A vezetők elkendőzték a való helyzetet.

Andrásmezőn még október 8-án is búcsúra készülődött a nép. Sütöttek-főztek, vendégeket vártak. A vendégségbe indulókat szekereiken érte a borzalmas hír: menekülni kell!

A jegyzők elkésve, parancsként adták ki a menekülési utasítást, csomagolásra is alig maradt idő.

Hirtelenében azt sem tudták, mit pakoljanak fel a nagy család részére, iszonyatos kapkodás keletkezett. Mit pakoljanak fel egy-egy kis szekérre, élelmet, ruházatot vagy a sok gyermeket. Töprengésre nem jutott több idő két-három óránál. Sokan csak másnap reggel tudtak elindulni. Akkor kellett otthagyni mindenüket ismét, amikor már éppen talpra álltak kissé, amikor a górék tele voltak kukoricával, a padlások búzával és más gabonával. Az ólak 150-200 kiló körüli hízókkal tele. Olyan gazda is volt, akinek óljában 15-20 disznó is ott maradt.

S nem tudták, indulván, hogy másnap hol hajtják le a fejüket.

Az utakon a német hadsereg visszavonulóban, szekér szekér hátán, autók és tankok egymást gátolva menekültek a szovjet hadsereg elől, hátra- és az útról leszorítva a szegény lófogatú székely családokat. Gyakori volt a légítámadás.

Sok asszony az útban, szekéren szülte meg gyermekét, sokan pedig kukoricaszár-rakáson vajúdtak. Rosszakarató emberek még meg is lopták őket.

Koromsötét éjszaka még a nagyapa koporsóját is ellopták. Csak villámadatkor (hajnalban) vette észre a fia s találta meg az árokszélre lökött koporsót apástul.

Az andrásfalvi menekülteket, akik Baján a kompon zsúfoltság miatt nem kelhettek át a Dunán, a honvédség Pakson s Dunaföldvár felé irányította. Az átkeléskor történt légitámadások idején sok gyermek elszakadt a menekülő szülőktől, csak hetek múlva találkozhattak. Dombóvár felé menekültek, de Szálasi parancsát, hogy menjenek Németországba, nem fogadták meg.”

„Sokan sebtében leszúrtak és feldaraboltak egy-egy serstést, hogy menet közben legyen ennivalója a családnak. Csakhogy útközben nem tudták a húst elkészíteni, rájuk bűdösödött a szekérderékban, elébb-utóbb, de legkésőbb a Dunához érve vízbe dobták a félbevágott disznókat.

Ettől a pazarlástól több szekérkaravánt megszabadítottak a partizánok, akiknek első gondjuk az volt – találkozáskor a vonuló, felpakolt székelyekkel –, hogy holmijuktól megfoszassák őket, s fogatuk, csomagjaik nélkül vagy táborba, vagy fogságba terelték, vagy – ritkábban – útjokra engedték őket egy szál ruhában.”

A huszonöt telepés község székelyeinek veszteségei máig nincsenek megszámlálva. Egyedül a késve északra vergődő Hadikliget (Veternik) népének halottait tudtuk megszámlálni és megnevezni – Sára Sándor filmet készített *Keresztúton* címmel az özvegyekkel, és ír róluk Albert Gábor is könyvében, az *Emelt fővel*-ben.

Egy hadikligeti férfi, Várda Titusz ritka kettős szerencsével túlélte társai balsorsát:

„– 1944. október 8-án indultunk Hadikligetről – mondja –, csalfa, félszerb telepvezetőnk Zombor helyett Szabadka felé vitt bennünket. A szabadkai temetőnél megállították mene-

tünket a partizánok. Azt mondták, teheneket, lovakat, kocsit, mindent vigyünk a palicsi laktanyába. Ott kellett hagyni minden értéket. Őrizetbe vettek bennünket. Pár nap múlva egy kocsmában összegyűjtöttek vagy ötszázunkat. A kocsmárost összeverték, kizavarták, megittak mindent, miközben a székelyekkel foglalkoztak. Onnét a nőket, gyermekeket a malomba vitték, ahol pusztá betonon töltötték a következő időt. Minket férfiakat a szabadkai börtönbe vittek. Két hétig ott gyötörtek minket. Amikor kihallgattak bennünket, azt kérdik tőlem, miből élek, mutatom a kezem, egyáltalán nem szép: napszámból. Merthogy csakugyan nem volt földem akkor. Hála istennek. A kettes számot kaptam, a többiek negyvenhárman az egyest. Hogy ez mit jelent, csak akkor tudtuk meg, amikor az egyeseket teherautóra rakták. Azokat mind kivégezték, úgy tudjuk, a szabadkai dögtemetőben ásták el őket. Előző napon láttuk, hogy ottan egy nagy gödör van kiásva. Másnap már be volt temetve a gödör. A teherautó jó félóra múlva üresen jött vissza. A partizánok vitték el őket, akkor orosz nem volt köztük.

Még egyszer annak előtte felraktak egy géppuskát a teherautóra, minket meg sorba állítottak, és a fejünk fölött lövöldöztek a falra.

Volt, aki bepisált felszében.

Amikor főztek az asszonyok, ott álltak a gyerekek éhesen. Odajött egy partizán, behugyozott a rotyogó kondérba.

Egy nagyhasút közülünk, Fazekast felállították, egymás között lökdösték, amíg össze nem esett. Azzal szidták, a szerbek vérén hizott meg.

Egyszer egy partizán nő hallgatott ki. Hanyatt feküdt az ágyon, úgy kérdezgetett. Kérdezte, rokona vagyok-e Titónak, merthogy Titusz a nevem. Ráhagytam. Elkezdett tapodolna, aztán meg nevetett. Adtak egy papírt, hogy Szabadka területén szabadon járhatok, mivel kettes vagyok és Titusz. Nemsokára bevagoníroztak, és indultunk, a maradék, Bajára.”

Á Szabadkán tömegsírba gyilkolt hadikligeti székelyek névsora:

1. Antal Fábrián	23. Jakab Lajos
2. Antal Lajos	24. Kiss István
3. Barabás Ferenc	25. Kökény Piusz
4. Bece Gáspár	26. Lovas István
5. Bíró István	27. Lovas Rudolf
6. Cseke Ambrus	28. Lovász Orbán
7. Csiki Márton	29. Mátyás Pál
8. Erős Antal	30. Mátyás Piusz
9. Erős Géza	31. Miklós János
10. Erős János	32. Miklós Vilmos
11. Fazekas Boldizsár	33. Nagy Antal
12. Fazekas Lajos	34. Nagy Lőrinc
13. Fazekas Piusz	35. Solymosi Vilmos
14. Ferencz József	36. Szabó István
15. Forrai Márton	37. Szabó József
16. id. Forrai Márton	38. Szentes Ágoston
17. Forrai Sándor	39. Szentes Jeromos
18. Illés Antal	40. Venczel Antal
19. Illés Gergely	41. Venczel Gergely
20. Illés István	42. Zalavári Géza
21. Illés József	43. Zalavári Péter
22. Jakab Fábrián	

A PETÓFI BRIGÁD

Katonai alakulat harcokban edzett dicsőségét megtépezni még évtizedek múlva is lehetetlen, amíg a részt vevő „hősök” vagy emléket őriző utódaik élnek.

A Petófi brigádot a jugoszláv népfelszabadítás hősie magyar hozzájárulásának tekintette a Tito-uralom idején a propagandával élesztett kommunista közvélemény.

A brigád megalakulása körül ellentmondásos külső és belső indulatok feszültek a bácskai magyar lelkekben, az állandó életveszély környezetében.

Tekintsünk vissza azokra a hosszú évekre, amikor a jugoszláv népfelszabadításért lelkesedő magyarok feljárnko-

zását az egész magyar nép hozzájárulásának illetl minősíteni Tito államrendszeréhez.

A Petőfi Sándor zászlóalj megalakítását 1943 augusztusában rendelte el a Horvátországi Népfelszabadító Hadsereg és a Partizánosztagok II. Hadtestének Parancsnoksága Szlavóniában, mintegy nyolcvan csatlakozott magyar partizán részvételével. Ebben s a következő évben a Dráva menti osztagok kötelékében harcolt az egyre gyarapodó zászlóalj, melynek egyik fő feladatává tették, hogy népgyűléseken mozgósítsa a vidék magyarságát.

Aki a háborús évek delelőjén érintkezést tarthatott Budapest baloldali érzelmű népességével, tudhatja, emlékezhetik rá, milyen sikk volt rokonszenvezni a jugó partizánokkal az ifjúság, különösen a katonai vagy éppen munkaszolgálatos behívásra váró fiatalok körében. Nagyon divatos volt arra gondolni, hogy a Dráván átcsónakázva hasznosabb megoldás csatlakozni a partizánokhoz, mint a szovjet hadsereg ellenében senyvedni a keleti harctereken.

Jó néhányan akadtak, akik az elterjedt fontolgatást valóra váltva, csakugyan beszálltak abba a csónakba.

De akadtak tartózkodó bátrak, akik Budapestről kötszereket, gyógyszereket, sőt lőszeret juttattak vagy próbáltak eljuttatni a Dráván túli partizánokhoz.

A Petőfi Sándorról elnevezett zászlóalj 1944 novemberében Pécs–Siklós–Moslavina körzetébe kerülván a XVI. vajdasági hadosztály kötelékébe jutott.

„A Jugoszláv Kommunista Párt vajdasági vezetősége októberben, tehát Bácska »felszabadításakor« kiadta a jelszót: *mindent a frontért, mindenki a frontra!* E jelszóval a Párt a magyar nemzetiségűeket is toborozni kezdte a Jugoszláv Népfelszabadító Hadseregbe. E cél érdekében a bácstopolyai pártszervezet két küldöttet menesztett Újvidékre Kosta Nadj tábornokhoz, a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg és a partizánegységek vajdasági törzskarának főparancsnokához. A topolyai küldöttek arra kérték Nadj tábornokot, engedélyezze a vajdasági magyar brigád megalakítását. Javasolták,

a szlavóniai magyar zászlóalj példájára nevezzék el Petőfi Sándorról a brigádot is.

A magyar nemzetiségű brigád megalakítását a főparancsnokság 1944. november 23-án kelt paranccsal rendelte el.”

Nem tudhatni, a két topolyai pártember beszámolt-e arról, hogy a hozzájuk vonult partizánok már háromszázhatvan magyart megkínóztak és kivégeztek azon a címen, hogy 1941-ben mintegy hetven topolyai szerb vesztette életét tűzharcban.

Ha el is mondták, hogy a vérbosszút már ötszörösen végrehajtották, fenyegetésképpen talán azért javasolták a megmaradt magyaroknak a partizánná válást, hogy egérutat nyissanak számukra az élet felé.

Eszerint kell értékelnünk a lelkes visszaemlékezés szavait:

„Bácstopolyai pártaktivisták önkéntes toborzóakciója futótűzként terjedt el egész Bácskában. Százszámra jelentkeztek az önkéntesek fegyver alá Topolyáról, Moravicáról, Csantavérről és Adáról. De jöttek Moholról, Feketicsről, Zentáról, Kishegyesről, Bajsáról, Pacséról, Bajmokról és egyebünnen is. Azt, hogy milyen nagy volt a lelkesedés, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy alig néhány nap alatt kilencszáz önkéntes jelentkezett. Volt rá példa, hogy az apa fiával vagy lányával együtt iratkozott fel. Egyes családokból két-három testvér állt fegyverbe, a topolyai Óvári család hat férfitagja iratkozott fel az önkéntesség listájára.”

Nem lehet célunk cáfolni semmiféle lelkeséget, de a sorra került falvak esetében jól megértettük, ahogy a szenvedő férfinép is nyomban felfogta, mi között választhatnak: brigád – vagy halál.

A helyet Topolyán, ahonnan a négyes sorokban tömörülő brigád Zombor felé elindult, ma emléktábla jelzi, de a százakat rejtő tömegsírt az egykori tavacska mocsarában, amely fölé mára teniszpályát salakosítottak, semmiféle tábla nem örökíti meg.

A bácskai magyar „önkéntesek” és a szlavóniai magyar partizánok december 26-án Felsőszentmártonban találkoztak.

1944. december 31-én sorakoztak fel először, mint az újonnan alakított XV. Vajdasági Petőfi Sándor brigád harcosai. Ezerkétszázan voltak, egy részüknek még nem jutott fegyver.

Akadtak jó néhányan, akik az ígéretes hadi vállalkozásból már menet közben kiábrándultak, talán nemcsak saját, hanem otthonmaradottaik életét is féltve, és megszöktek a vonuló csapatból.

Ezek nem keltették kedvező hírét a brigádnak, szökés, bujkálás közben hazatértökben a bánásmódról s a brigád jövőjéről panaszkodtak.

A „lógósok” terjesztette rémhírekre válaszolva így ír az újvidéki Szabad Vajdaság 1944. január 18-án:

„Több száz magyar topolyai férfi és nő önként belépett a Petőfi brigádba, hogy fegyverrel a kézben harcoljon a fasismus ellen. Ezek a magyar alakulatok valahol a Dunántúlon harcolnak. Felelőtlen elemek azt híresztelik, hogy a brigád nagy része megsemmisült. A topolyai Egységes Népfrent szervezete azért küldte ki Sinkovics Dezsőt, hogy a Petőfi brigád topolyai tagjait keresse fel, s az itthon maradtak megnyugtatóására hozzon tőlük leveleket. Sinkovics egy közös levelet hozott tőlük valamennyiök aláírásával. A levélből:

...nemcsak a fasiszmust akarjuk megverni, hanem egy új demokratikus államformát akarunk, és méltók akarunk lenni brigádunk nevéhez és Tito marsallhoz, a népek szabadságának legtökéletesebb harcosához... Azok a gyáva és rémhírterjesztő puhányok... akik szökésükkel és brigádunk jó hírnevének bemolesztásával is a fasisztákat támogatják... reszkeszenek. A leszámolásnál mi is ott leszünk, és jaj lesz az árulóknak. Lemossuk ezt a szennyet is a magyar névről árulóink vérével.”

Az árulókkal való leszámolás azonban másként alakult, mint a levél – nyilván a komisszár fogalmazta – ígérete tervezte. A szökevényeket hetek alatt összefogdosták, és Varga István vezetésével visszavitték őket az akkor már Bolmány környékén harcoló és már veszteségeket szenvedő alakulathoz.

A jól felfegyverzett visszavonuló német balkáni hadsereg Dunántúlra, Budapest irányába feltörekvő részével a baranyai Bolmányban ütközött meg az akkor már harmadfélezerre duzzadt brigád. Harcaikat legendába szőtték a túlélők. Méltatásuk nem a mi tisztünk.

Kosta Nadj tábornok szerint a brigád veszteséglistáján mindössze ötven halott és százkilencven sebesült szerepel.

Ez nem sok a későbbi híresztelésekhez képest, hogy ti. a magyar brigádot a német SS-alakulatokkal mézáróltatták volna le a szerb tábornokok.

Más források szerint az egy hétig tartó márciusi harcokban a Petőfi brigád kilenczizede megsemmisült. Akik túléltek a vágóhidat, azokat más partizánegységekbe osztották be.

Ha így történt, ha nem, a megmaradott petőfistákat csakugyan más csapatok kötelékébe osztották szét.

A balkáni német hadsereg 1944 végén, 1945 elején először a Dunán próbált áttörni, hogy Bácskán keresztül közelítse meg a magyar fővárost. E kísérlet kudarca után rohamozták meg Eszéktől nyugatra a Drávát, s át is keltek ideig-óráig a folyó bal partjára.

A topolyai vész hírek okán azonban érdemes emlékezni az 1945. eleji dunai átkelés kísérleteire.

Levélírónk Szabadkán nagy szerencsével egy szerb katonai munkásalakulat írnokává szegődött. „Pontos dátumra nem emlékszem, Palánkán állomásoztunk a Duna-parton, századaink akácerdőt irtottak, mert szén hiányában a vasúti mozdonyokat fával fűtötték. Parasztházaknál voltunk elszállásolva.

Egy éjszaka nagy mozgásra lettünk figyelmesek. A vasútállomásról hosszú menetoszlopban, négyes sorokban lerongyolódott emberek vonultak, némelyikük lába rongyokba csavarva. Magyarul beszéltek. Kérdésünkre, kik vagytok, azt felelték, a Petőfi brigád részei Topolyáról. Hogy hová mentek, azt felelték, a frontra! Én megbotránkozva kérdeztem az egyiket: de hát hogyhogy? fegyvertelenül a harctérre? Azt válaszolta, mert valószínűleg a komisszár is azzal biztatta őket: van a németnek, el kell venni tőle!

A frontvonal azokban a napokban a túlparon Ilok és Sarengrád között húzódott. A németek erős tüzéséggel be voltak ásva a szerb állásokkal szemben, előttünk a terep el volt aknásítva. A Petófi brigád arra kellett, hogy az aknamezőt közömbösítse. Éjjel hajtották neki őket az aknazárnak. Hallatszottak a szórványos robbanások. Reggel nyolc óra körül egy küldönc nekem hozta az utasítást, hogy a munkásszázadok azonnal vonuljanak be az erdőről, és menjenek a Dunára áthordani a sebesülteket. Csak a bajtársaktól tudom, milyen szörnyű állapotban voltak az élve maradottak. Hányan hagyták ott életüket, arról nem készült statisztika...”